

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ

106. ÉVFOLYAM

ALAPÍTÁSI

ÉVE

1861

1 – 4

2000

KERESZTÉNY MAGVETŐ

106. évfolyam • 2000 • 1-4. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Dr. Erdő János:	Hiszek az Unitárius Egyház emberszolgálatában 3
Dr. Sztankóczy Zoltán:	A keresztség az Újszövetségben 9
Dr. Andreas Rössler:	A szabadelvű vallás szükségszerűsége a holnap Európájában 18
Dr. Veres Ildikó:	Metafizika és logika Varga Béla bölcséletében . . . 24
Bíró Gyöngyi	Az unitárius egyházi értelmiség könyvtárai a 16–17. századi Kolozsvárott 35
Nemeskürty István:	Értekező prózánk Ozoray és Veresmarti között . . . 49
Simén Domokos:	Adatok Kis- vagy Magyar-Sáros és Unitárius egyházközsége történetéhez 54
Simén Domokos:	A mikeszási önálló Unitárius Egyházközség története 69
Pap Mária:	Ember a hatalomban 77
Léta Sándor:	Egyház és számítógép – lehetőségek és kihívások az ezredfordulón 89
Szabó Gyula:	Almási magyar millennium 94
Ajtay Ferenc:	Dr. Ferenczi Sándor emlékezete 98
Dávid Gyula:	Egy költő üzen Atlantiszról 105

SZÓSZÉK - ÚRASZTALA - SZERTARTÁSOK

Simén Domokos:	Milyen jó az ajándékozó Isten 109
Dr. Szabó Árpád:	A forradalom igazsága és az igazság szabadsága . 114
Szabó László:	Nagypénteki tanulságok 116
Kovács István:	Eszményeinkért élni: Önzetlenül – „Semmiért egészen!” 118
Beal, Richard:	Kik azok az univerzalisták? 124
Bíró Barna:	Az Úr őrizzen meg attól, hogy odaadjam atyai örökségemet! 130
Buehrens, John:	Te másokban, mások benned! 133
Wesley, J. Wildman:	A sok tanulás elnyűvi a testet? 137
Kovács Sándor:	Merre van innen Bethlehem? 144

KÖNYVSZEMLE	147
Eszmék-gondolatok	166
EGYHÁZI ÉLET – HÍREK	168

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.

Szerkeszti: dr. Szabó Árpád. Munkatársak: Kovács István szerkesztő,

Kürti Miklós olvasószerkesztő, Kriza János technikai-szerkesztő.

Szerkesztőség: Kolozsvár, December 21 út 9.sz. Tel: 064/193236

Fax: 064/195927. e-mail: krizajan@unitarian.dntcj.ro

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr.9.

Készült az Unitárius Egyház Nyomdájában.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CVI – Cluj-Napoca – 2000/1-4

CONTENTS

STUDIES

Dr. János Erdő:	I Believe in the Service for Humanity of the Unitarian Church	3
Dr. Zoltán Sztankóczy:	Baptism in the New Testament	9
Dr. Andreas Rössler:	The Necessity of a Liberal Religion for the Future of Europe	18
Dr. Ildikó Veres:	Metaphysics and Logics in the Philosophie of Béla Varga	24
Gyöngyi Bíró:	The Libraries of the Unitarian Clerical Intellectuals at Kolozsvár in the 16-17th Century	35
István Nemeskürty:	Our Didacticprose between Ozoray and Veresmarti	49
Domokos Simén:	Data to the History of the Congregation of Kis- or Magyar-Sáros	54
Domokos Simén:	History of the Congregation of Mikeszása	69
Mária Pap:	Humans in Power	77
Sándor Léta:	The Church and Computer - Possibilities and Challenges at the Turn of Millennium	89
Gyula Szabó:	Hungarian Millennium at Homoródalmás	94
Ferenc Ajtay:	Memory of Sándor Ferenczy	98
Gyula Dávid:	The Message of a Poet from Atlantis	105

SERMONS

Domokos Simén:	How Good is the God, as Giver	109
Dr. Árpád Szabó:	The Truth of the Revolution and the Freedom of Truth	114
László Szabó:	Lessons of Good Friday	116
István Kovács:	To Live for Our Ideals: Unselfishly – „Everything for Nothing”	118
Richard Beal:	Who Are Those Universalists?	124
Barna Bíró:	„The Lord Forbid that I Should Give You the Inheritance of My Fathers.”	130
John Buehrens:	You in Others - Others in you!	133
J. Wildman Wesley:	Much Study Wears the Body?	137
Sándor Kovács:	Where Is Bethlehem for Here?	144

BOOK REVIEW	147
Ideas, Thoughts	166
CHURCH LIFE – NEWS	168

Dr. ERDŐ JÁNOS

HISZEK AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ EMBERSZOLGÁLATÁBAN

1. Magunknak szólunk önmagunkról. Emlékeztetés, okulás és eszméltetés végett. Hogy jobban ismerjük, megtartsuk és megbecsüljük mindazt, ami van.

Az emberiségnek dinamikus korszakában élünk. Az ember mind tudatosabban kívánja alakítani a maga és közössége életét és jövőjét. Új világot akar építeni magának – az igazságosság, a szeretet, az emberi jogok és a béke világát. Ugyanakkor sorsának kovácsa, önmagának pedig szobrása akar lenni. Az unitárius egyház hivatásának fogja fel, hogy ehhez az építéshez, új formák és kapcsolatok megteremtéséhez hozzájáruljon, abban tevékenyen részt vegyen.

Tegyük fel a legkézenfekvőbb kérdést: mi az unitárius egyház, melynek emberszolgálatában hiszek?

Az egyház hívő emberek valláserkölcsi intézménye és életformája, melyben Jézus tanítása alapján és az igazság szellemében egyesülnek az egy Isten tiszteletére és az ember szolgálatára.

Az egyház nem cél, hanem nevelőeszköz, mellyel híveit tisztultabb valláserkölcsi életre, emberségre: istenfiúságra kívánja vezetni. Értéke attól függ, hogy mennyiben teszi jobbá, tökéletesebbé és szebbé az ember életét. Az egyház mellett mindig a hívek élete tesz tanúbizonyságot. Igaz az az egyház, melynek hívei szívében mély a hit, erős a szeretet, és tagjai a tiszta emberi életet élik.

Mit jelent az egyház a világnak? Mit adhat neki, mi a feladata benne?

Az egyházzal csak szolgálatban, létét jelentő tevékenységében beszélhetünk. Nincs egyház szolgálat nélkül, illetve károsan megváltozott az egyház, ha nem szolgál, hanem uralkodik. Az egyháznak az a természete, hogy rendeltetésének megfelelően szolgáljon minden időben.

2. Az emberszolgálat Jézustól reánk hagyott tanítás és gyakorlat, aki tanítványai és követői feladatává tette, hogy embertársainak szolgáljanak: „...aki nagyra akar lenni közöttetek, az legyen szolgátok, aki első akar lenni közöttetek, az legyen mindenki rabszolgája. Mert az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon” (Mk 10, 43kk).

Jézus példája szerint ennek a szolgálatnak az élet feláldozására is készen kell állania, abban kell kiteljesednie.

Az emberszolgálat sokrétű, széleskörű, melyben adva van: a testvéri együttérzés minden emberrel, a segítségre szorulókat támogatása, erőfeszítés az embernek életkörülményei, jogai, művelődése, nevelése, munkája biztósítására, küzdelem a szegénység, munkanélküliség, írástudatlanság, betegség, környezetszennyeződés ellen, segíteni a szellemileg fogyatékos, mozgássérült, elmagányosodott embereket, betegeket, árvákat. Egyszóval: részvétel mindenben, ami a jobbért, igazabbért, emberibbért, szebbért folyik a világban, elkötelezetten küzdeni azért, hogy az emberi közösségek - család, nép, nemzet, egyház, társadalom - egyre inkább belesimuljon Isten tervébe.

Az egyház emberszolgálatában benne van az emberi élet minden szépségének igénylése, de benne van az élet szenvedéseiben való helytállás. Benne van a társadalmi struktúra újjáformálásának igénye és a szembe fordulás minden igazságtalansággal a Földön. Az emberszolgálatban nyer értelmet és igazolást az örök humánus, és válik elérhetővé, valósággá az emberiség boldog jövője.

3. Egyházunk emberszolgálatának alapállása Jézus 2. parancsolata: „Szeresd felebarátodat, mint magadat” (Mk 12,30). Ez azt jelenti, hogy embertársaink iránt, megkülönböztetés nélkül, jóakaratot és segítőkészséget kell mutatnunk, a reászorulókat pedig segítenünk kell úgy, ahogy az irgalmas szamaritanus tette a jézusi példázat szerint.

A felebaráti szeretet éltető és közösségteremtő erő, hármas irányban kell hatnia, hogy megfeleljen az emberek várakozásának:

a/ megmaradni az embertárs szeretetében, elfogadni és kapcsolatba lépni vele a szeretet párbeszédének bensőségében, b/ felfigyelni az emberre, mint személyre és értékeire; c/ elkötelezni magunkat az emberek szolgálatára.

Emberszolgálatunknak 3 alapelvét emeljük ki:

I. Hit minden ember belső értékében és méltóságában,

II. A Föld minden java és erőforrása az emberiség közös öröksége, s mint ilyen, a közösség javára használandó fel,

III. A szabadság, mint a szolgálat módszere. Célkitűzések és meggyőződések ugyanis nem lehetnek dogmák, ellenkezőleg: nyitottak a változásra, mint ahogy a világ maga is állandóan változik.

4. Az egyház emberszolgálatára külső adottságoktól függően számtalan formában nyilvánulhat meg. Jellemző vonásai közül kiemeljük a következőket.

a/ Embert védő, mentő, megsegítő vonatkozása. Az emberért van, akin segíteni kell, akit meg kell látni, akinek az életébe segítőleg be kell avatkozni, tiszteletbe tartva az ember méltóságát.

Erre az embert védő szolgálatra ma nagy szükség van, mert az elember-telenedés veszélye állandóan fenyegeti az embert. A meg nem látás, az észrevétlen továbbmenés – jól ismert pap és lévita alakjában az irgalmas szamaritanus példázatában – valahol mindig deformitás, valahol mindig elember-

telenedés, bukás. A másik ember meglátása, megsegítése viszont mindig megvéd és újra regenerál, mindig újjászül az emberségre. Más szóval: ember maradni az embertelenségben.

Napjainkban igen nagy szükség van azokra a hatásokra, amelyek legbelsejében védik, őrzik az embert, legrejtettebb „gén”-jében óvják a lehetőségében mindig fennforgó elembertelenedéstől.

b/ Az emberszolgálat az emberrel együtt védi az életet is. Az életet számtalan veszély fenyegeti. Gondoljunk a betegségekre, a környezeti, technikai ártalmakra, a terrorizmusra, háborúra, nukleáris katasztrófára stb. Mindezzel szemben tisztelem, akarom, szolgálom az életet; nincs értéktelen élet, olyan, amiért nem volna érdemes küzdeni.

c/ Az emberszolgálat a közösséget, a másikat, a kontaktust mindig meg akarja teremteni. Maga a megszólítás, a megállás, a találkozás lehetetlenné teszi a merevséget, a kontaktusnélküliséget, az elzárkózást, a falat, amit az ember épít maga körül deformítása következtében.

Az egyház emberszolgálatának jellemző vonása a szeretetközösség kialakítása és erősítése. Feladata, hogy ezt a szeretetet továbbítsa az ember felé. Ezt a szeretetet kell nyújtania le egészen a családi közösséig. A szeretet-egyház pedig úgy valósul meg, hogy magát a szeretetet gyakoroljuk. Az emberszolgálat belsőnk kontaktusképességének megőrzése, felszabadítás és felszabadulás a közösségre.

d/ Az emberszolgálat mindig „otthonteremtés” is, feloldás az idegenségből, az embernélküliségből. A kontaktus azt jelenti, hogy vagyok a másik számára és ő is nekem, és így együtt vagyunk „mi”, az ember. Természetesen az ember mindig csukott ajtó a másik előtt; és én és te - mintha teljesen alkalmatlan lenne a találkozásra, de csak a felszínen, ámde legbelül a konfliktus kontaktussá mélyül.

e/ Az élet végtelenül sok vonatkozásában tartozunk egymáshoz és egymásnak. Emberek vagyunk itt, s így a másikkal találkozunk, örvendünk egymásnak, ismerjük, értjük egymást.

Az egyház emberszolgálatára nem akar tudni a diszkriminációról, a falakról, melyek az egyik embert a másiktól elválasztják, elzárják. Érintkezésre mindenki képes. Itt nincs elszakadás, idegenség, mozdulatlanág, hanem élő közösség van: találkozás, feloldozás, testvériség.

Jézus nem az elkülönülést, a megkülönböztetést várja tőlünk, hanem az emberközi viszony tisztaságát és az emberséget. A hívő ember, amikor rájön arra, hogy a társában a testvért látja, máris a szeretet útjára lép. Amidőn pedig önzése és önelégültsége elé társainak érdekeit helyezi, amikor őrizője, felebarátja lesz testvérének, akkor már az ember szolgája.

f/ Az egyház emberszolgálatának jellemző vonása a szabadság is. Jézus tanította, hogy az igazság szabadabbá teszi az embert (Jn 8,32). Pál apostol szerint: ahol az Isten lelke, ott a szabadság (2Kor 3,17). A lelki ember felszabadul a tabuk, az elnyomás, a test ösztönének zsarnoksága alól. Szabadnak érzi magát, aki meggyőződéssel és szeretettől indítva vállalja az embéri életet,

mint Isten elgondolását. Az egyház legyen mindig a szabadság szószólója, a felszabadulás munkása.

g/ Az egyház emberszolgálatában jelen van az ember boldogsága is. Ez pedig nem állapot, nem megnyugvás, nem tétlenség, hanem alkotó küzdelem. Az emberszolgálat erre bátorít fel, hogy az élet küzdelem. Így megvédi az embert a romantikától, a rajongástól, megtartja a realitás keretei között. Nekibátorít az életnek, nehézségeknek. Megoldásokra ösztönöz, újra és újra nekilendít, amire csak a bátor és boldog ember képes.

A küzdelemben, a küzdelemtől nem lesz az emberből melegágyi palánta, elkényeztetett, meghátráló ember, hanem edzett, küzdő, bátor ember.

Föltehetjük a kérdést: mi lenne az ember, és mi lett volna évezredekken keresztül, ha abbahagyta volna a küzdelmet, ha meghátrált volna, ha a maga kényelmét kereste volna, és nem lett volna a haladás tűzcsiholója. A szeretet, a szolgálat, a másik megsegítésének a gondolata űzi, hajtja az embert a küzdelemre, a civilizáció és a kultúra megteremtésére.

h/ Az egyháznak, mint a hívek közösségének, példaadása döntően fontos az emberszolgálatban. „Ahhoz, hogy egy eszme átalakíthassa a világot, arra van szüksége, hogy előbb átalakítsa azt, aki képviseli. Át kell alakulnia példaképpé.” Az egyház által tanított evangélium csak akkor lesz hatásos, ha az egyház élete és az evangélium hirdetése között belső azonosság van.

i/ A hívő embernek a mindenki felé vállalt szolgálat végzésénél, a szeretet gyakorlásában bizonyos értelemben könnyű a dolga. Egyszerűen azért, mert soha nem hirdethet haragot, gyűlöletet, és nem élhet eszerint. Ha ezt tenné, már megtagadná hitét. Ezért válik emberszolgálatá egyben „vallásos cselekedetté”, olyan feladattá, mely hitet, munkát és elkötelezettséget: szolgálatot követel az ember, a társadalom felé.

j/ Isten az embert nemcsak léttel ajándékozta meg, hanem munkatársává formálja, neveli, a szolgálatban, az emberekhez és emberi problémákhoz való elkötelezett, szeretetteljes viszonyulásban és aktivitásban.

Miért és milyen értelemben munkatársa Istennek az ember?

Isten munkatársának lenni azt jelenti, hogy nemcsak beszélünk Istenről, hanem cselekedjük az akaratát. Cselekedni Isten akaratát pedig azt jelenti: örömet találok minden körülmények között munkámban, szolgálatomban, elvégzendő feladatomban; keresem az összefüggéseket, és felelősen végzem dolgomat.

Munkatárs-voltunk azt is jelenti, hogy aktívan is részt vállalunk az erőfeszítésekben, amelyek környezetünk védelmében, Földünk jövője érdekében történik. Mindent megteszünk falunkért, városunkért; tanítjuk, neveljük gyülekezetünket, benne a fiatalokat, hogy örülni tudjanak Isten szép világának, s felismerjék benne a maguk feladatát is.

Sok területe van a közös felelősségteli együttműködésnek. Az élet kenyerere mellett gondoskodni kell az éhezők kenyérééről. Az evangéliumi világosságot kell terjeszteni, de az emberi tudást, a tudományt is Békességet kell munkálni Istennel, de békét és megértést is az emberek, népek és fajok között.

Egyházunk emberszolgálatából következik, hogy nem lehet ma magányos, remete kereszténységet élni sem az egyénnek, sem az egyháznak. Nem lehet az egyháznak úgy élni, hogy csak önös érdekeit tartja szeme előtt, és figyelmen kívül hagyja az ember, a társadalom és a világ szempontjait. Nem lehet olcsó, könnyű megoldásokkal szolgálni embertársainkat. A szeretet ma nem elégedhet meg pillanatnyi segítséggel és a jótékonyság külső cselekedeteivel. Mindenkinek ma az egyházban ki kell magában alakítani azt az embert, aki tud és akar másokért, az embertársért, a társadalomért, az egész emberiségért is élni. Az egyháznak részt kell vennie egyfelől az ember világi boldogulásának elősegítésében és szolgálatában, másfelől a lélek örök reménységében és kitérülésében Isten felé.

5. Az unitarizmus több mint négy évszázados történetében hitvalló őseink és egyházunk vallották és vállalták az emberszolgálatot, alkalmas és alkalmatlan időben. Évszázadok folyamán, mostoha körülmények között jelentős eredményeket értek el az emberszolgálat terén. Legyen szabad kiemelnünk néhányat a jelentősebbek közül.

1. Egyházunk emberszolgálatának első nagy eredménye az 1568. évi tordai ediktum, mely biztosította a lelkiismereti és vallásszabadságot. Embert szolgált, mely Erdély népét megmentette a vallásháborúktól és velük járó embertelenségektől.

2. A kolozsvári unitárius főiskola 1568-tól 1948-ig, 380 éven át, a „Musis et virtutibus” jelszavával szolgált az embert a tudás, a tudomány, a művelődés terén. Hihetetlen nehézségek közepette, nagy áldozatok árán tudták fenntartani 1718-tól.

3. A főiskola tehetséges ifjait az egyház, nagyobb tudás megszerzése végett, külföldi egyetemekre küldte. Az egyház szegénysége miatt sokszor éheztek ezek az akadémiták, de tanultak, és hazajöttek, hogy itthon végezhessék emberszolgálatukat a tanítás által.

4. Egyházunk minden egyházközségben iskolát tartott fenn, hogy a nép művelődését elősegítse. Ezek is az embert szolgálták.

5. Az egyház, minden szegénység ellenére, az emberszolgálat érdekében, 1793-ban új középiskolát alapított Székelykeresztúron. Tette ezt olyan körülmények között, hogy a kolozsvári főiskola épülete pénz hiányában befejezetlen volt, a kolozsvári egyházközség új templomának építését alig kezdték meg.

6. Bölöni Farkas Sándor 1831–32-ben beutazta Észak–Amerikát, és tapasztalatait könyv formájában tette közkinccsé, hogy népét művelje, és megismertesse vele az igazi demokráciát és az észak–amerikai állami intézményeket.

7. Brassai Sámuel nagy tudományát a kolozsvári főiskolában, majd az egyetemen az ember szolgálatába állította.

8. Berde Mózes lelkiismeretes munkájával megtakarított vagyonát az ember szolgálatába állította, midőn alapítványával a kolozsvári, tordai és székelykeresztúri iskolák építését segítette elő, valamint a szegény, szorgal-

mas diákok tanulását tette lehetővé. Sok száz tehetséges ifjú tanulhatott a Berde Mózes-alapítvány segítségével, és szolgálhatta ezáltal népét.

9. 1919 után, egyházunk, a többi erdélyi magyar keresztény felekezettel együtt vállalta és végezte népünk oktatás és művelődési ügyét, nagy áldozatok árán.

10. 1933-ban, a gazdasági világválság idején egyházunk Székelykeresztúron ún. téli gazdasági iskolát alapított és működtetett 1948-ig népünk szolgálata érdekében.

11. Egyházunk vállalta a templomot és az iskolát együtt, gyakran az iskolát helyezve előtérbe. Erre utal a székelykeresztúri két impozáns iskola épülete, közte a szerény, méreteiben jóval kisebb templom.

12. Balázs Ferenc mészköi lelkész, az ember szolgálja, alapította meg az első népfőiskolát Erdélyben.

13. Az oktatás és művelődés mellett egyházunk felkarolta népünk gazdasági megsegítésének ügyét is. Ennek érdekében szövetkezeteket szerveztek a nép érdekében. Ennek hatását tapasztalhattuk 1948-ig.

14. Egyházunk felkarolta kultúrházak, művelődési otthonok szervezésének és építésének ügyét, mely nagymértékben elősegítette népünk művelődését, irodalmi érdeklődésének kialakulását. Lásd pl. az árkosi kultúrházat.

15. A második világháború előtt Kolozsvárott már létrejött az embert szolgáló napközi otthon, árvaház és aggmenház alapítása és működtetése.

16. A második világháború után egyházunk az ismert helyzetben és nehézségek között végezte emberszolgálatát, ahogy lehetett. 1990 után ez a szolgálat biztatóan bontakozott ki. Lókodon megkezdte működését az idős, elmagányosodott emberek otthona, gyülekezeti termek épültek és épülnek gyülekezeteinkben. És végül, de nem utolsósorban 1990-ben beindul Kolozsvárt és Székelykeresztúron az unitárius szemináriumi líceum 9. osztálya. Ez is emberszolgálat akar lenni.

Az angol unitarizmus emberszolgálata a 19. század felében kezdett kibontakozni. Kiemelkedő eredménye: az 1833-ban megszüntetett rabszolga-kereskedelem, a polgári és vallásszabadság kiteljesítése, tanügyi, egészségügyi, politikai reformok kiharcolása.

Az amerikai unitarizmus emberszolgálata a 19. század másik felében jelentkezett. Első nagy eredménye a rabszolgaság megszüntetése érdekében végzett küzdelem. Az 1940-ben „társadalmi szolgálat” néven létrehoztak egy egyházi intézményt, mely azóta széleskörű emberszolgálatot végez a menekültek, üldözöttek, a kultúrában szegény népek támogatása terén.

Hiszek az Unitárius Egyház emberszolgálatában - ezzel kezdtem és kívánom befejezni előadásomat.

Korunk társadalmi feszültségei és nagy kérdései sokrétűen megosztják az emberiséget. Az emberszolgálat társadalmi szemléletünkéből, felelősségünkéből és helytállásunkból mind a sötéten látást, mind pedig a naiv derülést eltünteti, és a tárgyilagos látásunknak ad helyet. De ugyanakkor nem rekeszti el azt a bölcsességet sem, amelyik számol az emberi realitásokkal, gyarlósá-

gokkal, bűnökkel, engedetlenségekkel és visszaélésekkel is. Tudomásul veszi, hogy a legfejlettebb társadalomban sem angyalok, hanem emberek élnek. Az emberszolgálat elősegítheti a humánusabb társadalom építését, hozzájárulhat az emberiség emberibb formálásához. Meggyőződésem, hogy az ember úgy lesz egyre jobb hívő, egyháztag, hogy egyre inkább embersége sebb lesz.

Az emberszolgálatban nyer értelmet és igazolást az örök humánus, és válik elérhető valósággá az emberiség boldog jövője. Az unitárius kereszténységnek ez a hite és optimista jövőlátása nem könnyelmű hiszékenység vagy délibáb kergetése, hanem a valóság felismerése, a tények látása, és építés a tényekből. De mindig a hit erejével és isteni reménységgel.

Emberszolgálatunk jutalma Jézus szerint a többre bízatus: „Jól van, jó és hű szolgám, a kevésen hű voltál, sokat bízok rád ezután” (Mt 25,21). A mi kötelességünk nem lehet más, mint itt és most, hittel, szeretettel és felelősséggel szolgálni embertársainkat, hadd „érezzék, lássák meg, hogy tiszták és jók vagyunk. Hogy jót akarsz és te is tiszta jó vagy! S egy tekintetünk elhitesse veled: szép dolgokért élsz – és érdemes élned.” Ezért hiszek az unitárius egyház szolgálatában.

Dr. Sztankóczy Zoltán

A KERESZTSÉG AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN

I. Kereszttség az evangéliumokban

Az újszövetségi könyvekben a kereszttség három fő változatával találkozhatunk, és pedig először Keresztelő János által, a mozgalmához csatlakozók alámerítésével, másodsor a Názáreti Jézus megkeresztelkedésével, amelyet ugyancsak Keresztelő János teljesített, harmadsor az apostolok által végzett és a keresztény gyülekezetekbe való felvételt szentesítő kereszttséggel. Olvashatunk egy helyen a Jézus által végzett keresztstégről is, amelynek megítélése azonban mind tartalmát, mind formáját illetően kevésbé lehet határozott.

A keresztelő próféta fellépéséről és kivégzéséről történeti források is említést tesznek. Eszerint a Keresztelő erkölcsi prédikátorként lépett fel, majd lázítót látva benne, a fejedelem kivégeztette.

Az evangéliumok Keresztelő János fellépését Jézus működéséhez kapcsoltan és annak függvényében állítják elénk, a történeti eseményeket egyrészt szervesen kiegészítő, másrészt azonban azoktól teljesen független legendákat elbeszélő részleteket fűzve hozzá.

- János fellépését csak az eszkatologikus várakozások keretében elhelyezve lehet helyesen értelmezni. Erre a feltételre maguk az evangéliumok is rámutatnak, hiszen János a mennyek országának, az Úr ítéletének közeli teljesülése okán követelte a megtérést, és ígérte a hozzá csatlakozóknak a bűnök bocsánatát és az ítélet utáni üdvösséget. Az evangéliumokból Keresztelő János prédikációjának tartalmáról csak nagyon keveset tudhatunk meg. Lukács evangéliuma szerint a hozzá intézett „mit tegyünk hát” kérdésre az írásokkal egybehangzó erkölcsi parancsolatokhoz való igazodást emelte ki. Ebből következtethetően nem új utat, nem új életszabályokat, nem is új hitet, hanem az ószövetségi parancsok következetes megtartását követelte meg. Azokat pedig, akik meghallgatták a prédikációkat és elfogadták a megtérésre hívó felszólítást, a Jordán vizébe alámerítve „megkeresztelte”. Ez a jánosi kereszttség a zsidóknál gyakorolt prozelita kereszttséghez hasonlítható annyiban, hogy csak egyszer lehetett felvenni (ellentétben az esszénusok naponként ismétlődő megtisztulási szertartásával), de lényeges vonásokban túl is lépett azon. Nem a szövetségben való megerősítést célozta, hanem felkészülést és elkötelezést az új korszakba való átlépést megelőző isteni ítéletre. A zsidó farizeusokat és írástudókat különösen az készítette ellenállásra, hogy Keresztelő Ábrahám fiait is, tehát minden izraelitát kötelezett erre a megtérési keresztsegre, amit ők Ábrahámra, a zsidók ősatyjára hivatkozva akartak visszautasítani.

A jánosi kereszttség lényege bizonyára ugyanaz volt Jézus megkeresztelkedése előtt is, mint azt követően is, és feltehető, hogy a nála jelentkező Jézust ugyanolyan keresztsegben részesítette, mint mindenki más is.

Az evangéliumok Jézus feltámadása és megdicsőülése felől minősítik a Keresztelő szerepét, azzal a céllal, hogy egymáshoz viszonyítva mind határozottabban kiemeljék Jézus fellépését, és elhalványítsák hozzá képest Keresztelő János jelentőségét. Abból a két tényből, hogy maga Jézus kereste fel a Keresztelőt, és ő kérte tőle a keresztseget, olyan viszony tételezhető fel kettőjük között, amelynél a tanítvány kereste fel a mestert, és akart csatlakozni annak mozgalmához, és ennek teljesüléseként részesedett ő is másokhoz hasonló keresztsegben. Amíg János élt és keresztelt, a vele párhuzamosan működő Jézus (ha a valóságot tükrözi a János evangélium erre utaló szövege, Jn 3,26) is keresztelt, és az ő keresztsegeinek tartalma akkor ugyanolyan megtérési vízkereszttség lehetett, mint Jánosé. Az evangéliumi hagyomány ezt nem fogadhatta el, és Jézus szerepét és az ő keresztseget magasabb szintre akarta helyezni. A legmesszebbre János evangéliuma megy el, ahol Jézusnak János általi megkereszteléséről nincs is szó, hanem csak arról, hogy János látta a Lelket leszállni az égből, és megnyugodni Jézuson, és az őt elküldő (az Úr) szerint ez jelenti a felhatalmazást a Szentlélekkel történő keresztsegre.

Lukács evangéliuma ezzel szemben már születésük előtt rokonságba állította Jánost és Jézust, és egész későbbi sorsukat is összefonta. Nemcsak Jézus születését állította csodás legendák keretébe, de Keresztelő Jánosét is.

Tény, hogy a nép tisztelettel hallgatta Jánost, és Lukács szerint azt fontolgatta, hogy nem éppen ő-e a Krisztus. A legegyszerűbb és legvalószínűbb leírást bizonyára Márk szövege kínálta, amely szerint a Jánostól kapott keresztség után (amely tehát még vízkeresztség volt) maga Jézus (és nem János) látta a megnyíló eget és a galambként onnan reá leszálló Lelket, továbbá hallotta a mennyből a neki szóló, az őt Fiúvá fogadó hangot. A szinoptikus evangéliumokban kijelenti János, hogy az utána jövő Erősebbhez képest ő még annak saruszíját megoldani sem méltó. A három szinoptikus evangélium János és az Eljövendő erősebb keresztségét is szembeállítja, azt hangsúlyozva, hogy míg János csak vízzel kereszstel, ő majd Szentlélekkel és tűzzel fog keresztelni. A Szentlélekkel való keresztségben azok fognak részesülni, akiket az ítéletben méltóknak találnak (akiket ezért mint gabonát a csűrbe takarítanak). A tűzzel való keresztség a kárhozatra juttatást jelenti (mint pelyva olthatatlan tűzzel megégettetik). Figyelembe véve azt, hogy a Szentlélekkel és a tűzzel végzett keresztség az ítélethez kapcsolódik, a keresztséget elvégző Eljövendő alatt maga az ítéletre érkező Úr, Isten keresztségéről lehetne szó. Élt az eszkatologikus várakozásokban az ítéletre érkező Emberfia képe is, és János is gondolhatta így az ítéletet, de ezt nem vonatkoztathatta a már környezetében megjelent valóságos ember-Jézusra.

Az evangéliumok egyikében sem olvasható, hogy a Keresztelő elfogatása és kivégzése után bárki folytatta volna az ő kereszteleseit, így Jézus sem. Bizonyára helytálló az a következtetés a fentiek alapján, hogy - leszámítva a negyedik evangéliumban még a Keresztelő Jánossal párhuzamosan esetleg végzett kivételt - Jézus egész földi munkássága során nem keresztelt. Nem keresztelte meg tanítványait és az apostolokat sem, és az ő követésének, valamint a majdani üdvösség elnyerésének feltételéül Jézus nem nevezte követelménynek a keresztséget, és a megtérést elfogadta a keresztség nélkül is.

Az evangéliumokban csak egyetlen helyen olvasható olyan szöveg, amely szerint Jézus azzal küldte volna ki tanítványait, hogy menjenek és tegyenek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében, tanítva nekik a tőle kapott parancsolatokat (Mt 28,19–20).

Máté evangéliumának ez a verse a kereszténységben általánosnak mondható két vonatkozásban is kiemelkedő fontosságra tett szert. Egyrészt a keresztségben erre hivatkoznak, amikor a keresztség szent szertartását, szentségét közvetlenül Jézustól eredeztetik, és a hármas formula használatát is ehhez kapcsolják. Másrészt ezt a verset ítélik a Szentháromság tana evangéliumi igazolásának. Századunk teológiája az újszövetségi könyvek magyarázataiban olyan következtetéshez juthatott, miszerint a hivatkozott Máté-evangéliumi vers meglehetősen bizonytalan alátámasztást jelent mindkét hitelv tekintetében.

A hivatkozott Máté-evangéliumi szövegben a testben feltámadt és megjelent Jézus adta volna a missziós és kereszteleési utasítást a tanítványoknak (Mt 28,18–20), mégpedig együtt mind a tizenegynek. Az emberi, földi vi-

lágba való visszatérés akkor sem valósulhatott meg, miként ma sem tudjuk elgondolni. Jézus nem tért vissza testi valójába, hanem a transzcendens létezésbe lépett át a feltámasztás révén, és a tanítványok vele nem találkozhattak másképpen, mint ahogy azóta is minden követője találkozhatott Jézussal, az ugyancsak transzcendens emberi lélekben. A tanítványok, illetve az evangélisták az átélt sugalmazásokat fogalmazták meg. A Máté-megfogalmazás nyelvezete is jelzi, hogy az nem származhatott Jézustól magától, aki ilyen módon a saját nevében való keresztséget írta volna elő, magát az Atya mellé állítva. Határozott ellenérvet jelent az a körülmény is, hogy a tanítványok a húsvét és a pünkösöd felől visszatekintve sem ismerték és gyakorolták a Máténál olvasható keresztségi formulát, amit bizonyára nem mellőztek volna, ha közös élményben magától Jézustól kapták volna. Mindez arra a következtetésre vezethet, hogy vagy csak Máté evangélista saját forrása utalhatott erre a formulára, vagy pedig, hogy későbbi betoldásból keletkezhetett, feltehetően már a korai gyülekezetek körében, de nem az apostoli körben és időben, hanem csak azt követően.

A Máté-evangélium keresztségi formulája és a szentháromsági dogma nem állíthatók olyan kapcsolatba, mintha az evangéliumba a már kialakult háromság-hitelv épülhetett volna be. Ilyen állítás, vagyis, hogy a dogma már az evangéliumi hagyományban, majd az evangélium megírásakor már létezett volna, nem állhat meg. Ez a dogma a kereszténységben lépcsőzetesen épült fel, és csak a 4. századi egyetemes zsinatokon került túlsúlyra, a hellénizmus behatolásával, ami az evangéliumoktól még nyilvánvalóan teljesen távol állt. A Háromság Egyisten hitelvének a Máté-evangélium keresztségi formulájával való alátámasztás mindenképpen anakronizmus lenne. A keresztény hit azonban valóban három olyan pilléren nyugszik, amelyek egyike sem hiányozhatik, nevezetesen az élő Egy Istenen, Jézuson a Krisztuson és a Szentlelken. A kereszténységen belüli felekezeti tagoltságban a fő vízvonalat a Hármasság tagjainak egymáshoz viszonyított helyzete és kapcsolata jelenti. Ez a kapcsolat nem volt és nem lehetett változatlan az eltelt két évezred folyamán, és a korunkban újra felismerhető megújuló útkeresés fontos vonása az evangéliumi kijelentés korabeli és most időszerű üzenetének újraértelmezése. Az evangéliumokhoz szorosabban kapcsolódó keresztény hit fokozatosan kényszerül elszakadni a Niceában és a követő egyetemes zsinatokon egykor győzelemre jutott, de a korunkban már inkább problematikusnak bizonyuló hitelvektől. Az előadás első felében elmondottak szerint a keresztségnek az evangéliumi korban betöltött szerepéről és formulájáról maguk az evangéliumok - egyetlen kivételtől eltekintve - semmit nem írnak - minthogy sem Jézus, sem a tanítványok nem kereszteltek. A keresztény keresztség eredetét, valamint tartalmát és formuláját az apostoli korban kell tehát keresni, amire az Apostolok Cselekedeteiről szóló lukácsi könyv, valamint Pál apostol levelei kínálnak lehetőséget.

II. Az apostoli keresztség

Minekután arra a következtetésre lehetett jutni, hogy Keresztelő János keresztségének nem lehetett keresztény jellege, mert ezzel csak az ő keresztelési szektájához csatlakoztak, továbbá, hogy Jézus és tanítványai sem végeztek még keresztény keresztséget, végül, hogy Jézus bizonyára nem adott utasítást sem a keresztség megtartására, sem pedig annak tartalmára és formulájára, azt a következtetést is le lehet vonni, hogy a keresztény keresztség megalapítása az apostolok működéséhez kapcsolódik.

Péter pütkösdi beszéde alapján az első keresztény keresztségnek három fő tartalmi vonása emelhető ki, mégpedig: a/ megtérés a bűnök bocsánatára, b/ megkeresztelkedés Jézus Krisztus nevére és c/ a Szentlélek ajándékának elnyerése.

Az apostoli keresztségnél a Szentlélekkel való eltöltést az apostolok a kézzrátéssel teljesültnek vallották. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az első gyülekezetek a zsidókeresztényeket keresztségi szertartás nélkül vették fel, és csak a pogánykeresztények részesültek ebben a szertartásban. A pogányok esetében a keresztséget követően a körülmetélést is megkövetelték tőlük. Fontos tartalmi vonása volt már az első keresztény keresztségnek, hogy a keresztelkedőnek először meg kellett ismerkednie Jézus tanításaival, szenvedéstörténetével, halálával és feltámadásával, és hittel el kellett fogadnia a keresztre feszített Jézus krisztusságát.

A Jézus halálát követő korai évtizedekben gyakorolt apostoli keresztség formailag annyiban mindenestre hasonlít mind a zsidósághoz való csatlakozást jelentő prozelita, mind pedig a keresztelő szektákhoz való csatlakozást jelző jánosi keresztséghez, hogy a vízben való alámerítés mindháromnak közös vonása. A formai hasonlósággal szemben a tartalmi eltérések olyan mélyrehatóak, hogy a keresztény keresztséget voltaképpen új és csak a kereszténységben érvényesülő sajátos szertartásnak kell minősíteni. A prozelita keresztség Izrael népi és vallási közösségébe a zsidó papság révén végzett felvétel. A jánosi keresztség a Keresztelő által végzett, az ő személyesen vezetett mozgalmához való csatlakozás. Az apostoli keresztény keresztség a Jézust Krisztusnak valló, az ő küldetésében és kijelentésében hívő, az ő életpéldáját követő gyülekezetbe való felvétel. Egyedülálló sajátossága az apostolok keresztségének az isteni Lélek, a Szentlélek szerepe, amely mind a prozelita, mind a jánosi keresztségben ismeretlen gondolat.

Márk és Máté evangéliuma már hangsúlyozta, hogy az Eljövendő majdani keresztségének lényege a Szentlélek jelenléte és közreműködése lesz. Az apostolok gyülekezet-szervező munkájának első lépése ezért a Szentlélek elnyerése és megjelenítése volt, amelyet ők – miként korábban említettük – az élő földi Jézustól nem kaptak meg. Mai gondolkodásunk, ember- és világképünk számára az Apostolok Cselekedeteiben megfogalmazott lukácsi leírás ugyan idegen lehet, de nem az isteni Lélek kiáradásának és emberi jelenlétének az apostoli időben elképzelt módja a lényeg, hanem annak a hite, hogy az emberi lélek részesedhetik az isteni Lélekben, hogy az isteni Lélek jelen-

valóvá válhatik az emberi lélekben. Az isteni Lélek, a Szentlélek pünkösdi kiáradásának újszövetségi leírása annak hogyanjáról a kereszténység két évezredes története folyamán mindamellett lényeges szerepet játszott a dogmák születésében. Az isteni Lélek látható és hallható, érzékileg megtapasztalható létezésének állítása alapot kínált ahhoz, hogy a dogmatörténet során önálló személyes létezőnek, isteni szubjektumnak gondolják el és vallják meg.

Pál apostol Kr. u. 55-ben írta Efezusból a korinthusi gyülekezetnek első levelét, amelyben úgy ír a keresztségről, mint már intézményesített szertartásról. Nem magyarázza ugyan meg eredetét, és nem ad részletes ismertetést, de a lényegét abban határozza meg, hogy a keresztény keresztség a „Krisztusban” történik. A mintegy négy évtizeddel később írt Apostolok Cselekedeteiben Lukács a saját korának kereszteleési gyakorlatát vetítette vissza az apostolok idejére. Ez a könyv is azt tanúsítja, hogy a kereszteleéseket a Krisztus vagy az Úr Krisztus nevére vagy nevében végezték. A háromságos formulát sem Pál, sem Lukács nem ismerte, és az apostolok sem gyakorolták.

Jézus működésének lényegét feltétlenül Isten országáról, uralmáról szóló tanításai, prédikációi adták (a valóságosan véghezvitt csodák és jelek csak kiegészítő alátámasztásokat jelentettek). Isten szavának, igéjének hirdetését kizárólag a hallgatóságához intézett beszédei szolgálták, amelyek keretében Jézus közvetlen értelmi és érzelmi, tudati és lelki kapcsolatot épített ki önmaga és hallgatói között. Jézus szavainak megértése és a követésükre való elhatározás, majd az ő útján való járás adták a megtérés, a metanoia tartalmát, amely egyben a korábbi úton ejtett tévedések és bűnök megbocsátását is eredményezte. A megtérés és a megbocsátás minden külső jel és forma – mint a vízbe való alámerítés és a kézrátétel – nélkül valósult meg, magának a hívővé vált embernek a lelkében. Az így értelmezett megtérés a lelki keresztség megvalósulása volt, és így Jézus keresztsége, miként az evangéliumok is előrejelezték, tisztán lelki keresztség volt. Jézus és a benne hívők nem alkottak körülhatárolt közösséget, hanem teljesen nyitott volt bárki csatlakozása számára. Az egyetlen feltétel abból adódott, hogy a Jézustól hallott kijelentéseket hitelesnek és igaznak vallják, amihez értelemszerűen az is hozzátartozott, hogy az ő személyében Isten egyedüli küldöttjét, az elküldött Krisztust vallják.

Jézus halálával ez a teljesen nyitott alaphelyzet gyökeresen megváltozott. Jézus közvetlen beszédei és jelei helyett az apostolokra hárult a jézusi mű folytatása, és az újszövetségi szerzők az apostoli működést a jézusi mű szerves folytatásának akarják bizonyítani. Jézus prédikációi Istenről és Isten országáról, saját küldetésének isteni eredetéről szóltak. Az apostolok első sorban Jézus küldetését és krisztusságát hirdették, saját küldetésüket pedig Jézustól eredeztették. Ahhoz, hogy lelki keresztséget is teljesítsenek a vízkeresztség mellett, szükségesnek látták a Szentlélek rajtuk való kitöltésének bizonyítását. Míg Jézus közvetlenül az Atyától kapta a Lelket és ismerte fel küldetését, az apostolok úgy vallották, hogy a Szentlélek rajtuk történt ki-

töltése az Atya és a Fiú, a Krisztus közös műve. Jézus úgy hirdette, hogy ő minden hatalmát közvetlenül az Atyától kapta, míg az apostolok arra hivatkoztak beszédekben, csodajeleknel és gyógyításoknál, hogy mindebben Jézus Krisztus ereje és hatalma nyilvánult meg. Ezeknek a gondolatoknak a figyelembevételével nagyon is érthető, hogy az apostoli keresztség formulájában csak Jézus Krisztust nevezik meg. Az ilyen keresztség az ő oltalmában és vezetésében szóló ajánlást jelent, és ezzel együtt az ő egyházába, közösségébe való belépést, amely a keresztség felvételének a lényegét adta.

Amiként az apostolok szükségesnek vélték, hogy érzékelhető bizonyosságot nyújtsanak a szervezendő gyülekezetek felé a reájuk kiírástott Szentlélekről, ugyanúgy megtapasztalható jellel akarták szimbolizálni a reájuk kiíradt Szentlélek továbbadását. Ennek formáját a kézirátételben találták meg, ami a szertartás befejező fázisa lett, és amelyet az apostolok saját illetékességükbe vontak, személyesen gyakoroltak.

Az Apostolok Cselekedeteiben leírtak szerint az apostolok által végzett keresztség az alábbi folyamatokból épült fel: tanítóbeszéd, kerügma, amely a Názáreti Jézus történetének és megváltói tettének méltatásáról, kereszthaláláról, feltámadásáról, az Atya mellé emeltetéséről és újabb eljövételének reményéről szólt; a hallott prédikáció hatására megfogant a megtérés; következett a Jézus Krisztus nevére teljesített vízkeresztség, ezzel az eddigi életúton elkövetett bűnök bocsánatot nyertek; végül a keresztséget felvevők megkapták a Szentleket. Ilyen módon kiszolgáltatott keresztségben csak a pogányságból megtértek részesültek, és nem lehet olvasni az Újszövetségben olyan beszámolókat, amelyek szerint zsidók is részesültek volna ilyen vagy hasonló tartalmú keresztségben, amikor valamelyik Jézust követő gyülekezetekhez csatlakoztak. A zsidókeresztények különálló helyzete csaknem az első század végéig fennállt mindaddig, amíg a zsinagógiai zsidóság ki nem közösi tette őket.

Az első évszázad fordulóján, vagyis az Apostolok Cselekedetei után mintegy két évtizeddel megírt negyedik evangélium azt mutatja, hogy az egyébként pogánykeresztény gyülekezetekben is létezett az apostoli keresztség fentiekben bemutatott példájától eltérő teológiai-krisztológiai felfogás is. Míg az Apostolok Cselekedeteiben szereplő pogánykeresztény gyülekezetekben a csatlakozás elmaradhatatlan feltétele és jele volt a keresztség felvétele, addig a János evangélium hagyományában a keresztségről voltaképpen szó sem esik, miként egyébként az úrvacsora sem kapott olyan jelentőséget, mint a szinoptikus hagyományban. Ebből elsőként arra lehet következtetni, hogy a sakramentumok a jánosi gyülekezetekben nem foglaltak el olyan kulcsponti helyzetet, mint az apostoli gyülekezetekben. Biztosra lehet venni, hogy a keresztséget a jánosi gyülekezetekben is gyakorolták, és ez jelentette a gyülekezethez való csatlakozás rítusát. A Jézus küldetésébe és kijelentéseibe vetett hit (Istennek, az Atyának és Jézusnak, az elküldött Krisztusnak az „ismerete”) lelki jelenléte mellett azonban a liturgiai aktusoknak nem volt üdvöt közvetítő hatásuk. A jánosi teológiai-krisztológiai

gondolkodás voltaképpen a legközelebb állt a jézusihoz, aki az őt követőktől úgyszintén az ő személyébe és kijelentéseibe vetett hitet várta, és nem is keresztelt meg senkit az őt követők közül vízzel való kereszteléssel, hanem a jézusi hívás megértése és követése „lelki keresztelést” adott. Az így megfogant benső hitet külső jelek nem helyettesíthették, és nem is közvetíthették.

Az újszövetségi könyvek közül Pál apostol leveleiből származnak a legkorábbi értesülések a keresztény keresztelégről, elsőként a korinthusiakhoz intézett első levélből, majd később a rómaiaknak írt levélből is. Az Apostolok Cselekedeteiben Lukács nem Pál levelei alapján, hanem a gyülekezetekben róla élő hagyományokból tájékozódott. A Pálnak tulajdonított minden beszédet maga a szerző Lukács szerkesztette meg, akár csak a Péter szájába adott beszédeket is. Az első korinthusi levél emeli ki, hogy Krisztus minden követőjét a Lélek egy testté keresztelte (1Kor 12,13). Hasonlót szögez le a rómaiakhoz írt levelében, de ehhez olyan kiegészítést is fűz, amely az apostoli kereszteléstől idegen, és amelyet az apostolok nem is vettek át. Pál ugyanis azt is írja ebben a levélben, hogy a Jézus Krisztusban való megkeresztelés egyben az ő halálában való eltemetést és a feltámadásához majdani hasonlóságot is jelenti (Róm 6,3–5) Ahogyan a kereszténység egész későbbi történetében teret nyert a páli teológia és krisztológia, úgy a keresztelési teológia is mindmáig magán hordozza a korai páli megvilágításokat is. Az apostoli kor keresztelési gyakorlata azonban Lukács könyve szerint még nem követte Pál misztikáját. Itt az olvasható, hogy Pál a keresztelést már mint élő gyakorlatot ismerte meg és vette át. Formulájában legfeljebb annyiban tért el, hogy kezdetben az még nem Jézus Krisztus nevére (névében), hanem a Jézus Krisztusba (a Pál szerinti Krisztus testébe, mint a gyülekezetbe) történt.

Az újszövetségi könyvek áttekintése után kísérletet lehet tenni a kereszténység első évszázadában az evangéliumi és az apostoli keresztelés gyakorlatának összefoglalására az alábbi tézisek szerint:

A keresztény keresztelést az újszövetségi szövegek alapján nem lehet úgy Jézushoz kapcsolni, miszerint ő adott volna utasítást a keresztelés intézményére. Jézus nem szervezte gyülekezetté az őt követőket, még tanítványait és apostolait sem. Az ő útján járókat a lélekben megfogant hit révén kapcsolta önmagához és egymáshoz, lélek-keresztelésben részesítve őket, a vízkeresztelés bármiféle formája nélkül;

Az az egyetlen hivatkozási hely, amely Máté evangéliumában Jézusnak tulajdonítja a keresztelés elrendelését és formulájának első írását, nem lehetett a Feltámadott és a tizenegy apostol földi találkozásának eseménye, hanem az utóbbiak körébe kialakult hitelmény vagy az apostoli kor utáni későbbi kiegészítés;

Az az egyetlen jelzés a János evangéliumában, miszerint Keresztelő Jánossal párhuzamosan Jézus is keresztelt volna, valószínűsíthető ugyan, de annak formája és tartalma feltehetően meg kellett egyezzen a Keresztelő gyakorlatával és – a megtérést követően – az ő mozgalmához, zsidóságon belüli szektájához való csatlakozást jelentette.

A keresztény keresztség az apostolok gyülekezet-szervező munkájának megindításához kapcsolódik. Formájában átvette a zsidóknál gyakorolt prozelita keresztség és a jánosi keresztség víz alá merítését és az egyszerű végérvényességét. Tartalmában azonban teljesen új megfogalmazást kapott három vonatkozásban is: először abban, hogy a Lélek, a Szentlélek szereplése kapta az új gyakorlatban a hangsúlyt, másodsorban abban, hogy a keresztelelési formula lényegét a Jézus Krisztusba, illetve az ő nevére vagy nevében való vízkeresztség adja, harmadszorban abban, hogy a keresztséggel a gyülekezet tagjává, a Jézus útján járó hívek közösségének részesévé válik a megkeresztelt.

Ez az apostoli keresztség nem érvényesült általánosan minden gyülekezetben. A zsidókereszténység fenntartotta a zsinagóghoz való tartozását, amelyet a körülmetélés pecsételt meg. A pogányságból ide áttérők prozelita vízkeresztségben részesültek, amelyet a körülmetélésnek is követnie kellett. A keresztény víz- és lélek-keresztség a zsinagógáktól független pogánykeresztényekre terjedt ki.

A pogányok keresztény keresztségénél – amelyet mindig megelőzött a Jézusra és az ő követésére vonatkozó tanítás – a víz- és lélek-keresztség minden esetben feltétel volt, de térben és időben elkülönülten is megvalósulhattak. A lélek-keresztség általánosan elterjedt gyakorlatát a kézrátétel jelentette, amelyet a lukácsi leírások alapján – ha nem is kifejezetten – szentségi értékeléssel lehet minősíteni, minthogy a korabeli értelmezés szerint a kézrátéttel a Szentlélek közvetítése teljesült.

Az apostoli keresztség szentségi-sakramentumi jellege nem érvényesült általánosan. János evangéliumában a Jézushoz való tartozásnak az ő személyes küldetésébe és kijelentésébe vetett hit volt a tartalma és a feltétele. Nem kimondottan ugyan, de ebből következőleg a keresztség szertartásának nem lehetett sakramentumi jellege, hanem a Jézusnál is feltételezett lélekkeresztség érvényesült, amelyet kizárólag a hit lelki jelenléte és nem külső jelek szentesíthettek.

A keresztség tekintetében korunkban sem mutat a kereszténység teljes egyöntetűséget a szentségi tartalom és a használt formula vonatkozásában. Az unitarizmusban kezdettől fogva kialakult a Jézushoz és a János evangéliumhoz igazodó értelmezés, amely a keresztséget lelki keresztségként fogja fel, és a liturgiát magát a hit függvényének tekinti, amelynek önmagából eredően nincs üdvösséget adó vagy közvetítő szerepe. Arra mindemellett már Szentábrahámi is figyelmeztetett, hogy a keresztség – az úrvacsorával együtt – kiemelkedik a szertartási rendből, és mindkettő csak az isteni szentséggel vagy a krisztusaival való érintkezésben kap igaz értelmet, ami szertartássá minősíti őket. Nem lehet ugyan az evangéliumi tradíció követésének tartani a Jézus Krisztus nevére vagy nevében szóló keresztségi formulát, de mindmáig a kereszténység meghatározó lényegét adja, ezért nem is mellőzhető. Isten az Atya, Jézus Krisztus a Fiú és Isten Szentlelke a keresztény hit három olyan pillérét jelenti, amely az uni-, a bini- és a trinitárius ke-

reszténységre egyaránt érvényes akkor is, ha a Triász három tagját és egymásközi kapcsolatát illetően az egyetemes keresztény anyaszentegyházon belül az egyes tagegyházak hitelvei nem teljesen fedik egymást, vagy éppen akár ütközhetnek is.

Felhasznált irodalom:

- Harnack, Adolf: *Dogmengeschichte* (Tübingen, 1991)
Conzelmann, Hans: *Geschichte des Urchristentums* (Göttingen, 1989)
Schmithals, Walter: *Theologiegeschichte des Urchristentums* (Stuttgart, 1994)
Persch, Rudolf: *Die Apostelgeschichte* (Düsseldorf, 1995)
Roloff, Jürgen: *Die Apostelgeschichte* (Göttingen, 1988)
Weiser, Alfons: *Die Apostelgeschichte* (Würzburg, 1989)
Lowry, W. Charles: *The First Theologians* (Chicago, 1986)
Mussner, Franz: *Apostelgeschichte* (Würzburg, 1995)

Dr. ANDREAS RÖSSLER

A SZABADELVŰ VALLÁS SZÜKSÉGSZERŰSÉGE A HOLNAP EURÓPÁJÁBAN*

1. A holnap Európája a globalizáció szempontjából egy kényszerközösség

A 19. században az emberek nemzeti egységre vágytak, ezért mentek barikádokra és börtönökbe Németországban, Olaszországban, Görögországban, Lengyelországban és másutt. Sokan harcoltak a szülőföld egyesítéséért, akár életük kockáztatásával is.

Ezzel szemben a ma és a jövő Európája mint nemzetek fölötti közösség már nem az emberi vágyaknak tárgya, hanem csak a megfontolt, céltudatosan messze előrelátó politikusoké. Alig vannak néhányan, akik lelki hazát keresnek Európában.

A ma egységesülő és a jövőbeni egységes Európa inkább szükségközösség, vagy még inkább egy gazdasági és katonai kényszerközösség, ami a globalizáció szempontjából elkerülhetetlennek tűnik. Így az egységes Európát nem lelkesedéssel, hanem mint egyfajta szükséges rosszat fogadják.

A romantika korszakában egy nyugati-keresztény Európa eszméjét ápolták, amely állítólag a középkorban megvalósult. Ennek az ideálnak azonban

---

* Németből fordította: Kapitány Lídia

nincs jövője a globalizáció és a gazdasági okból történő népességvándorlás korában, mert Európa a muzulmánok beözönlése és az előretörő szekularizáció miatt sokvallásúvá és világnézet szempontjából többretegűvé vált. És ez belátható időn belül nem is fog változni.

Az egységes Európa nem a kívánt cél, hanem egyre inkább a valóság. Európa egyre nagyobb és szélesebb hazájává válik a jövőben az európaiaknak. Ezért is tevődik fel a kérdés, hogyan lehetne Európát a legjobban alakítani, vannak-e értékek, melyek képesek Európát szellemileg összetartani. Talán itt még lelki hazát is találhatna az ember? Az afrikaiak és ázsiaiak egyre erősödő Európába történő bevándorlása ellen létrejöhetne védekezésül egyfajta belső-európai szolidaritás. Ez kifelé történő elhatárolódást jelentene, egy elhatárolódást a gazdaságilag messze elmaradottaktól. De bizonyára nem ez lenne az európai identitás pozitív meghatározása.

Európai síkon mint egyensúly szükségessé válik egyfajta regionalizálás a globalizáció ellen. Egy letisztult hely, ahol inkább a saját nyelv, a helyi és nemzeti kultúra jelenti a hazát, semmint Európa egysége. Egy ilyen regionalizálás mindazonáltal átléphetné a nemzeti határokat, például a francia Elzász és Dél-Németország között, a mai lengyel Szilézia és Kelet-Németország vagy az ausztriai Tirol és az olaszországi Dél-Tirol között.

2. A vallásosság visszaszorulása Európában

Az egyesülő Európa nemzeti, kulturális és vallási identitása háttérbe kerül, ami a szekularizáció kialakulását segíti elő, mivel a vallás gyakran szorosán összefügg a nemzeti kultúrával, ahogyan ez különösen jól megfigyelhető a Balkánon, vagy épp a felekezet szerint megosztott dél-német vagy svájci területek helyi szokásain.

Minél gyengébb a vallás kulturális-szellemi otthonratalálása egy adott helyen, annál jobban erősödik a szekularizáció (az elvilágiasodás, a vallási közömbösség). Ez az elvallástalanodás figyelhető meg a falvak elvárosiasodása, városokhoz csatolódása esetében.

Európa mindenesetre nemcsak a vallástalanságba, hanem ezzel egy időben egy összetett vallásos helyzetbe is került. Eddig legalább más-más területeken léteztek a vallások és felekezetek. Így Lengyelország tradicionálisan római-katolikus, Oroszország ortodox, Svédország protestáns. De a vendégmunkások és a menekültek bevándorlását követően a növekvő összetett vallásosság lesz jellemző az egyes helységekre is. A 20. század közepéig a kereszténység különböző felekezetei uralkodtak Európában, és emellett léteztek a kicsi, de figyelemreméltó, intellektuális zsidó kisebbségek. A 20. század utolsó negyedében azonban Európa második legnagyobb vallásává a kereszténység mellett az iszlám vált.

Az összetett vallásos keveredés magában hordja a szekularizációt, valamint a vallástalanságot. A vallási hagyományok háttérbe szorulnak, így különböző egyházi ünnepnapok és ünnepi alkalmak eltűnnek a nyilvánosságból.

Nem utolsósorban a összetett vallásos helyzet miatt sürgetik az egyesült Európa irányításáért felelős politikai erők a vallás visszaszorítását. Így akarják a vallások súrlódásából adódó problémáktól távoltartani magukat. Így az Európai Unió „Az alapvető jogok chartája” fejezetének előszavában nem fordul elő az „Isten” szó.

A vallásos közeg részéről itt néhány aggály merül fel. Hogy kezelik majd a vallást Európában? Az EU tagállamaiban függetlenül az egységesítéstől minden vallási közösség egyenlő lesz-e a jogi és anyagi feltételek (és a nehézségek) megítélésében?

Egyes hitközösségek tagjai egyre inkább kisebbségi helyzetbe kerülnek. Lelkileg diaszpórába kerülnek. Az egyházak és felekezetek számára ezért szükségessé válik a nemzeti szervezet mellett egy európai alapokon nyugvó szervezet kiépítése (az Európai Egyházak Konferenciája, vagy Európai Püspöki Konferencia talán?).

3. A vallás nélkülözhetetlen a holnap Európája számára is

A holnap Európájának is szüksége lesz a vallásra, egyszerűen azért, mert az embereknek szükségük van a vallásra. Az ember „gyógyíthatatlanul vallásos” (Nyikolaj Bredjajev). Ha már az emberek nem tudnak hosszútávon vallás nélkül létezni, akkor az általuk alkotott regionális, nemzeti és nemzetekfölötti közösségek sem nem fognak tudni, sem Németországban, sem az egységes Európában.

Ahol nincs vallás, vagyis kötődés egy abszolút, egy feltétel nélküli, egy szent dologhoz, ott lelki űr keletkezik. Az ember már nem találja az élet végső értelmét, értékek vesznek el, képtelenség lesz tájékozódni. Az etikai erény elveszíti a velejáró kötelezettséget, és csupán emberi értékeléstől függő, szabadon választható dologgá válik. Ekkor hajlamosak az emberek a pótvallás és ideológia felé vagy éppen a vallási fanatizmus irányába hajlani.

A politikai pótvallást kellően megismerhette Európa a 20. század folyamán. Sok millió emberélet írható a bolsevizmus és a fasizmus számlájára, és majdnem egész Európát sikerült szerencsétlenségbe taszítaniuk. Ráadásul ez a két pótvallás bukása következtében is a népesség nagy hányadát idegenítette el a kereszténységtől, és egyáltalán a vallástól, főként Kelet-Németországban.

A vallás gyakran szoros kötelék egy nép között vagy egy országon belül. De egy olyan nagy államközösségben, mint az európai is? Ha szüksége is van az egységet szülő Európának vallásra, akkor ez nem lehet egy egységes vallás, főleg nem egy minden egyházat és felekezetet uraló nagyranőtt vallás, vagy pedig egy mesterségesen megalkotott vallási kompiláció, mert az ilyen vagy olyan módon megalkotott egységvallást a polgárookra csak erőszakkal lehetne rákényszeríteni.

Régen az uralkodók a vallás által próbálták összetartani az alattvalóikat. A vallás egyfajta ragasztóanyag volt. Ez ma egyre kevésbé megvalósítható,

hisz a lelkiismeret- és a vallásszabadság alaptétele legalább elméletben, ha gyakorlatban nem is mindig, megvalósult.

Mégis létezik egyfajta „civilvallás”, amely a modern társadalomban egy etikai összeköttetés lehet, mint az USA-ban, ahol a „zsidó-keresztény hagyomány” egy nemcsak felekezetentűli, hanem különböző vallások szellemiségének keresztvezésén is fáradozik. Ennek a civilvallásnak létezik egy humán viselkedéskódexe, egyfajta „világethosz” (Hans Küng). Ebben a kódexben öltenek formát az alkotmányos alapvető jogok. A civilvallás a legkisebb közös erkölcsi nevező, az etikai alapzat a részben sokvallású, részben vallás nélküli társadalom számára.

Európában a civilvallás a különböző hitközösségekkel és vallásközösségekkel együttműködve kell, hogy kiegészüljön. Ez az együttműködés sürgősen szükségessé vált, ugyanis a különböző hitűek és vallásúak közötti konfliktus elkerülhetetlennek látszik. Ezért a vallási közösségeknek az együttélés kérdéseiben egyezségekre kell jutniuk. Ha ezt nem teszik meg, akkor maga a vallás a nyugtalanság és agresszivitás forrásává válik.

4. A szabadelvű vallás tárgyalóasztalhoz ülteti a különböző vallásokat

A vallásközösségeken és felekezeteken belül léteznek tekintélyelvű formák a kizárólagosság feltételezésével és léteznek szabadelvű formák. Ez természetesen durva megkülönböztetés, és ezek között található néhány árnyalat és átfedés. Erich Fromm szociálpszichológus ebben az értelemben tett különbséget tekintélyelvű és humanisztikus vallás között.

A vallások találkozásához és együttműködéséhez Európában a vallás „szabadelvű” formája sokkal célravezetőbb volna, mint a tekintélyelvű vagy kizárólagos formája. A „szabadelvű” vallásnak épp az alapvető tolerancia-készségből adódóan nagy az esélye és feladata. Csak a szabadelvű vallás tud egy összetett vallásos környezetben összefogni megosztás nélkül. Egyfajta szigorú és szűklátókörű vallás csak viszálykodáshoz és agresszióhoz vezetne, vagyis képtelen lenne együtt élni a másként gondolkodókkal és más hitűekkel.

De mi is a „szabadelvű” vallás? Nem létezik a keresztény, iszlám, zsidó és egyéb vallások mellett még egy szabadelvű vallás is. Ezek ugyanis különböző síkok. A vallás mindig konkrét. A szabadelvű vallás nem a hagyományok és a tanítások tartalmának a kérdése, hanem hozzáállás, nézőpont, beállítottság kérdése. Így találja meg önmagát a szabadelvű vallás a kereszténységben, az iszlámban, a zsidóságban, a pantheista unitarizmusban és más vallásokban. Minden vallásban található rájellemező, különösen szigorú és fundamentális nézetek. (Szabadelvű unitárius hitközösségek, melyek a „szabad vallás” híveinek tartják magukat, dogmanélküliséget, a panteizmust és monizmust vallják; de ahogy a nagy vallásoknál is létezik, úgy soraikban is jelen vannak mind szabadelvű, mind tekintélyelvű álláspontot vallók.)

A „szabadelvű” vallásnak három értelmezését adhatjuk meg. Először is a vallást szabadon, saját belátása, tapasztalata, értelme szerint választja, köz-

ben belsőleg mindenki kötetlenül és szabadon viszonyulhat a saját vallási tradícióihoz. Másodsor: a vallás révén az ember belsőleg felszabadul, meggyógyul és ezt adja tovább, amennyiben a felszabadító motívumokat a vallásban lényegesnek találja. Harmadsor: gyakorolni és követelni kell a vallásszabadságot, hisz senkire nem kényszeríthetők nézetek és tapasztalatok.

Konkrétan: a szabadelvű vallás a tolerancia, a szabad véleményalkotás mellett lép fel, készségesen keresi más vallásokban az igazságot. A vallások intoleráns törekvéseivel szemben, a szabadelvű vallás egy toleráns vonalat követ, miként azt Gotthold Ephraim Lessing a Bölcs Náthán című drámai költeményében az ún. „gyűrűparabolában” tette. A szabadelvű vallás ezért megpróbálja a vallás által kiválasztott vagy a vallás által támogatott nézetkülönbségeket megakadályozni vagy körülhatárolni, mint Észak-Írországban vagy a Balkánon. Egyébként az első (viszonylag) európai türelmi rendelet keresztény-unitárius ihletésű (és ezzel együtt szabadelvű vallási): a tordai országgyűlés 1568-ban (Erdélyben) megadta a római katolikusoknak, lutheránusoknak, kálvinistáknak és unitáriusoknak a vallásszabadságot: „Senkinek ne kelljen szenvednie a vallása miatt, mert a hit Isten ajándéka.”

A szabadelvű vallás üdvözli az átfogó, a szellemi-lelki és filozófiai felvilágosodást, abban az értelemben, hogy az igaz vallás és józan belátás nincsenek ellentétben egymással. A szabadelvű vallás a továbbiakban helyesli a szekularizációt, elkülönítve a szekularizmustól, a vallási közömböségtől. A szekularizáció azt jelenti, hogy egyetlen vallási közösségnek sem szabad az emberek életterét uralni és erőltetni, hisz az embereknek szükségük van a vallásszabadságra, arra a szabadságra, amelyet vallási meggyőződésből választ és gyakorol. Senkire nem szabad semmiféle vallási meggyőződést rákényszeríteni.

A vallás két feladatot tölt be: az élethez segítséget nyújtani és az igazságot közölni. Hogy a holnap Európája számára a vallás, és épp a szabadelvű vallás mit tud nyújtani, mindenekelőtt az első pontot érinti a két funkció közül: az élethez kínál segítséget. A szabadelvű vallás segítheti (hogy ez keresztény, iszlám, zsidó, buddhista, szabadelvű-unitárius vagy másképp is nevezhető) Európa társadalmát a civilvallás értelmében humanizálni és összefogni.

A sokvallású Európában a civilvallás, vagyis a „világethosz” egy egyesítő kötelék a megosztott társadalomban. A civilvallás az etikai játékszabályok gyűjteményének szélesebb értelmében értendő úgy, mint igazságosság, nagyvonalúság, határozottság, valóság, tolerancia, vendégszeretet, civilkurázi, gondoskodás a gyengébbekről, segítőkészség az idegenek irányában is, akik segítséget szenvednek, és mindez a saját területen kívül, vagyis magán Európán kívül is.

5. A valláshoz, a vallások találkozásához is hozzátartozik a vita az igazságról

Az élethez segítséget nyújtani azonban nem az egyetlen feladata a vallásnak. A másik funkciója az alapvető vallási igazság kérdése. A vallás, amely

megérdemli nevét, rákérdez a megismerésre, az igazságra az egész szempontjából, a titokra, a lét és a világ hátterére. A vallás keresi az értelmet és pedig a valódit, nem egy képzeletbeli vagy kitalált értelmet.

Egyes vallások abból indulnak ki, hogy éppen az igazság maga az, ami a félrevezetéssel és hazugsággal ellentétben a személyes és szociális segítséget nyújtja az élethez. Ugyanis igényt támasztanak mindenkori üzenetükkel, amely az igazság feltételével lelki keretet alkotnak az etikai értékekről és megbízhatóan motiválják az etikus viselkedést.

Épp a szabadelvű vallás jön ezen a ponton kissé zavarba. Egyrésztől a tolerancia, másrésztől az igazságigény, úgy tűnik, ellentétben állnak egymással. Ha valaki szilárdan meg van győződve vallásának igazáról, ez közte és egy másik vallásáról éppúgy meggyőződött hívő között különböző igazság-feltételezésük miatt ellentétbe vezethet, tehát egy, az igazságról szóló vitához. De ez éppenséggel intoleranciának hangzik.

De mégis, ha a vallásban az igazságról van szó, a nézetkülönbségeket és gyakran az egyes vallások üzeneteinek ellentétét tekintve nem lehet minden egyformán igaz. Lehet, és kell is hogy legyen vita az igazat keresve. Ezt a nézetet a még oly szabadelvű vallás sem kerülheti meg.

A tolerancia és az igazságkeresés nem zárják ki egymást. A toleráns viselkedés nem jelent lemaradást a saját igazság-meggyőződésről. De az őszinte tolerancia nyitott arra, hogy más vallásokban, és nemcsak a saját vallásában fedezzen fel bölcsességet és igazságot (bármilyen értelemben).

A tolerancia azonban nem lehet határtalan, különben feladná önmagát. A szabadelvű vallás nem lehet vak a vallás területén felmerülő kétségekkel szemben. Kritikusnak és önkritikusnak is kell lennie. A szabadelvű vallás nem adhat igazat minden vallási felfogásnak és irányzatnak anélkül, hogy azt vizsgálat tárgyává tenné. Mértéket kell felállítania, méghozzá az igazság mércéjét, a szeretetét és valóságát, és e mérce szerint kell ellenőriznie. Különben a szabadelvű vallás a tetszés szerinti dolgok áldozatává válna, és ezáltal elvesztené minden szellemi és etikai egyértelműségét és határozottságát, így a szabadelvű vallás nem jelentene segítséget a holnapi Európa embeberiségének együttélésében.

A szabadelvű vallás feladata Európában nem utolsósorban önmagának is feltenni az igazság kérdését és az igazságról szóló párbeszédre tárgyalóasztalhoz hívni a vallásokat. Ezt a feladatát különösen jól elláthatja, hiszen a különböző vallásokat tiszteli, és kíváncsian fordul a jobb betekintésre, megismerésre lehetőséget adó találkozásokra.

METAFIZIKA ÉS LOGIKA VARGA BÉLA BÖLCSELETÉBEN

Varga Béla filozófiai munkásságának nagy részét a „fennállástanra”, a hyparchológiára terjesztette ki, melynek alapkérdése a „hogyanlétezés”. Mielőtt azonban részletesen tárgyalnánk ontológiáját, látnunk kell, hogyan jutott el addig, és milyen propedeutikát dolgozott ki annak érdekében, hogy teljes képet adhasson a szubsztenciáról és az individualitásról, illetve a kettő kapcsolatáról.

Módszertanilag a logikai vizsgálódások az alapvetőek, amelyek mintegy proomionként vezetnek el a fenomenológiai vizsgálódásokhoz. Ilyeténképpen ez utóbbi derítheti ki a dolgok „hogyanlétezését.” „A kérdések tehát a következő rendben sorakoznak egymásután. Meg kell tudnunk, hogy mi a tárgy általában, vagyis mi a logikai föltétele annak, hogy a valami, a dolog, a tárgy jelentése létrejöhesse. Ez tisztán logikai munka, melynek a tárgyakhoz semmi köze. A kutatásnak ezt a területét éppen azért logikai síknak nevezhetjük. A phaenomenológiai síkban már a tárgy, illetve a tárgyak valamilyen módon megjelennek. Itt két kérdés jöhet tekintetbe: 1. hogy a tárgyak mik és 2. ... miképp állnak fenn.”¹

A következőkben tárgyaljuk a metafizikát és a logikai értékelméletét, mint a „végső elvek” vizsgálatának terrénumát.

Amikor a metafizika helyét keresi kora tudományai és a filozófia diszciplínái között, a történetileg kialakult felfogások nem adnak számára egyértelmű meghatározást. A három alaptudomány, a logika, metafizika, ismerelmélet értelmezésekor csupán kijelöljük a helyét a filozófiai tudományok között, de még nem határoztuk meg a funkcióját, szerepét. Varga szerint bármilyen nehéz is, a metafizikának törekednie kell, hogy a racionalizmus és az empirizmus közötti ellentétet feloldja, s bármily nehéz is, meg kell találnia azt a középutat, amelyen elkerüli a realizmus és az idealizmus túlzásait egyaránt. E. Lask elméletét használva keresi a megoldást. Lask elhelyezi a metafizikai réteget a logikai érvényesség és az érzéki létező régiója között (lásd. E. Lask: Die Logik der Philosophie, 1911. 5. skk.). Van tehát eszerint három réteg:

1. Érzéki, tétező;
2. Nem érzéki (nichtsinnlich), s ez utóbbi keretén belül:
  - a. az érzékfölötti (übersinnlich) és
  - b. az érvényes.

Ez utóbbi teljesen független minden érzékelhetőtől, tehát nem érzékelhető (unsinnlich), szemben az előbb említett „érezékfölöttivel”. Az érzékfölötti

nemlétezőt nevezhetjük: „Übersein”-nak, míg az érvényes nemlétezőt, mint amelynek a léthez, illetve a valósághoz semmi köze sincs, lét- illetve valóságnélkülinek („unseiend”, „unwirklich”). Varga szerint beszélhetünk: I. érzéki létező, II. érzékfölötti nemlétező és III. érvényes nemlétező rétegekről. „Ezek közül a második a keresett metafizikai réteg, melyet a filozófiai gondolkodás – a szerző (Lask – kiemelés V. I.) szerint – léptenyomon összezavart az érvényes nemlétezővel...”²

Mi az, hogy „nemlétező” és „érzékfölötti”? Mít jelent Varga értelmezésében a metafizikai réteg? Az igazság a létezőben nyilvánul meg, s a metafizika tárgya nem más, mint ezen létező, illetve valóság. Varga ebből azt a végső következtetést vonja le, hogy a metafizika egyenlő a létező logikájával. Egy metafizikai rendszer felépítéséhez két dolog nélkülözhetetlen: „... az igazság logikai természete, vagyis a logikai alapelvek és a létezés, illetve a valóság, fogalma...”³ – mondja.

Ezek után következhet a tényleges metafizikai réteg elemzése: az érzékfölötti nem létezőé. Itt már szükségképpen össze kell kapcsolódnia a metafizikai és ismeretelméleti problémáknak, hiszen elsősorban arra kell választ kapni, hogy az érzéki szimbólumokban megnyilvánuló ráció, hogyan jelenti az alapot, a lényegét. „Mert minden érzéki vonásnak, minden empirikus kapcsolatnak meg kell legyen a maga racionális, vagy a priori alapja, melyet a reális szimbólumok alapján kikövetkeztethetünk. A metafizikai lét tehát az „adottság” alapján való következtetés, de ő maga már nem adottság; a valóság egyes vonásai, az anyagi világ alkata szinte szükségképpen rámutat arra a racionális alapra, amely lényegét alkotja. Ez azonban már nem esik érzékeink alá.”⁴

Így a metafizika *logikai elvek és a létező közötti* belső összefüggéseket mutatja ki, és a létező világot mint örök igazságok megnyilvánulásait elemzi.

A létező a hatás egyetemes és objektív mechanizmusában mutatkozik meg, mely hatás az összes létező kölcsönhatásában jelen van. Ha a létezés annyit jelent tehát, mint hatni, akkor a létező fajai eszerint állapíthatók meg, illetve visszavezethetők különféle tevékenységekre. Varga nem tagadja el az N. Ach által felállított koncepciót, miszerint a létezőnek négy fajtája van: *formális* (pl. logikai), amelyek létezési módja az érvényesség; *ideális* (matematikai); *tudattartalom* (individuális tudatban létező tárgyak); *reálisak*, melyek létezési módja az egzisztencia. Varga a két utóbbit, a tudattartalmat (szellemi valóság) és a realitás (természeti valóság) terenumait véli tényleges létezőnek.

A realitás tárgyi struktúrája feltételezi az elemeket (érzéki minőségeket), ezek koordinációit (tér- és időbeliséget), a kategóriákat. Mindebből kiindulva, lehetséges a valóság végső elemeinek kutatása, amely már a logikum, s ezzel együtt a jelentés filozófiai értelmezését követeli meg.⁵

Az ontológia két vonatkozásban kerül kifejtésre munkásságában: egyrészt mint metafizika, a végső elvek vizsgálata (ehhez kapcsolódik a logika), és másrészt mint lételmélet (hyparchológia vagy fennállástan), amely a létezés

„hogyan” ját kutatja. Ez utóbbival a későbbiekben foglalkozunk. A vargai okfejtésben a létezés előfeltételei az ontológiai mellett pszichológiai és logikai jellegűek: „E logikai föltételt Bertrand Russel a következő módon formulázta: az existentia fogalmának több formája lehetséges, de valamennyi a „néha igaz” (sometimes true) fogalmára vezethető vissza. Azt mondjuk, hogy az φ x funkciót „a” argumentum kitölti akkor, ha φ a igaz; mármost, ha x néha igaz, akkor mondhatjuk, hogy vannak x-ek, amelyekre nézve a functio igaz, vagyis az argumentumok, amelyek az φ x-et kitöltik, léteznek (exist). Az existentiának – szerinte – ez az alapjelentése, s minden más erre vezetendő vissza. Ennek az okoskodásnak a mi szempontunkra nézve körülbelül a következő értelme van. Csak az létezik, ami létezhetik. Csak az létezhetik, ami igaz, tehát a lehetetlenség nem létezik.”⁶

Hogyan értelmeződik Vargánál az igaz, mint logikai érték?

Általában – az érték kérdését vizsgálva – szerinte az eddigi filozófiai irányzatok jó része túlzottan empirikus módon, pszichologizálva közelítettek a problémához. A kiindulópontnak a megismeréstől függetlennek kell lennie, és egyetemes érvényűnek. „Mihelyt az S–O viszonyából indulunk ki az érték mibenlétének megállapításánál, már fundamentális hibába estünk, mert az az egy dolog bizonyos: hogy S is valóság, az O is valóság, az érték pedig nem valóság. A fenti alapon tehát az értéknek csak két valóság viszonyában rejlő relatív sajátosságait vagyunk képesek többé-kevésbé megállapítani.”⁷ Meinong tárgyelmélete is e vonatkozásban az értékérzést preferálja, de a fentiekből következően ez a szempont nem célravezető.

Varga szerint nem lehet kiindulópont sem az S sem az O, sem a kettő viszonya, hanem az értékeség „...sajátos, sui generis természete.”⁸ Az érték metafizikájáról kellene beszélni akkor, amikor a priori határozzuk meg az érték természetét, tisztán teoretikus alapozással, csak ezután elemezhetjük az érték sajátosságait az egyes diszciplínákban.

Amint azt Böhm kimutatta, az *önérték* az, ami a kiindulópont lehet egy fundamentális értékelméletnél. A kanti értelemben vett észtvörvények a priori természete adja meg az alapot az érték általános logikai sajátosságainak elemeléséhez. Az érvényesség az elsődleges, amely a logikai törvényszerűségeken jelen van, s mint ilyen, az értéktörvények alapját is képezi.

„Az érték mindig valaminek az értéke, s így feltételez valamit. Nevezzük ezt tárgynak, amelynek értékéről szó lehet. Míg a logikai törvények az érvényességet, az értékeségnek kardinálisabb sajátosságát legtisztább alakjában juttatják kifejezésre, addig az értéktörvények ezen egyetemes érvényességű törvényeket bizonyos dolgokra, mondjuk: valóságokra való vonatkozásukban tekintik, s éppen ez az, amit speciálisan értéknek kívánunk nevezni. Azt kell tehát mondjuk, hogy az érték az érvényességnek a valóságra vonatkoztatott, tehát a valóságra alkalmazott kifejezésmódja.

Mert mit is jelent az: értékesnek lenni? Az értékeség csak olyan valamit jelenthet, ami sohasem változó, örök érvényességű. A valóság értékét tehát azon változatlan logikai mozzanataiban kell keresnünk, melyek a valóságtól

és változásaitól függetlenek, s így állandó jellegűek. Amint a formális logikai alaptörvények teljesen függetlenek a létezés kategóriáitól, - épp oly független az érték a valóság változásaitól. S azért a valóság és érték viszonya a létezés és érvényesség viszonyának egy speciális esete, ami más szóval azt teszi, hogy a valóság értékes vonásai a valóságtól függetlenek, s végső eredményben a logikai alapelvekben gyökereznek.”⁹ (8. o.)

A megismerés intuitív és diszkurzív módját elemezve kitér arra, hogy mivel az értékek specifikus világinenciók – Geyserre utal –, eltekintünk az S-O-tól –, egyfajta felsőbb egységben bennlévő absztrakciók, érvényességek. Izoláló jellegű, valóság-független, így a jó vagy a szép értékének érvényessége teljesen független a valóságtól. Viszont a morális és az esztétikai értékek vonatkozhatnak a szemléleti valóságra, a logika és a matematika alapelvei nem. Mi tehát az intuitív megismerés jelentősége? A jelentés megismerése, vagyis ismertté teszi számunkra a világ tárgyainak rejtett önértékű vonásait. Az intuitív megpillantásban a tartalom sokfélesége, egységes „nem szemléleti tudás”¹⁰ van jelen. A diszkurzív szétbontás az intuíció mellett ellenkező jelleggel lép fel. Hyparchológiájában – amellyel a következő részben szándékozunk foglalkozni – az értékfelfogásokat vizsgálva (Lask, Rickert, Natrop, N. Hartmann, Meinong, Böhm, M. Scheler) – úgy véli, a kérdés megválaszolatlan marad. Vagyis az, hogy az érték pusztán viszonyfogalom-e, vagy a tárgyak objektív vonása, minősége? Minden eshetőséget elemezve arra a következtetésre jut, hogy az érték csak mint *vonatkozás* fogható fel, ami azt jelenti, hogy „...egészen sajátos, a többi relációtól több tekintetben különböző mozzanat. Különbözik először a subjectív oldalon abban, hogy míg a többi tárgyi relációknál az alany elsősorban a megismerés theoretikus alapján áll, addig itt értékel, megbecsül, állást foglal, akar, vagy nem akar, szóval olyan magatartást tanusít, amely az előbbitől lényegesen különböző. A különbség azonban a tárgyi oldalon is megvan; megvan abban, hogy az érték sohasem tapad hozzá a tárgyhoz, mint annak objectív tulajdonsága, hanem a tárgyat egy olyan vonatkozású szférába állítja, amelyben az nincs alávetve a reá nézve egyébként kötelező subszistenciális törvényszerűségeknek. Tehát, ha pl. reális tárgyra is vonatkozik, ez a tárgy éppen az értékvonatkozás útján olyan helyzetbe kerül, hogy összes tárgyi tulajdonságaitól eltérő mozzanatok is mutat. Az axiológiai szférának a jellemzője az egyik oldalon az értékelő magatartás, a másik oldalon pedig a tárgy axiológiai beállítottsága, amely különbözik, s ha lehet azt mondani, igen sok esetben ellenkezik subszistenciális struktúrájával. Az értékviszony folytán keletkezett értékvalítások tehát, mint ezekből látható, a dolgok egy sajátos fajtát képviselik, amelyeknek ismét egészen sajátos összefüggései vannak, és amelyek függetlenek mind az alanytól, mind a tárgytól, amelyek kapcsolatán felépülnek.”¹¹

A jelentés értékének értelmezésekor ki kell iktatni mindenfajta szubjektivitást és irracionálisitást. E probléma megoldásakor inkább Bolzonhoz, mint Kanthoz kapcsolódik két vonatkozásban. A „Vorstellung an sich” két elemet

rejt: a gondolkodástól való függetlenséget, és azt, hogy „...nem valóság, sőt nem is vonatkozik okvetlen a valóságra.”¹² (14. o.) A jelentés tisztán logikai, megmarad akár gondolom, akár nem, akár képezi a megismerés tárgyát, akár nem, így az igazság létezik ítélettől függetlenül is. Az ítélet előtt is érvényes. A jelentés tehát a valóságnak sem szüleménye, sem toldaléka.

Ha a jelentés a logikai törvények valóságon keresztül való aspektusának foglalatja, ha egymással állandó vonatkozásban állnak a jelentések, akkor az ítéletek hivatása lesz ezek feltárása. Vagyis: az ítélet logikai érvényessége az ítélet jelentésében keresendő, s az ítéletben a logikai tartalom, az *egységes* jelentés az, ami maradandó.

Ezek után várható, hogy felteszi Varga a kérdést: melyek az értékek sajátos jellemző vonásai? A valóság immanens logikai mozzanata „a jelentés nem létező, nem szemlélhető, nincs időben s végül igaz.”¹³ De mi a valóság? Leibniz alapján adja a feleletet: létezik az, ami hat ... reális valóság az, ami valamelyes módon hat. .. Ha valami hat, ez föltételez egy másikat, akire, vagy amire hat.¹⁴ „...ami értékes volt egy pillanatban, az értékes mindörökké, vagyis tértől és időtől független.”¹⁵

Az érték és a valóság két dimenzióban kapcsolódik össze. Egyrészt, ha a valóság és a szubjektum vonatkozását tekintjük, akkor beszélünk hatásbeli vagy eszközi értékekről (élv- és hasznóértékek), másrészt létezik a dolog belső logikai értéke a fentebb elemzett módon, amely független a szubjektum ítéletétől, amit önértéknek nevez a korabeli irodalom, itt elsősorban Böhmből merít. „Az önérték független az egyéni megítéléstől, tehát »impersonalis«, »superindividualis« ... nem összemérhető, mint a hatásbeli értékek, hanem abszolút természetű. Nincs értelme azt mondani, hogy valami »igazabb«, mint a másik, ellenben valami lehet élvezetesebb, hasznosabb.”¹⁶ Az önérték másik két fajában, a szépben és a jóban benne van az igazság, hiszen nélküle nem létezik az előző kettő. A szép és a jó is jelentésük logikai tartalma által válik értéké.

Amíg a jó megfelel az értékesség feltételeinek, a szép a szemléleti jellege miatt sajátos, azon túl, hogy magában foglalja azokat a belső logikai dimenziókat, melyeket az igaz és a jó. Varga az „irracionális elemek betolakodásának” nevezi a színek, formák, alakok s elrendezettségük világát, amelyek bonyolultabbá teszik a szép értékkritériumainak elemzését.

A valóság- és értékítéletek átgondolásakor jelzi, hogy a „valóságítélet a tárgy létvontkozásait igyekszik kiemelni. Az értékítélet azonban a tárgy értékességére, illetőleg az értéket kifejező jelzők, tulajdonságok megállapítására szorítkozik.”¹⁷ Az értékítéletek sajátos természete – mint a fentiekből is következik – a megismerés intuitív módjában rejlik, s az igaz, a jó, a szép értékjelzők speciális intencióiban keresendő.

Hogyan jut el a szubjektum ezek után a valóság jelentéseinek megismeréséhez? – teszi fel a továbbiakban a kérdést Varga. „Gnoseologikus koordinációnak” nevezi – Loskijj alapján – a tudat és a valóság összetalálkozását, (Loskijj: Die Umgestaltung des Bewusstseinbegriffs. Ruge féle Encyclo-

pädie I. 243 o.), amelynek eredménye igaz jelentések, érvényes ismeretek létrejötte. A „tárgytudat” fogalmának használatával – ti. a tudat, amire irányul valami tárgy ránk nézve –, a fenomenológia elemeit előtétélezve, a tudat funkcionális jellegére hívja fel a figyelmet. A gnoszologikus koordináció tehát nem más, mint az ismereti tárgy és a megismerő tudat logikai törvényeken alapuló koordinációja.

A logikai értéket elemző terjedelmes tanulmányának előszavában jelzi, hogy annak ellenére, hogy művének tárgya és elemzési technikája nem aktuális a húszas évek Kolozsvárában, mégis érvényes, mert: „Ma ... amikor minden érték átértékeléséről van szó, mikor a régi értékek romjai mellett az emberiség tétovázva keresi a romokon emelkedő új értékeink körvonalait – talán nem is éppen korszerűtlen az igazság természetéről elmélkedni.” Mielőtt a logikai érték részletes, kimerítő elemzésébe kezd, mielőtt dialektikáját, fenomenológiáját, dinamikáját értelmezi, vázlatosan érinti azokat a filozófiatörténeti hagyományokat, amelyek a probléma komplexitásához számára fundamentumként szolgálnak. Így a kanti, rickerti, husserli, böhmi, pauleri, laski teóriák jelentik a történeti-fogalmi keretet, amelynek összegeztetésére kísérletet tesz.

A filozófia – szemben a szaktudományokkal – az összes lehetséges igazságok kritériumainak megállapítására törekszik, s ha ez így van, akkor az ismeretelméleti dualizmus értelmében elemzendő a megismerendő tárgy és a megismerés folyamata. E dualizmus jelentkezik Rickert *Der Gegenstand der Erkenntnis* című művében, ahol a megismerő alany elemzése az első, mely alany sohasem lehet a megismerés tárgya. Ismeretelméleti alany nem más, mint a kanti értelemben vett *Bewusstsein überhaupt*, „... mely nem személyes és nem individuális, hanem a jelentkező világgal, mint tudattartalommal örökösén szemben álló elvi jelentőségű mozzanat.”¹⁸ A transzcendens megismerendő tárgy, amely a Sollen világát jelenti, amely elvi irányítást ad, szabályozó a megismerésben, melynek lényege a feltétlen érvényességben rejlik. A tárgy független az alanytól, de a fogalma követeli a szubjektumra utaló „kell” fogalmát. A kettő együtt érvényes, az ítélet formájában kerül a szubjektum hatáskörébe a transzcendens tárgy. Ezt a fajta dualizmust próbálja megszüntetni Böhm, hiszen, mint *Az ember és világa* című művében kifejti, ez épp oly használhatatlan, mint a metafizikai dualizmus. Ezért meg kell keresni egy olyan alapelvet, amely segít kiiktatni a fenti kettősséget, s ez Böhm szerint az öntudat, s annak közvetlen élménye. Böhm számára a megismerő szubjektum, az Én az elsődleges, s a megismerés tárgya nem más, mint a reális tárgy hatása következtében az Én által kivetített kép, amely nem tudatos tevékenysége az Énnek (ld. Böhm *Az ember és világa* IV. kötet 25–26. o.). Így válik a megismerés kétfázisúvá: 1. az Én önkéntelen alkotása és 2. az öntudatos utánképzés. A magamévá teszem azt, ami vagyok elve az öntudatos megismerés elve. Itt csak felelevenítjük a böhmi tételt: az Én a képben készen találja a jelentést, és ezt meg kell értenie. Azzal, hogy beviszi a transzcendens tárgyat az öntudatba, az Enbe, megkísérli a kettőssé-

get megszüntetni, azonban ez a szubjektivisztikus monizmus eléggé ellentmondásos. S itt is jelentkezik Varga Böhm-kritikája: „A tévedés abban van, hogy Böhm a logikum lényegét létező valóságnak fogta fel, midőn a világmagyarázat középpontjába az Ént, az öntudatot, vagy a szellemiséget állította. Ez az entitás, akár metafizikai, mint a világszellem, akár ismeretani szűkebb értelemben, mint az öntudat, a logikumnak csak hordozója lehet, de sem annak megteremtője, sem kizárólagos birtokosa.”¹⁹

A modern logikai dualizmus, mely a lét és az érvényesség kettősségét jelenti, elfordul az Én és a tárgy dualizmusától. E felfogás képviselői azt az elvet vallják, hogy az igazság logikai természetéből kell kiindulnunk ahhoz, hogy belső struktúrája megismerhetővé váljon. Az igazság nem valóság, térben és időben nem változik, örökkévaló.

A lét és az érvényesség gondolatának Varga szerint már a platóni dialógusokban, különösen a Sophistés-ben merültek fel gyökerei, Arisztotelésznél pedig a valóság-igazság-fogalom-jelentés egymáshoz való viszonyának értelmezésekor jelentkezett. A középkori filozófiai irodalomból Grosseteste lincolni püspök írásaiban vél felfedezni némi magyarázatot a lét és az érvényesség közötti különbségre, aki Ágostonra, Anselmusra építve, az igazság és a valóság egy és ugyanaz elvét képviselve teszi fel a kérdést: honnan ered a dolgok igazsága, mi annak kritériuma? Mivel minden létező az örök logosz megnyilvánulása, ezért minden, ami van, és ahogyan van - igaz. „Az igazság a lét teljessége, tehát a hiánynélküliség.”²⁰ Grosseteste nem tudta még definiálni az érvényesség fogalmát, csupán az igazság főbb jellemzőinek leírásához jutott el: így az igazság egy, szükségképpen, nem kell hozzá elismerés, sem nem teremtett, sem nem okozott és örökkévaló (kezdet és vég nélküli).

Továbbfolytatva a filozófiatörténeti barangolást a descartes-i „res et veritas aeternae” dilemmájába sodródunk, majd Leibniz „vérité de raison” és a „vérité de fait”-ről való tana idéződik föl. A megoldandó dilemma: mi az érvényesség, és hogyan működik?

A modern logizmus megalapítójának, Bolzanonak igazság-elmélete ad új szempontokat Varga számára az érvényesség fogalmának továbbfejlesztéséhez, de igazából Lotze az, aki ténylegesen és egyértelműen megkülönböztette az érvényességet a léttől. Lotze a létezőből indul ki, és jut el az érvényességhez. A tárgyak léteznek akkor is, ha nem tárgyai senki ismeretének, létük az elgondolástól független, s ez a lét Lotze szerint a valóság. A következőképpen értelmezi és összegzi Lotze idevonatkozó fejtegetéseit: „Amint tehát a tárgynak van az elgondolástól független léte, épp úgy a tételnek (ítéletnek – V. I.) is van a reális tárgyi vonatkozásoktól független érvényessége. Ugyancsak a dolgokról alkotott képzeiteinket megilleti a „való” jelzője, amennyiben bennünk történő, pszichikai folyamatok eredményei. Eltekintve azonban ettől a pszichikai tevékenységtől - tehát ha tisztán tartalmukat nézzük, akkor azok sem nem történnek, mint való események, sem nem léteznek, mint való tárgyak, hanem érvényesek.”²¹ Lét és érvényesség között nincs kapcsolat, mindkettő önmagán nyugvó alapfogalom. Lotze is vissza-

nyúl Platónhoz, mivel a lét és az érvény problémája legvilágosabban nála tűnik fel. (Szerinte Platón azért nem használja az érvényesség szót, mert nem találta a megfelelőjét a görög nyelvben.)

A továbbiakban Marty, Geysler, Meinong elméleteire hivatkozik. Ez utóbbtól kiemeli az érvényes tartalom és az élmény, valamint a megállás és a létezés közötti éles elválasztást.

A windelbandi felfogásban az érvényesség a „...létezők között fennálló összefüggések és vonatkozások foglalata... Az érvény birodalma magában nem egyéb, mint a forma és a rend, melyben a létező áll. ... A lét és érvény viszonya tehát a tartalom és a forma közötti viszony.”²² A probléma leg-részletesebb kidolgozását Lasknál, a *Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre* című művében találja: „A gondolható összessége - a szerző szavai szerint - két részre osztható, úgymint létezőre és érvényesre, ennek a dualizmusnak megfelel egyik oldalon a valóság, másik oldalon az érték, ami van és történik, s evvel szemben, ami érvényes.”²³ Így tehát az érvényesség a forma birodalma, „a forma formája”. Az érvényesség nem szakad el a létől, a létezőben is benne van a logikum. Ebből következően a tárgy és az igazság vonatkozásában nem lehet a prioritás kérdését föltenni. Vargának a laski jelentésfelfogás nyújt még útmutatást az érvényesség dilemmájának megoldására. Ha a forma és a tartalom egybefonódása az egész, akkor ez valójában a jelentésben rögzíthető, nem érvényes ősi viszonyából következik.

A hiányosságot ott véli felfedezni Lasknál, hogy az érvényesség, mint általános formáság, magában hordozza-e a „logikai tárgy speciális természetét”? – erre nem kapunk választ.²⁴

E hiányosságot pótolja Hazay Olivér elmélete (in: *Die Struktur des logischen Gegenstandes*. Berlin, 1915.), amelyben a „logikai tárgy” természetét konstruálja meg. Mi tehát a „logikai tárgy”? „A relatio. A relatio azonban már nem tiszta forma, hanem alogikus tartalommal van telítve. Ha tehát a logikai tárgyat meg akarjuk találni, akkor a relatív tiszta formáját el kell választanunk a relatiós tartalomtól. A tiszta logikai: a relatív pusztá formája minden tartalom nélkül.”²⁵ A történeti kirándulást Pauler és Husserl vonatkozó nézeteinek elemzésével zárja, minekutána létrehoz egy többé-kevésbé koherens értékelméletet.

A pauleri logikából a reduktió-elmélet és a logikai alapelvek (azonosság, összefüggés, osztály), s ezzel együtt az érvényesség rejtélyének körülírása fontos Varga számára. Az érvényességet a megmaradás, az örökkévalóság mozzanatában véli felfedezni, a logika lényegét az elvszerűségben látja. A husserli rendszer, amely átmenetet képez a pszichologizmustól a logizmusba, az érvényesség precíz fogalmát nem adja meg. Husserl fenomenológiai kutatásait elemelve, az válik számára egyértelművé, hogy mivel a tárgy és jelentése szétválnak létezési módjukban, így egy újabb dualizmus felállításának lehetünk tanúi, a lét és érvényesség problémájának megoldása elmarad.

Vázoljuk fel ezek után, mit jelent Varga számára a *logikai érték*, illetve annak dialektikája, fenomenológiája és dinamikája. A tényleges fundamen-

tumokat Kantnál találja meg, hiszen az ő értelmezésében transzcendentalizmus és logizmus között nincs lényeges, elvi eltérés. Ebből következően „...a létnek is csak akkor van értelme, ha a logikai sphaerába kerül, egyszerűen, ha ésszerű, ha racionális, ha logikai mozzanatok hordozója.”²⁶ Valójában – mondja Varga Béla – ezzel lefektette Kant a logizmus alapjait, az érvényesség kérdésköre azonban nem kerül kifejtésre.

Az alapkérdés: *hogyan* valósul meg a *jelentés* a világban? A dolgok alapját bizonyos egyetemes érvényességű kiindulópont adja meg. Tény: mindennek van jelentése már a megismerő folyamat előtt. „A jelentés nem volt, vagy nem lesz, nincs sem reális, sem mentális egzisztenciája, független e léteztől, mint ahogyan bármely törvény független azoktól a tárgyaktól, amelyeknek rendjét megszabja, mint ahogy az embryo fejlődésének törvénye független az embryótól. ... A jelentésben tükröződik a tapasztalati világ törvényszerűsége, logikus mibenléte, egyszerűen theoretikus alkata. Goethe szavaival: Alles Faktische ist Theorie...”²⁷ A jelentés két vonatkozást kapcsol össze: az egyetemeset és az egyest, ez egyúttal a tapasztalat logikai struktúráját is adja: az általános törvényeknek az egyesben való konkretizálódását, specializálódását. A konkrét tárgy és a jelentés közötti funkcionális összefüggés azt is jelzi egyben, hogy bizonyos minőségű tartalom (=tárgy) bizonyos határozott funkciót lát el. Minden jelentésnek sajátos öntörvénye van, s mint ilyen, biztosítja annak kvalitását, a tartalom, a forma, a tárgy és a funkciója egységét. Felfogásában a *jelentés* és az *érték* fogalma fedik egymást. Ez következik számára abból a jelentésből, melyet Natorptól vesz át (vö.: Natorp: Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften 59–64 o.), hogy a „kvalitás-fokozás” törvényszerűsége a kozmikus egészben alapja lesz a jelentések értékbeli fokozatainak megállapításakor. Ha az érték (= önérték) nem változik térben és időben, akkor, Varga szerint, a dolgok önértéke nem lehet más, mint jelentésük.²⁸

A fenomenológia módszere lehetőséget biztosít a jelentés valóságbeli elemzésére, a genetikus dedukció és a redukció biztosítja, hogy feltárjuk az általános logikai törvényszerűségekből a fenomének világát, és fordítva. A husserli értelemben elemzi a tárgyiság, a lényeg és jelentés összefüggéseit. A lényeg a tárgy lényege, a jelentés annak jelentése, s egyben tárgyi igazsága is. A tárgyiság a természeti, szellemi (tudomány, erkölcs, művészet, jog) és matematikai, amely az előzőek sajátos konstrukcióját jelenti, s természetéből következően legközelebb áll a tiszta logikai törvényekhez. A valóság értelmezése az ontológia feladata, s mint ilyen, nem tarozik a jelen probléma elemzéséhez, de a leibnizi értelemben vett *hatás*, mely a létező legáltalánosabb tulajdonsága, átgondolására kerül, s mivel a hatás mindig feltételezi a tevékenységet, ezért a létező fajait a tevékenységek fajtái fogják meghatározni.

A valóság másik koordinációs ereje az *idő*, amelynek a megmaradás a végső alapja, s mint ilyen, az *erőre* utal, amely fogalomban – mondja Varga – a valóság realitása a legracionálisabb formát nyer. Ezt a szálát itt elvarrja Varga, s mivel számára a következőkben a valóság jelentés indivi-

dualitása és viszonyának tisztázása a fontos, ismét a husserli alapgondolatokhoz fordul.

„...A reális tárgy és a jelentés individualitása nem fedik egymást. A valóságban minden egyes tárgynak (pl. fának) van individualitása, míg a logikai síkban több tárgynak a jelentése ugyanaz...”²⁹ A jelentés a szellem alkotása, azé a szellemé, amely a megismerésben is domináns elem. A tudat fogalmában a megismerés elemei összekapcsolódnak, azonban e probléma részletes elemzése elmarad, s ezért szinte fejest ugrunk a valóság és a tudat, öntudat kérdéseibe. A megoldás kulcsa – ezt Varga is jól látja – az intencionalitás, a tudat „valamiről tudásának” a kérdése, amely nem esik messze a kanti transzcendentalizmustól. „... abban, hogy »tud valamiről« – s ez a lényege – már benne foglaltatik, hogy nem lehet substantia, mert a substanciaról is tud. „...A tudat tud az Énről is, vagyis az utóbbi lehet a tudat tárgya. Ebben az esetben öntudatnak nevezzük.”³⁰ Ezzel biztosítva van a tárgynak a megismerhetősége, vagy a megélhetősége, amely konstitutív eleme. A megismerés tehát közvetlen és a tudat szempontjából funkcionális, illetve a tudat funkcionális vonatkozások összefüggése.³¹

Szellemi alkotások, elsősorban esztétikai és morális értékek megalkotásakor teremt újat önmagából a tudat. A két értékvilágnak, mint az előzőekben már láttuk – részben Kantból részben Böhmből merít elemzéseiben Varga –, önértéke van. Ez nem jelent mást, mint a szellem önállósodott jelenlétét a világban. A világ lényegében azonban benne van az igazság, hiszen bármely tevékenység az igazság megvalósítására törekszik, az emberi szellem célja az igazság keresése és megvalósítása. Az igazság, tehát az az érték, amely a logikai érték,

A tudat aktív termelő ereje, a logikai struktúra alapvető jelentőségű az esztétikai jelentésben, vagyis a szépség nem gondolható el az igazság nélkül, ám ami igaz, még nem szép. „minden művészetben egy értelmes jelentés nyer reális kifejezést olyan formában, mely az esztétikai hatás fölkeltésének szolgálatában áll.”³²

Az esztétikum elemzésekor kiemelt fontosságúnak tartja a tartalom és a forma egységét, amely a jelentést, mint az esztétikai tárgy lényegét adja. Az erkölcsi érték elemzésekor – itt újra elsősorban a kanti hatás érvényesül – kitekint az akarat, a jó akarat és a jó szándék, az erkölcsi törvény, a köteleység problémáira.

A logikai érték, a logikum, mint láttuk, „átfogó erejű” a világban, s most már „csak” az a kérdés, hogyan alakul ki. Itt összekapcsolja az érvényességgel, amelynek megoldása nem nyilvánvaló, és nem egyértelmű, s Leibnizre utalva, a következőképpen látja megoldhatónak: „Legfennebb azt mondhatjuk, hogy az érvényesség a lehetősége annak, hogy bizonyos értékek kialakuljanak, s ennyiben scientia possibilium continet aeternas veritates, quae ab actualibus phaenomenis nunquam violantur ennek mintegy kiegészítése tovább: neque aliam in phaenomenis habemus aut optare debemus notam realitatis, quam quod inter se pariter et veritatibus aeternis respondent. En-

nek a lehetőségnek a »miért«-jére azonban nem találunk feleletet, s így bele kell nyugodnunk abba, hogy az érvényesség valami egyszerű felbonthatatlan mozzanat, amelynek kifejeződését elsősorban az egyetemes érvényű elvekben, az »észelvekben« kell keresnünk.”³³

Az érvényesség nem vezethető le a világból, és fordítva, a világ sem az érvényességből! Egy azonban világos: az érvényesség a világban valósul meg „...a világ és az érvényesség minden érintkezése egy törvény szülője, mely a jelentésben válik a megismerés számára megközelíthetővé, s amely éppen logikai alkatánál fogva örök értékkel bír. A tény és a törvény tehát soha el nem választható, s a legszorosabb funkcionális összefüggés áll fenn közöttük.”³⁴

Jelentés, dolog, értékesség ott és akkor függ össze, amikor az önmegvalósítás, a tevékenység minőségeit elemezzük. Annál értékesebb egy dolog, minél nagyobb tartalmi és formai intenzitással valósítja meg a logikumot.

Jegyzetek

- ¹ Varga Béla: *A subsistentia fajai. Adatok a hyparchológiához*. Budapest. 1928. 4. o.
- ² Varga Béla: *A metafizika helye és értelme napjaink bölcseletében*. Athenaeum, 1923. 1–3. 40. o.
- ³ I. m. 36. o.
- ⁴ I. m. 41. o.
- ⁵ Varga Béla: *A logikai érték problémája és kialakulásának története*. Budapest. 1922. 92. o.
- ⁶ Varga Béla: *A subsistentia fajai. Adatok a hyparchológiához*. Budapest. 1928. 11. o.
- ⁷ Varga Béla: *Valóság és érték. Kutatások a logikai érték problémájára vonatkozólag*. Kolozsvár, 1915. 5. o.
- ⁸ I. m. 6. o.
- ⁹ I. m. 8. o.
- ¹⁰ I. m. 12. o.
- ¹¹ Varga Béla: *A subsistentia fajai. Adatok a hyparchológiához*. Budapest. 1928. 42–43. o.
- ¹² Varga Béla: *Valóság és érték*. Kolozsvár, 1925. 14. o.
- ¹³ I. m. 27. o.
- ¹⁴ I. m. 28–29. o.
- ¹⁵ I. m. 34. o.
- ¹⁶ I. m. 34–35. o.
- ¹⁷ I. m. 36. o.
- ¹⁸ Varga Béla: *A logikai érték problémája és kialakulásának története*. Budapest. 1922. 3. o.
- ¹⁹ I. m. 12. o.
- ²⁰ I. m. 24. o.
- ²¹ I. m. 32. o.
- ²² I. m. 33–34. o.
- ²³ I. m. 35. o.
- ²⁴ I. m. 32. o.
- ²⁵ I. m. 39. o.
- ²⁶ I. m. 52. o.²⁷ I. m. 56–57. o.
- ²⁸ I. m. 75. o.²⁹ I. m. 98. o.

³⁰ I. m. 107. o.

³¹ I. m. 112. o.

³² I. m. 124. o.

³³ I. m. 137–138. o.

³⁴ I. m. 138. o. vö. Cassierer: *Leibnitz System*. Marburg, 1902. 213. o

BÍRÓ GYÖNGYI

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZI ÉRTELMSÉG KÖNYVTÁRAI A XVI-XVII. SZÁZADI KOLOZSVÁROTT

Tanulmányunkban¹ először áttekintjük annak a három kolozsvári unitárius intézményi könyvtárnak a történetét, amelyet az egyházi értelmiség használhatott a XVI–XVII. században, majd magánkönyvtáraikról szólunk.

Kutatómunkánkat² még nem tekinthetjük befejezettnek, ezért nem foglalkozunk a viszonylag teljességre törekvő könyvtár-rekonstrukciók után megválaszolható kérdésekkel: az unitárius egyházi értelmiség olvasmánykultúrájának jellemzésével, az unitárius tulajdonban volt könyvek és kéziratok³ viszonyával, más kárpát-medencei protestáns egyházi értelmiség könyves műveltségével történő összehasonlításával, az európai művelődés szellemi áramlatainak⁴ megjelenésével.

I. A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM KÖNYVTÁRAI

A XVI–XVII. században a lelkészi pályára készülő erdélyi unitárius ifjak csak a kolozsvári unitárius kollégiumban kaphattak kollégiumi képzést. Az iskola belső életéről, így a benne folyó oktatásról Gál Kelemen monográfiája⁵ mellett a nemrégiben megjelent és a még megjelenés előtt álló iskolai jegyzőkönyvek⁶ alapján alkothatunk teljesebb képet.

A két kollégiumi könyvtár történetéről viszont nagyon kevés információ áll a rendelkezésünkre. Katalógusa egyiknek sem maradt fenn, ezért állományukat a kollégium tulajdonosi bejegyzése alapján azonosított kötetek segítségével ismerhetnénk meg.

I. 1. A kolozsvári unitárius kollégium első könyvtára

A XVI. században kialakult könyvtár Simén Domokos⁷ állítása szerint három alkalommal (1603, 1655, 1689⁸) „semmisült meg”. A pusztulás mértékéről nem szól - nem is szólhatott, mivel a könyvtár 1689 előtti állományából valószínűleg egy kötetet sem ismert.⁹

„Az iskolának nagy könyvtára volt, rendesen kezelve, amiről azonban az irodalomtörténet ennél többet nem tud” - írja néhány évvel később Jakab Elek, aki az 1596-ban történt könyvtárrenoválásra¹⁰ és egy 1599-ben megvásárolt könyv inventáriumba való beírására utal.¹¹ A „Thesaurus latinae linguae” két kötete mellett Jakab még azokat a könyveket említi meg, amelyeket a kollégium 1665-ben kapott az egyházi tanács határozata szerint Dálnoki Nagy János javaiból.¹²

A már említett Fasciculus-kötetekben találunk némi információt,¹³ de ezek az elszórt adatok sem alkalmasak arra, hogy a könyvtárról bármiféle képet kialakítsunk.¹⁴ Azt a véleményünket mondhatjuk csak el, hogy a nyilvános – pontosabban közösségi használatú – egyházi könyvtár mellett „kézi-könyvtár” jelleggel működhetett.

1693-ban a kollégium könyvtárát a Szent Mihály templomban helyezték el az unitárius egyház könyvtára mellett. Az 1693 előtt és a következő hét évben beszerzett¹⁵ „iskolai” kötetek későbbi sorsa így összekapcsolódott az egyházi könyvtár XVII. század végi állományának történetével – ugyanis ezek a könyvek nem kerültek be a XVIII. század elején kialakított új, második kollégiumi könyvtár állományába.

Valószínűnek tartjuk, hogy a korabeli könyvtári gyakorlatnak megfelelően a két könyvanyagot külön tartották. Néhány év elteltével a könyvek használata során a kollégiumi könyvtár kötetei összekeveredhettek az egyházi könyvtár köteteivel.

I. 2. A kolozsvári unitárius kollégium második könyvtára

A XVIII. század elején a régi kollégiumi könyvtár anyagától teljesen független iskolai könyvtárat kezdtek kialakítani, amelynek alapját Bányai István (1700) könyvadománya¹⁶ jelentette. Jegyzéket készítettek róla, amely azonban nem maradt fenn. Az iskolai jegyzőkönyv akkori vezetője pedig írásbeli ígérete – „Ezek címeit ide írom.” – ellenére nem tüntette fel a kötetek címeit. Ugyanebből az évből származik az egyetlen könyvállományról szóló feljegyzés¹⁷ is, amely a könyvtári gyakorlattal kapcsolatos tényeket közöl. Ezek szerint a könyvtárnak prokurátora, gondnoka volt. A kollégium diákjai közül a seniorok kölcsönözhetnek könyveket, amelyeket a szobájukban tarthattak.

Ennek az igen rövid ideig létező könyvtárnak – 1716-ban az egyházi könyvtárral egy időben szűnt meg – jelenleg egyetlen kötetét sem ismerjük.

Mint láttuk, a kollégiumi könyvtárak állományáról szinte semmit sem tudunk, ezért még fontosabbnak tűnik a kollégium szellemi életével kapcsolatos más „könyves” források tanulmányozása.

I. 3. „Könyves” források

Először olyan, a kollégium tanárai által szerkesztett tankönyveket, illetve a kollégium diákjai által másolt kéziratokat említünk meg, amelyek a kollégium legfelső, ún. akadémiai tagozatán a lelkészi vagy tanítói pályára készülők tanítását-tanulását segíthették.

Enyedi György teológiai tankönyveinek csak a címét ismerjük.¹⁸ A „Tractatus theologicus” című munkájához írt „prolegomenát” Dálnoki Nagy Mihály (1648) és Karátsonfalvi Saláthi Basilius (1653?) másolta le.¹⁹ Később, 1679-ben Jövedécsi András a korabeli teológiai irodalom részletes ismeretéről is tanúságot tevő tankönyvet állított össze.²⁰ Járai János fizikával – vagyis a természetre vonatkozó filozófiai ismeretekkel foglalkozó írása²¹ (1651 és 1654 között) ugyancsak nem maradt ránk.

A kollégium diákjai által másolt kéziratok között Franciscus Burgersdicius logikai művének másolatait találjuk meg.²²

Végezetül egy olyan könyvről szólunk, amely nem az oktatásban, hanem a nevelésben kapott szerepet. Erasmus „De civilitate morum”-ának az asztalnál való illendő magaviseletről írott utasításait olvasták fel²³ a böjti napokon az élelmek kiosztása közben a negyedik asztalnál helyet foglaló novíciusoknak.

A kolozsvári unitárius kollégium elvégzése után a diákok külföldön folytathatták tanulmányaikat.²⁴ A XVI. század utolsó harmadában Padova egyeteme vonzotta őket, amely majd a harmincéves háború miatt az 1620-as–1630-as években játszik ismét jelentős szerepet az unitárius peregrináció történetében. A XVII. század második felétől a hollandiai egyetemeken, valamint az egyházi fennhatóságok ellenőrzése alatt nem álló német illustre gimnasiumokban tanultak.

Hazatérve, különböző életutakat járhattak be. Az egyházban betöltött lelkészi, plébánosi, esetleg püspöki hivatal mellett a kolozsvári unitárius kollégiumban is taníthattak lektorként, rektorként.

Mint az egyház tagjai használhatták annak könyvtárát.

II. A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS EGYHÁZ KÖNYVTÁRA

A kolozsvári unitárius egyház könyvtárának három XVII. századból²⁵ fennmaradt katalógusa²⁶ az 1980-as–1990-es években vált ismertté,²⁷ így állományáról a szakirodalom korábban csak a fennmaradt könyvanyag²⁸ alapján alkotott képet.

A könyvtár keletkezéséről és első nyolcvan–kilencven évről nagyon keveset tudunk. Alapját a Szent Mihály plébániatemplom három korábbi

könyvtárának állománya jelentette. 1934-ben Asztalos Miklós²⁹ a templom akkori könyvtárában „katolikus” és „evangélikus” köteteket talált. Írásában a könyvek későbbi sorsával kapcsolatban annyit jegyez meg, hogy néhányban megtalálható a kolozsvári jezsuita egyetem 1604-es tulajdonosi bejegyzése³⁰, amelyet később áthúztak. Ezekről a kötetekről – amelyeket nem sorol fel – valószínűsíthető, hogy 1604 után is egy ideig (legkésőbb 1716-ig) unitárius tulajdonban voltak.

Munkánk során hat kötetet³¹ azonosítottunk az evangélikus könyvtár állományából. Asztalos Miklós nem ismerhette ezeket, mert 1716 után is az unitárius egyház tulajdonában maradtak.

A korábban már említett és az egyházi könyvtárat is érintő eseményeken (1603, 1655, 1689) kívül 1697-ben még egy tűzvész pusztított Kolozsvárott, amely már a Szent Mihály templomban lévő két könyvtárat – az egyházi mellett az 1693-ban itt elhelyezett kollégiumit – érinthette. A könyvtári állományokat ért lehetséges veszteségekről nem szól a szakirodalom. Ezt két egyszerű ok miatt mi sem tehetjük meg. Az unitárius egyház – latin nyelvű – tulajdonosi bejegyzéseiben ugyanis nem szerepel évszám.³² Írásképek alapján pedig nem tudjuk őket egymástól elkülöníteni.

Ezért is fontosak azok a katalógusok, amelyek unitárius magánszemélyeknek az egyház könyvtárába került köteteiről készültek. Ezek alapján az 1661 és 1678 közötti könyvállomány rekonstrukcióját tudjuk a legbiztosabban elvégezni.

II. 1. A kolozsvári unitárius egyház könyvtára 1661 és 1678 között

Az 1660-as évektől kezdve a plébános segítségével lehetett kölcsönözni. Az egyház megbízásából ő vásárolhatott³³ könyveket a könyvtár számára. Vezetésével készítették el a könyvtár állományának (Szentiványi Márkos Dániel – 1675), illetve az egyház számára adományozott könyveknek az összeírását (Valentin Baumgart – 1661).

A könyvtár kötetait az „Ecclesiae Unitariae Claudiopolitanae” bejegyzés különféle rövidített változatai alapján azonosíthatjuk.³⁴ Ezt a possessor-bejegyzést valószínűleg ebben az időszakban, az 1660-as – 1670-es években kezdték el használni.³⁵

Két alkalommal találkozunk a „Bibliotheca Publica”³⁶ elnevezéssel: egy kölcsönzés kapcsán 1673-ban³⁷ és egy kötet possessor-bejegyzésénél.³⁸ Az elnevezés híven tükrözi a gyakorlatot. A könyvtár olvasója lehetett az unitárius egyház minden tagja: kolozsvári és nem kolozsvári diákok, lektorok, rektorok, egyházi és városi tisztviselők, orvosok.

Két nagy és két „humanista”³⁹ unitárius magánkönyvtár került az egyház könyvtárába ebben az időszakban. Mind a négy esetben a könyvek proveniencia szerinti időleges beosztását figyelhetjük meg.

Árkosi Tegző Benedek és Árkosi Tegző Ferenc könyveinek katalógusát sem a régi, sem az új szakirodalom nem ismerte. Az 1998-ban a kolozsvári

Püspöki Levéltárból előkerült kézirat⁴⁰ segítségével nemcsak egy, az 1675-ből és 1676-ból származó katalógus-sorozatnál korábbi – 1661-es – könyvállományról alkothatunk képet, hanem a katalógust követő kölcsönzési feljegyzések révén a következő két évtized könyvtári gyakorlatáról is. Például az első név szerint ismert olvasók kölcsönzési bejegyzései: „ex libris Arkosinorum” (1670) és „Bibliotheca Clarissimorum Virorum Arkosinorum” arra vallanak, hogy az Árkosi-magángyűjteményből származó köteteket néhány évig még külön kezelték a könyvtár többi kötetétől.

Dálnoki Nagy Lőrinc könyveit⁴¹, amelyet a volt tulajdonos halála után 14 évvel írtak össze, szintén külön helyezték el. A katalógus fejléce – „Series librorum maximam partem Laurentij Dalnochi” – szerint az összeírók tudhatták azt, hogy néhány könyvet már a könyvtár többi kötetei között⁴² találhatnak meg, illetve, hogy nem minden Dálnoki-kötet található meg az egyház könyvtárában.⁴³

Ifj. Adam Franck könyvtárának jegyzéke⁴⁴ 1676-ban – a könyvtár felügyeletével megbízott Pauli Stennarius István halála után két évvel – készült el. Ifj. Adam Franck ugyanis 1660-ban megkezdett peregrinációjáról nem tért vissza, külföldön élt 1716 körül bekövetkezett haláláig.

Jakab Elek 1888-ban már említette, hogy 1678-ban ifj. Joachim Stegmann végrendeletében könyveit az „eklézsiának” hagyta.⁴⁵ 1998-ban az Árkosi-jegyzékkel együtt ismét előkerült az egyházi könyvtárnak adott könyvek katalógusa.

Az 1670-es évek végén az ismert katalógusok alapján a könyvtár állománya minimum 900 kötetes volt. Figyelembe kell venni azonban azt, hogy közel 650 kötet négy magángyűjteményből származott.

II. 2. A kolozsvári unitárius egyház könyvtára 1678 és 1716 között

Ebben az időszakban két alkalommal pusztította tűzvész az egyház könyvtárát: 1689-ben és 1697-ben. Ez utóbbi alkalommal már a kollégium könyvtárának 1693-ban itt elhelyezett kötetei és a Császmái István és Rajner Márton kurátorok⁴⁶ által vásárolt könyvek is megsemmisülhettek.

Mindennek ellenére az azonosított kötetek tanúsága szerint az 1680-as, 1690-es évektől intenzív könyvtárgyarapítási tendencia figyelhető meg. Az 1700-as – 1710-es évekre ez a tendencia csökken.

1716-ban érte az utolsó csapás a könyvtárat, amikor a Szent Mihály templomot át kellett adni a katolikus egyháznak. A könyvanyagot ekkor érintő pusztulás mértékéről eltérő vélemények alakultak ki.

Mártonfi György katolikus püspök a kéziratokat, illetve a reformációt követően megjelent könyveket elégettette. A reformáció előtt megjelent kötetek a katolikus plébánia, illetve a jezsuita kollégium könyvtárába⁴⁷ kerültek.

1998-ban a gyulafehérvári Püspöki Levéltárban bukkant rá Kovács András az 1730-as kolozsvári canonica visitatio kéziratára, amelyben a katolikus plébánia könyvtárának katalógusa is megtalálható. E korabeli forrás segítsé-

gével lehetővé vált, hogy behatároljuk azokat az unitárius tulajdonban volt köteteket, amelyek 1716-ban idekerülhettek.

Mártonfi püspök a könyvek egy részét visszaadta az unitárius egyháznak. Simén Domokos hivatkozásai alapján 170, illetve 270 kötetről⁴⁸, Benczédi Pál⁴⁹ szerint valamivel többről lehetett szó. Lakó Elemérrel értünk egyet, aki szerint „sokkal több nyomtatott könyv maradt”.⁵⁰ Az eddigi possessor-kutatások során ugyanis több mint 700 ilyen kötetrel találkoztunk. A szakirodalom szerint ezek már az unitárius kollégium új, harmadik könyvtárába kerültek, az egyházi könyvtár pedig végleg megszűnt. Ezt a megállapítást azonban némileg módosítanunk kell.

Az 1730-as években még létezett az egyház könyvtára, amelyben a köteteket a „Kolozsvári Unit. Ecclesiájé” magyar nyelvű possessor-bejegyzéssel⁵¹ látták el.⁵² Három alkalommal az 1716 előtti latin nyelvű bejegyzést követi a magyar⁵³, tehát nem a kollégium új könyvtárába került minden visszaadott kötet. Ezt az elgondolást alátámaszthatja Gál Kelemennek az az állítása is, hogy a harmadik kollégiumi könyvtár állományának alapját Várfalvi Pálfi Zsigmond püspök 1737-es könyvtárhagyományozása teremtette meg.⁵⁴ Valamint az, hogy hét magyar nyelvű bejegyzés még Várfalvitól származik.

A kolozsvári unitárius intézményi könyvtárak sorában végül egy kissé különleges könyvtárral, a lengyel unitárius egyház könyvtárával kell megismerkednünk.

III. A KOLOZSVÁRI LENGYEL UNITÁRIUS EGYHÁZ KÖNYVTÁRA

Ha azt mondtuk, hogy az unitárius kollégiumi könyvtárakról nagyon kevés információ áll a rendelkezésünkre, akkor a lengyel unitárius egyház könyvtáráról⁵⁵ szinte semmi.

„Szellemileg igénytelen kézművesek voltak, néhány nem túl magas műveltségű lelkésszel”⁵⁶ – ez a szakirodalom véleménye az 1660-as évek elején Erdélyben letelepedett lengyel unitáriusokról. Keserű Gizella ezt az állítást határozottan megkérdőjelezi. A kolozsvári lengyel unitárius egyház könyvtárának általunk azonosított kötetei is az ő véleményét igazolják.

A jelenleg ismert 30 kötet latin nyelvű tulajdonosi bejegyzésében – „Eccl. Unit. Pol(on). Claud.” – nem szerepel évszám. Kilenc kötet Christoph Zagorski lengyel unitárius lelkész könyvtárából került ide. Róla annyit tudunk, hogy 1700-ban lett a kolozsvári egyház lelkésze, majd később, Erdélyt elhagyva, Poroszországba ment.⁵⁷

A másik ismert lengyel lelkéski könyvtárból, Andreas Lachovius (1668-1691) gyűjteményéből jelenlegi tudásunk szerint egy kötet sem került az egyház könyvtárába.

Miután a kolozsvári unitárius intézményi könyvtárak eseményekben gazdag történetével megismerkedtünk, tanulmányunk tulajdonképpeni témájáról, az egyházi értelmiség könyvtárainak szólnunk.

IV. A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS EGYHÁZI ÉRTELMISSÉG KÖNYVTÁRAI

A egyházi értelmiségi magángyűjtemények⁵⁸ legnagyobb része kis könyvtár volt. Egy ilyen könyvtár jegyzéke – Enyedi Péteré (1604) – maradt fenn hagyatéki osztozkodó iratok között.⁵⁹

Egyetlen közepes, tehát 21–100 közötti tételt számláló gyűjtemény jegyzéke sem ismert. Enyedi György püspök könyvtára ilyen lehetett, ha az azonosított kötetek (18) mellett figyelembe vesszük Balázs Mihály⁶⁰ megállapítását, mely szerint Enyedi „hivatkozásából kikövetkeztethetően megvoltak könyvtárában a 16. századi szentháromságtagadó elődök ritkaságnak számító nyomtatványai és kéziratái is”. Valentinus Radecius püspök könyvtárából Dankanits Ádám⁶¹ közel 50 könyvet ismert. Jelenleg 43 kötetéről van tudomásunk. Jövedécsi András plébános 25 kötetes könyvtárából 14-et Jakó Zsigmond⁶² azonosított. Várfalvi Pálfi Zsigmond könyveinek (66 kötet) jelentős többségét peregrinációjáról hozta magával.

A két nagy unitárius és Dálnoki Nagy Lőrinc „humanista” könyvtára⁶³ nem lelkészi könyvtár. Árkosi Tegző Benedek és Dálnoki Lőrinc a kolozsvári unitárius kollégium lektora, Árkosi Ferenc a kolozsszentpéteri iskola rektora volt. Ifj. Adam Franck - mint már említettük - nem tért vissza peregrinációjáról.

Ifj. Joachim Stegmann szász lelkész könyvtára kivételes - a legnagyobb ismert unitárius magánkönyvtár.⁶⁴

Mivel összefoglaló képet legkevésbé a lelkészi magángyűjteményekről⁶⁵ tudunk adni, ezért a következőkben a plébánosi és a püspöki könyvtárakról ejtünk szót.

IV. 1. A kolozsvári unitárius plébánosok könyvtárjai

Johannes Erasmus (1593–1601) és Járai Sámuel (1632–1643) egy-egy könyve ismert.⁶⁶ Adam Franck (1643–1655) könyveit fia, ifj. Adam Franck könyvtárának (1676) kötetei között találjuk meg.⁶⁷ Valentinus Radecius (1622–1632), Járai János (1655–1661), Szentiványi Márkos Dániel (1672–1689) és Várfalvi Pálfi Zsigmond (1720–1737) könyvtáráról mint püspöki könyvtárról szólunk, mivel ők – részben egy időben – mindkét tiszteletet betöltötték.

Négy olyan unitárius plébános könyvtárát ismerjük, akik plébánosi tisztük mellett az unitárius kollégium rektorai is voltak. Göcs Pál (1602–1622) Enyedi György tanítványa volt a kolozsvári unitárius kollégiumban. Majd a padovai artes fakultásra iratkozott be.⁶⁸ Valentin Baumgart (1661–1672) Königsbergben és Leidenben tanult. Majd mint a luklavicei iskola rektora jött Erdélybe.⁶⁹ Jövedécsi András (1689–1710) megreformálta a poétika oktatását. Kolozsvári Dimény Pál (1710–1720) felvette Descartes-t a kollégium tananyagába, a logikai disputációk mellé pedig teológiai disputációkat vezetett be. Valamint 1690-ben elsőként tartott anatómiai bemutatót a kollégium tanárainak és diákjainak.⁷⁰

Mint plébánosok az egyházi könyvtár „kezelői” is voltak. Hat esetben (Erasmus, Göcs, Radecius, Franck, a két Járai) sajnos nem ismerünk a könyvtárral kapcsolatos forrást. Baumgart plébánossá választásának évében az ő felügyelete alatt írták össze a könyvtár első ismert jegyzékét. Majd a következő években tőle kölcsönöztek. Jövedécsi és Kolozsvári Dimény – mielőtt plébános lett – már számos kötetet kölcsönözött a könyvtárból. Az 1716 utáni magyar nyelvű possessor-bejegyzések pedig szinte kivétel nélkül Várfalvi Pálfi Zsigmondtól származnak.

Mint magánszemélyek könyvszerető, könyvgyűjtő emberek voltak. Erre vall többek között, hogy Göcs Pál felvásárolta a néhai Torockai Máté püspök könyvtárának nagy részét annak özvegyétől. Baumgart magával hozta Erdélybe leideni és luklavicei tartózkodása alatt beszerzett könyveit. Jövedécsi a néhai Pauli Stennarius István szász unitárius lelkész könyvtárának jelentős részét szerezte meg. Várfalvi Pálfi közel 60 kötetet vásárolt peregrinációja alatt Oderafrankfurtban, Leidenben, Franekerben, Rotterdamban és Londonban.

IV. 2. A kolozsvári unitárius püspökök könyvtárai

Az unitárius püspökök nem hagyták könyvtáraikat egyházukra. Kivételnek számít Nagysolymosi Koncz Boldizsár (1661–1684), akinek végrendeletét (1683) ismerjük⁷¹, könyveit azonban nem. Várfalvi Pálfi Zsigmond (1724–1737) végrendeletében már a kollégiumnak adományozta könyveit.⁷²

Gál Kelemen a Szentiványi Márkos Dániel által 1668-ban hazahozott Servét-kötettel kapcsolatban jegyzi meg, hogy azt az egymást követő püspökök személyes őrizetére bízták.⁷³ Később egy 1726-os könyvbejegyzés⁷⁴ tesz említést arról a szándékról, hogy egy könyv püspökről püspökre szálljon.

A szakirodalom három püspök - Enyedi György (1592–1597), Toroczka Máté (1601–1616) és Szentiványi Márkos Dániel (1684–1689) - könyvtárának szentelt nagyobb figyelmet.⁷⁵ A Bibliotheca Dissidentiumban⁷⁶ felsorolt Enyedi-köteteket újabb könyvekkel gyarapíthattuk. Balázs Mihály⁷⁷ egy Torockai-kötettel egészítette ki a Dankanits Ádám által ismert hét kötetet.⁷⁸ Szentiványi Márkos Dániel⁷⁹ esetében a kolozsvári református kollégiumba került – Sipos Gábor által azonosított – könyvek⁸⁰ mellett az unitárius egyház tulajdonában volt köteteket találtunk. Befejezésül szeretnénk ismét hangsúlyozni, hogy a helyszíni kutatómunka lezárása és a források feltárásának befejezése után kerülhet csak sor a dokumentumanyag teljességre törekvő értelmezésére.

Jegyzetek

¹A tanulmány szerzője a XVI-XVII. századi kolozsvári unitárius olvassmánykultúrával foglalkozik. Könyvtár-rekonstrukciói a *Kárpát-medence koraújkori könyvtárai* című sorozatban jelennek meg.

² Szeretnénk megköszönni mindazok munkáját, akik ismerve és ismeretlenül is segítettek kutatásunk során: Balázs Mihály (Szeged), Dományházi Edit (Szeged), Kovács András (Kolozsvár), Molnár B. Lehel (Kolozsvár), Monok István (Budapest–Szeged), a Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárának munkatársai. Valamint a Soros-alapítvány támogatását.

³ *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*. Compiled by Elemér Lakó. I. Catalogue. II. Indices. Szeged, 1997. (a továbbiakban MsU.)

⁴ Az antitrinitarianizmus különböző áramlatainak megjelenéséhez: Balázs Mihály: *Az erdélyi antitrinitarianizmus az 1560-as évek végén*. Budapest, 1988. (Humanizmus és reformáció 14.)

⁵ Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története 1568-1900*. I–II. (Kolozsvár), 1935.

⁶ *Fasciculus Rerum Scholasticarum Collegii Claudiopolitani Unitariorum 1626–1696*. I. Journals of the years 1626-1648. Prepared and arranged by Edit Dományházi, Miklós Latzkovits. Szeged, 1997. (Fontes Rerum Scholasticarum VII/1.) Előkészületben: VII/2. Journals, 1651-1696. VII/3. Leges, miscellanea, indices.

⁷ Simén Domokos: *Az unitáriusok kolozsvári főtanodájának könyvtára*. Keresztény Magvető, 1877. 194–201.

⁸ 1603-ban Giorgio Basta katonái dúlták fel a kollégiumot. 1655-ben és 1689-ben tűzvész pusztított.

⁹ Az egyetlen nagyobb magángyűjtemény, amely Simén szerint 1689 előtt az iskola könyvtárába került, ifj. Joachim Stegmanné volt. - i. m. 196. - Azonban ezt az állítást meg kell cáfolnunk, a fennmaradt Stegmann-kötetekben ugyanis nem a kollégium, hanem az egyház könyvtárának tulajdonosi bejegyzését találjuk meg. Abban az esetben pedig, ha elfogadjuk Simén háromszori „megsemmisülésről” szóló kijelentését, elsősorban az 1689 és 1693 közötti négy év alatt(!) beszerzett könyveket ismerhette.

¹⁰ 1596. május 3-án „az iskola könyvtára felett a héjazatot megigazították...” - Jakab Elek: *Kolozsvár története*. Második kötet. Bp., 1888. 335.

¹¹ „(1599.) jun. 9. az iskola számára vettek egy könyvet Thesaurus latinae linguae, két kötetben... Oldalvást az volt a számadásba írva: az Inventariumba beigtatandó.” - Jakab i. m. 335–336.

¹² Jakab i. m. 810.

Dálnoki Nagy János 1639-ben a kolozsvári unitárius kollégium lektora, 1640 és 1648 között torockói, 1648-tól haláláig (1654) kolozsvári lelkész. - Gál II. 520.

¹³ Egy 1684-ből származó állományfeljegyzés („Insuper habet coetus unum Calepinum, unum Enyedinum et unum mirabile opus, cui Nomen Barkaja, item Psalterium Ungaricum, Terentium Christianum, Biblia Latina in folio, Arithmetica oblongam in duodecimo, Calepinum item unum in tribus voluminibus.” Fasc. II.) mellett néhány könyvadományt jegyeztek fel: 1638-ban Ötvös Benedek egy hétnyelvű Calepinus-szótárt (Fasc. I. 154.), 1644-ben Hosszú Tamás felesége Enyedi György könyvét (Fasc. I. 247.), 1684-ben Thoroczka Mihály Arisztotelész-köteteket (Fasc. II.), 1689-ben Solymosi Mihály három könyvet: „Testamentum Hungaricum optimum, Terentius Christianus, Comenius” (Fasc. II. 455.) ajándékozott a kollégiumnak.

¹⁴ Nem fogadhatjuk el Balázs Mihály kijelentését - „Az 1626-tól kezdve vezetett... Fasciculusok is arról tanúskodnak, hogy a XVII. század végére... igen jelentékeny, friss, korszerű művekkel gazdagon felszerelt könyvtárral rendelkezett a kollégium.” - Balázs Mihály: *A kolozsvári unitárius kollégium könyvtáráról*. Vigília, 1990. 851.

¹⁵ Egy ilyen kötetéről tudunk: *Biblia utriusque Testamenti...* (Genevae), 1556/1557, excudebat Robertus Stephanus, in fol. - Jelzete: Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtára (a továbbiakban: Akadémiai Kvt.), U 60288. 1697-ben került a kollégium tulajdonába az alábbi bejegyzés szerint: „Coetui Hung. Scholae Unit. Claud. obtulit pia matrona Domina vidua p. m. Johannis Szörös junioris 1697. 3. Julii”. Korábbi tulajdonosai Everardus Spangeberg és Valentinus Radecius voltak.

¹⁶ Fasc. III. 72. (Unitárius Püspökség könyvtára, Kolozsvár) - Simén 197–198.; Gál II. 188.

¹⁷ Fasc. III. 74. (uo.) Idézi: Gál II. 188. Megjelent: *Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*. Jakó Zsigmond anyaggyűjtésének felhasználásával sajtó alá rendezte: Monok István–Németh Noémi–Tonk Sándor. Szeged, 1991. /Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (a továbbiakban Adattár) 16/2./ 47.

¹⁸ „Tractatus theologicus” és „Symboli apostolici fons et origo”. - Kénoși Tözsér János: *De typographiis et typographis unitariorum in Transylvania*. Bibliotheca scriptorum Transylvano-unitariorum. Compiled by Ferenc Földesi. Szeged, 1991. (Adattár 32.) 89.

¹⁹ „Prolegomena elucidationi tractatus Theologici a Clarissimo viro Geor[gi]o Enyedino concinnati praemissa” - MsU. 32/F.

²⁰ „Expositio locorum quorundam Scripturae Sacrae controversorum juxta Hebraicum textum...” - MsU. 29.

²¹ Gál II. 526.

²² 1678-ből Thoroczkay István (MsU. 31/A), 1685-ből Désfalvi Veres Tamás (MsU. 37/B) kézírata ismert.

²³ Dományházi Edit: Erasmus Kolozsvárt. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére. Szerk.: Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserő Gizella–Ötvös Péter. Szeged, 1997. (Adattár 35.) 65–75.

²⁴ Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, 1992. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.)

²⁵ „Az új plebanus (Hunyadi Demeter) kérésére 1579. sept. 13. a száz-férfiak meghatározták, hogy négy magyar és négy szász választott polgár készítsen leltárt, abba írják bele az egyház minden vagyonát, a könyveket is, a miket a két nemzet predikáló székébe szereztek, kérjék elé, ha van róla leltár, s azzal együtt, ha nincs, vegyék számba most...” - sajnos egyik leltár sem maradt fenn. Breyber László és Petessy Gyárfás egyházfiak 1579. évi számadásukban pedig „öt öreg hártýára írott könyv” mellett csak „egy öreg deák bibliát” sorolnak fel. - Jakab i. m. 277–278.

²⁶ 1., Árkosi Tegző Benedek és Árkosi Tegző Ferenc könyveinek jegyzéke (1661) - Kiadatlan. Mai lelőhelye: Unitárius Egyház Levéltára (Kolozsvár), jelzete: Fasc. XIV. No. 2. 2., Egy 1675-ből és 1676-ből származó katalógus-sorozat, amelyet 1677 és 1689 közötti kölcsönzési feljegyzések követnek. Megjelent: Adattár 16/2. 29-47. 3., ifj. Joachim Stegmann könyveinek katalógusa (1678) - Kiadatlan. Mai lelőhelye: Unitárius Egyház Levéltára (Kolozsvár), jelzete: Fasc. XIV. No. 4.

Meg kell jegyeznünk, hogy az Árkosi- és a Stegmann-jegyzék nem része a csak 11 kötetből álló iskolai jegyzőkönyvsorozatnak.

²⁷ Ifj. Joachim Stegmann könyvjegyzékére egyedül Jakab Elek hivatkozott a következő módon: „Az erdélyi unitárius egyházközönség alapítványlevelei H. csomag 1. sz.” - Jakab i. m. 814.

²⁸ A megmaradt állomány jelentős részét ma a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára őrzi.

²⁹ Asztalos Miklós: A kolozsvári Szent Mihály-templom XVI. századi könyvtára. Könyvtári Szemle, 1934. 41-42.

³⁰ Az Asztalos Miklós által azonosított kötetek közül egy sem található meg a kolozsvári jezsuita egyetem rekonstruált könyvállományában, hiszen az 1930-as évek óta a Szent Mihály plébániatemplom könyvtára nem kutatható. - Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579-1604). Szeged, 1991. (Adattár 16/1. Erdélyi könyvesházak I.)

³¹ 1., Luther, Martin

Der siebende Teil der bücher des... Mart. Lutheri... Witembergae, 1554, gedruckt durch Hans Lufft, in fol.

Jelzete: Akadémiai Kvt., U 58298. Valószínűleg a katalógus-sorozat I. részének 45. tételével azonosítható.

2., Koll. 1. Irenaeus

Opus... Irenaei episcopi... ex ... opera Des. Erasmi Roterodami... Basileae, 1534, in officina Frobeniana, in fol.

Koll. 2. Bullingerus, Henricus

In... Evangelium secundum Joannem, Commentariorum libri X. per Heinrichum Bullingerum. Accessit operi Praefatio de vera hominis Christiani iustificatione... Tiguri, 1543, apud Frosch[overum], in fol.

Koll. 3. Bucerus, Martinus

Metaphrases et enarrationes perpetuae epistolarum D. Pauli apostoli... Tomus primus. Continens Metaphrasim et enarrationem in Epistolam ad Romanos... per Martinum Bucrum. Argentorati, 1536, per Wendelinum Rihelium, in fol.

Jelzete: Akadémiai Kvt., U 57528-57530. A katalógus-sorozat I. részének 57. tételével azonos.

3., Johannes Chrysostomus

Koll. 1. Secundus tomus Operum divi Joannis Chrysostomi... Basileae, 1547, per Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium, in fol.

Koll. 2. Tertius tomus Operum divi Joannis Chrysostomi... Basileae, 1547, per Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium, in fol.

Jelzete: Akadémiai Kvt., U 62178.

4., Johannes Chrysostomus

Secundus tomus Operum divi Joannis Chrysostomi... Basileae. 1539, ex officina Hervagiana, in fol.

Jelzete: Akadémiai Kvt., U 63248.

5., Johannes Chrysostomus

Tertius tomus Operum divi Joannis Chrysostomi... Basileae, 1539, ex officina Hervagiana, in fol.

Jelzete: Akadémiai Kvt., U 63248.

6., Johannes Chrysostomus

Quartus tomus Operum divi Joannis Chrysostomi... Basileae, 1539, in fol.

Jelzete: Akadémiai Kvt., U 63248.

³² Egy kivételes esettel találkozunk ebben az időszakban: a 62178-as (Tertius tomus... pendix...) (1676). Valamint később 1714-es évszámú, U 62178 (Tertius tomus... 248 (Secundus tomus...); U 63248 (Tertius tomus...).

³³ Jövedécsi András két kötetet vásárolt egyháza számára: Akadémiai Kvt., U 61751; U 68012.

³⁴ A könyvtárból fennmaradt csonka könyveket is azonosítani tudjuk. A possessor-bejegyzéseket feltüntető címlapjuk hiányzik, ám a legtöbb kötetben - általában a 10. oldalon vagy hasábon - egy, az unitárius egyházra utaló „UE” betűpárt találunk az 1710-es évek elejéig.

³⁵ Megtaláljuk Árkosi Tegző Benedek könyvtárának eddig azonosított köteteiben. 1673-ban Ajtai Lukács kölcsönzésének feljegyzésénél: „ex libris Ecl. Claud. Unitar.” - Fasc. XIV. No. 2. Valamint egy 1680-ból származó tollpróbánál: Akadémiai Kvt., U 62005-62006 (a kolligátum második részének 256. oldalán).

³⁶ A közösségi használatú könyvtárak magyarországi történetéhez: Monok István: „Libri in publica libraria exules scholastici”. Kísérlet egy fejléc értelmezésére, avagy a városi közösségi könyvtárak kialakulásáról Magyarországon. In: Tarnai Andor-émlékkönyv. Szerk.: Kecskeméti Gábor. Bp., 1996. /Historia Litteraria 2./ 181-187.

³⁷ Derzsi Pál kölcsönzésének feljegyzésénél: „ex Publica Bibliotheca Ecclesiae Claud.” - Fasc. XIV. No. 2.

³⁸ A „Systema materiae medicae” c. kötet possessor-bejegyzése: „Liber Bibliothecae Publicae Unitar.” - Jelzete: Akadémiai Kvt., U 62323.

³⁹ Farkas Gábor a kárpát-medencei polgári könyvtárak négy alaptípusát különbözteti meg: 1. kis, azaz max. 20 tételt számláló, - 2. közepes, azaz 21 és 100 közötti tételt számláló, - 3. nagy, azaz 101 és 200 közötti tételt számláló, - 4. humanista, azaz 200 tételt meghaladó magángyűjtemény. (A 16-17. századi polgári könyvtárak típusai. Magyar Könyvszemle, 1992. 100-121.)

Az Árkosi- 181, a Dálnoki- 122, a Franck- 106 és a Stegmann-jegyzék 275 tételt számlál. Azonban nem található meg ezeken 1 Árkosi-, 87 Dálnoki-, 6 Franck- és 12 Stegmann-kötet.

⁴⁰ Molnár Lehel levéltárosnak kell köszönetet mondanunk, aki mind az Árkosi-, mind a Stegmann-jegyzék publikálását átengedte.

⁴¹ Adattár 16/2. 34-37.

⁴² Egy kötetet azonosítottunk a katalógus-sorozat I. részében, az „Inventarium librorum”-ban, negyvenöt kötetet a sorozat III. részében, a „Catalogus aliorum librorum”-ban. - Adattár 16/2. 29-34., 37-41.

⁴³ Negyvenegy olyan kötetet azonosítottunk, amely nem található meg a katalógus-sorozatban.

⁴⁴ Adattár 16/2. 41-44.

⁴⁵ Simén Domokos - mint megjegyeztük - tévesen az iskolai könyvtárnak adományozott könyvekről beszélt. - i. m. 196. Gál Kelemen megfogalmazásából nem derül ki, hogy melyik - az egyházi vagy a kollégiumi - könyvtárról van szó. - i. m. II. 187.

⁴⁶ Simén két tételt idéz. - i. m. 196.

⁴⁷ Jelen pillanatban csak olyan köteteket ismerünk, amelyek a XVII-XVIII. században unitárius magánszemélyektől kerültek a kolozsmonostori jezsuita rendház, illetve a kolozsvári jezsuita kollégium tulajdonába.

⁴⁸ „Egy néhányat szemszűrésből, némelyek szerint 270, mások szerint 170 darabot... az unitáriusoknak hagyott.” - Simén i. m. 200. Nem nevezi meg hivatkozásai forrásait.

⁴⁹ Benczédi Pál: A volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratáráról. In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Bukarest/Kolozsvár, 1957. 33-34.

⁵⁰ Lakó Elemér: A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárának kéziratái a kolozsvári Akadémiai könyvtárban. In: Művelődéstörténeti tanulmányok II. Szerk.: Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Bukarest, 1980. 202.

⁵¹ Jelzeteik: Akadémiai Kvt., U 58480 (1720); U 60498-60499 (1720); U 61963 (1720); U 62197 (1720); U 62208 (1720); U 62345 (1720); U 62516 (1720); U 73334 (1720); Unitárius Püspökség könyvtára (Kolozsvár), 90 (1726); Akadémiai Kvt., U 62207 (1726); U 64205 (172[9]); U 72954 (I. rész) (1732); U 72954 (II. rész) (1732).

Már 1714-ben is találkozunk magyar nyelvű possessor-bejegyzéssel: Akadémiai Kvt., U 61595-61596; U 61748.

⁵² Öt esetben találkozunk latin nyelvű bejegyzéssel: Akadémiai Kvt., U 63120 (1720); U 51546 (1738); U 61439 (1738); U 63248 (Secundus tomus...) (1738); U 63248 (Quartus tomus...) (1738).

⁵³ Jelzeteik: Akadémiai Kvt., U 61963; U 62208; U 73334.

⁵⁴ Fasc. IV. 579–580. (Unitárius Püspökség könyvtára, Kolozsvár) - Gál II. 536.

⁵⁵ Buzogány Áron 1868-ban még hivatkozik arra a jegyzékre, amelyet 1691-ben Augustinovic Pál készített az egyház könyveiről. - Augustinovic Pál életrajza, tekintettel a lengyel unitáriusok történetére. Keresztény Magvető, 1868. 24.

⁵⁶ Keserü Gizella: Andrzej Wissowaty Religio rationalisa és Erdély. In: Adattár 35. 251.

⁵⁷ Gál I. 130.

⁵⁸ Könyvek ma a Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárában, ezenkívül a gyulafehérvári Batthyaneumban, a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Tudományos Könyvtárban és a nagyszebeni Brukenthal Múzeumban találhatók meg.

⁵⁹ Jelzete: Kolozsvár város Levéltára, Protocollum 137. - Kiadta: K. Kiss Gyöngy: Könyvek a kolozsvári polgárok XVI–XVIII. századi hagyatékában. Művelődés, 1983. 37. - Idézi a 14. és a 15. tétel kivételével: Jakab i. m. 406. - Bibliográfiai leírása: Magángyűjtemények Magyarországon 1545-1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeállította: Herner János–Monok István. Szeged, 1983. /Könyvtártörténeti Füzetek III./ 10.

⁶⁰ Balázs Mihály bevezetése Enyedi György válogatott műveihez. Vál.: Balázs Mihály és Káldos János. Bukarest/Kolozsvár, 1997. 16.

⁶¹ Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok. Bukarest, 1974. 18.

⁶² Jakó Zsigmond: A Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárának possessor-jegyzéke (kézirat)

⁶³ Farkas Gábor még Dálnoki Lőrinc nagy könyvtáráról beszélhetett. - i. m. 111.

⁶⁴ Stegmann 275 tételes könyvjegyzékén 12 kötet nem szerepel.

⁶⁵ Magyar unitárius lelkészek: Bogáti Fazekas Miklós, Martinus Fulvus, Bikfalvi Nagy Imre, Enyedi Péter, Szentmártoni Bodó Bálint, Varsolczi M. János, Lisznyai Gyárfás, Samarjai Jó Márton, Makai Nyíró István, Tordai János, Dálnoki Nagy János, Dombai Osvát János (Kolozsszentpéter), Ajtai Mihály, Tsép Bálint

Szász unitárius lelkészek: Georgius Deidrich, Johannes Broser, Pauli Stennarius István, Joannes Schyrmer, ifj. Joachim Stegmann (!)

Lengyel unitárius lelkészek: Andreas Lachovius, Christoph Zagorski

⁶⁶ Erasmus: Alodia Kawecka-Grychowa: Arianskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego. Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdansk, 1974. 149. - Jelzete: Akadémiai Kvt., U 61617.

Járai Sámuel könyvének jelzete: Akadémiai Kvt., U 63608.

⁶⁷ Adattár 16/2. 41–44.

⁶⁸ 18 kötet

⁶⁹ 19 kötet

⁷⁰ 20 kötet

⁷¹ Jakab i. m. 422-423. - valamint N. Solymosi Koncz Boldizsár unitárius püspök testamentuma 1683. nov. 27-én. Közli: Benczédi Gergely. Keresztény Magvető, 1897. 27–28.

⁷² Már korábban kerülhettek könyvei az egyház könyvtárába: Blaeu „*Institutio astronomica*” c. művében (Amszterdam, 1668) Pálfi 1698-as leideni bejegyzését az egyháze követi. Jelzete: Akadémiai Kvt., U 61612.

⁷³ Gál II. 403.

⁷⁴ „Ezen könyvet administrálá Cántor Sombori Ferencz Ur által Néhai boldog emlekezetű Defunctus Püspök Almási Mihály Uram Relictája Nemzetes Mátéffi Anna Aszszony T. Püspök Pálfi Sigmond Uram kezére az Legationak [s]enora szerént hogy Püspökről Püspökre perpetuae deveniallyyon. Anno 1726 die 3 Jan. ...”

in: *Biblia Sacra vulgatae editionis Sixti Quinti Pont. Max. iussu recognita atque edita. Coloniae Agrippinae, 1630, sumpt. Bernardi Gualtheri et sociorum, in 12.* - Unitárius Püspökség könyvtára, (Kolozsvár) - A kötetnek nincs jelzete.

⁷⁵ Néhány kötetet ismerünk a következő püspökök könyvtárából: Csanádi Pál (1632–) 6, Járai János (1661) 6, Bölöni Bedő Pál (1689–1690) 3, Kövendi N. Mihály (1690–1692) 1, Almási Gergely Mihály (1692–1724) 3.

⁷⁶ János Káldos–Mihály Balázs: *Ungarlandische Antitrinitarier II. György Enyedi. Baden-Baden & Bouxwiller, 1993. (Bibliotheca Dissidentium XV. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dixseptième siècles)* 151–154.

⁷⁷ Balázs Mihály: *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei. Bp., 1998. (Humanizmus és reformáció 25.)* 92.

⁷⁸ Dankanits Ádám: *Adatok Torockai Mátéről.* In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricum IX.* Szerk.: Csukás István - Horváth Károly. Szeged, 1969. 107–109.

⁷⁹ 16 tétel

⁸⁰ Sipos Gábor: *A kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVII. században.* Szeged, 1991. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok I.) 52–54.

ÉRTEKEZŐ PRÓZÁNK OZORAY ÉS VERESMARTI KÖZÖTT*

1588 júniusában a dunaföldvári vásárra igyekvő pécsi kereskedők mehökkenne tapasztalták, hogy tolnai üzletember kollégáik megtagadják tőlük a máskor adott szállást. A tolnaiak református lelkésze, Decsi Gáspár azzal érvelt, hogy:

„Ennek oka ez. Mert az Krisztus örökkévalóságát és istenségét megtagadtátok.” (54)

A pécsiek tényleg a szentháromságtagadó irányzat hívei lévén, elhatározták, hogy tisztázzák helyzetüket. Vitára invitálták Decsi Gáspárt, de az nem mutatott hajlandóságot. Erre Budán, mikor egy alkalommal „ajándékkal az pasához érkeztenek” és kihallgatásra vártak, kapóra jött a ráckevei polgárok betoppanása. Megegyeztek, hogy a keveiek nagytekintélyű papja: Skaricza Máté elmegy Pécsre, és szóba elegyedik a pécsi szentháromságtagadók papjával, Válaszuti Györggyel. Skaricza augusztus végén meg is érkezett Pécsre, és ebédmeghívások, tettyei kirándulások, borozgatások közepette megvitatták a hitvallásbeli eltéréseket. Templomi disputációra is sor került, bár Skaricza nem győzte hangoztatni, hogy ő beszéd helyett inkább az írásbeli eszmecsere híve.

„Írd meg, és éntőlem itt ne kérdezkedjél, hanem az feleleteket küldd utánam. Én is arra megfelelek, és így vigyük elő akaratunkot.” (85.) - Így Skaricza.

Mire Válaszuti:

„Végy papirosat elő, és írd tudományod felől annyit, amennyit akarsz, és azt énnálam hagyván, menj dolgozdra. Én is találok papirosat, melyre az feleletemet írom, és utánad küldjem” (86)

Afelől is nehéz tárgyalások folytak, hogy miképpen lehetne Skaricza bántatlanságát biztosítani?

„Adassék pecsétetes levele, hogy ha mi rajtam történik, vagy marhám kárára, vagy tisztességem ellen való szó, én is azzal úkot mindenütt foghassam és ott tartóztathassam...György uram most, ittlétemben, énnekem ellenemre ne prédikáljon, hanem írja meg az prédikációt, és feleljen meg reája, utánam azt bocsátván.”(84)

---

* Válaszuti György, *Pécsi disputa*. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Dán Róbert. Sajtó alá rendezte: Németh S. Katalin. Bp. 1981. Akadémiai K. 7931. + műemlékmelléletek (Régi Magyar Prózai Emlékek 5.)

„Fejemig kötöm magamot, hogy kegyelmednek bántása nem léssen” - ígérte Válaszuti György, és ígéretét meg is tartotta. (84)

A disputációk lezajlása után ünnepélyesen elbúcsúztatták Skariczát:

„Tisztelendő Máté uram! Egész várossal köszönjük kegyelmednek fáradtságát....És kérjük kegyelmedet, hogy ha mi véték esett volna egy szónkban, vagy cselekedetünkben, vagy tartásunkban, kegyelmed azt minékünk megbocsássa. Mert tehetségünk szerint vétetni nem akartunk.” (143)

Skaricza pedig így válaszolt:

„Én az kegyelmeteknek emberségit igen becsülöm. Éntőlem senki kegyelmetek felől gonoszt nem hall.”(143)

„És így búcsúzást tévén, a két fél egymás kezit fogdosván, Máté uram mellé két polgár rendeltetett, késésének okáért; az kocsi, melyet készítenek az ittvaló uraink, felülének és Tolnáig véle levének. Szépen készítettett étellel-itallal az utokban is vendéglévén.”(144)

A pécsi polgárok igyekvése tehát sikerrel járt. Ha Tolnával és személy szerint Decsi Gáspárral nem is, de Ráckevével rendezték kapcsolatukat, és jó híruk támadt messzi környéken. Elnyerték Skaricza Máté becsülését. ha hitbéli dolgokban nem is győzték meg egymást.

Fontos is volt egy ilyen békeakció, mert vagy tizenegy néhány évvel korábban, egy baranyai faluban kínos dolog történt: Veresmarti Illés hercegszőlősi lelkész, református püspök – akkor, 1588-ban még élt és működött – egy hitvita után felakasztatta az Erdélyből odautazott Alvinci György unitárius lelkészt. Hiába tanúsítottak mérsékletet maguk a szentháromságtagadók - kijárták, hogy a török hatóság ne végeztesse ki Veresmarti Illést!- megbocsátván üldözőiknek, egyre inkább elszigetelődtek, mint azt a tolnai eset is mutatja. Ezekre a délkelet-dunántúli hódoltsági felekezeti ügyekre az egész ország közvéleménye odafigyelt, amire bizonyág Bornemisza egy utalása, aki leírja, hogy Alvinci György Baranya felé utaztában nála szállott meg 1574-ben. (*Ördögi Kísírtetek*, Sempte, 1578. 879.)

Válaszuti György, megfogadva Skaricza Máté tanácsát, papírra vetette az 1588. nyári pécsi disputációját, sőt, az eseményekről napi pontossággal beszámoló krónikához egy hittudományi fejtegetést is csatolt, mely a szentháromságtagadók felekezetének jelentős teológiai dokumentuma.

Válaszuti György kéziratát bocsátotta most közre *Pécsi Disputa* címen az Akadémiai Kiadó, Dán Róbert és Németh S. Katalin gondozásában.

A Pécsi Disputa kiadása mintaszerűen gondos, jegyzetanyaga jól tájékoztat, a bevezető tanulmány alapos, főleg Válaszuti György teológiájának ismertetése jelentős, kimutatván, hol és miben lép túl a pécsi felekezet az erdélyiek tételein.

A továbbiakban az irodalomtudomány feladata, hogy ezt a végre közreadott jeles művelődéstörténeti anyagot, XVI. századi érkező prózánkhoz ezt a szakmabeliek által is alig ismert darabját kellőképpen tanulmányozza, mérlegelje és a tanulságokat hasznosítja.

Van elég tanulság.

Ismét kiderült, milyen keveset tudunk a hódoltsági városok kultúrájáról. Hála Dán Róbertnek, az 1582/83-as Pécssett időző Bogáti Fazakas Miklósról tudjuk, miféle könyvritkaságot használt ott az erdélyi unitárius költő. (*Psalterium. Magyar Zsoltár*, Bp.1979.) És egyáltalán, hogy Pécssett milyen nyugodt alkotói légkörben élt. Aztán most itt van ez az érdekes eset. A hetvenes években történt véres esemény mintha feledésbe merült volna - hiszen Bogáti Fazakas pár évre rá el mert utazni Pécsre, ahol pedig a Kolozsvárról nagy kerülővel odaérkezett Alvincit protestáns vallási fanatikusok meggyilkolták - ám mégis: a tolnai lelkész, akinek egyébként országos híre van, hiszen Kolozsvárott, Debrecenben, Váradon jelennek meg könyvei, „hadat üzen” a pécsieknek, elszigetelni igyekezvén őket, és ezáltal közvetve kereskedői és iparúzó tevékenységüket is korlátozza. Mit tesz erre Pécs? Mai szóval élve: párbeszédet kezdeményez, s mikor az nem sikerül, távolabbi, szintén hódoltsági vidék gazdag és tekintélyes városát, annak európai hírű lelkészét nyeri meg beszélgető partnerül. Ezzel mintegy kitört elszigeteltségéből. Hiszen Skaricza nemrég, 1585-ben adta ki a svájci Baselben lelkészlelkészének, Szigeti Kis Istvánnak életrajzát, tekintélye nagy és általános

A pécsiek erőfeszítései azt is jelzik: a hódoltsági mezővárosok, melyek úgy látszik viszonylagos zavartalanságban éltek-fejlődtek – helyzetük a Thuri Farkas Pál által 1557 táján papírra vetett állapotokhoz képest jelentősen javult! - makacs következetességgel ragaszkodtak lényegében a Sztárai Mihály által megszervezett felekezetek hitvallásához; ragaszkodásuk mintha azt mutatná: a magyar keresztény hagyományokat, a mohamedán vallástól elkülönültségüket őrzik szenvedélyesen, míg a hajdani nagy polgárváros, melynek már századokkal korábban egyeteme is volt, liberálisabban közeledik olyan hitbéli-ideológiai tanításokhoz, melyek egyre inkább elmoszák a határt keresztény és mohamedán, valamint ótestamentumi zsidó teológiák között. (Egyébiránt feltűnő, hogy az ókeresztény korban is nagyobb városok közösségei hajlottak inkább a Szentháromság vitatására, illetve tagadására.) De míg a hódoltsági területen kialakulóban van egy ilyesfajta ideológiai különbözőség, tanulságos, hogy mekkora türelemmel és higgadtsággal igyekszik Válaszuti - és a pécsi polgárság - a párbeszédet megindítani és lefolytatni. *Semmiképpen sem óhajt a keresztény magyar kultúrközösségen kívülkerekedni.*

Meglepő a viták és a vitairat mérsékelt, kiegyensúlyozott hangja. Gondoljuk meg, hogy éppen tíz évvel korábban, 1578 táján milyen indulattal vitáztak egymással Bornemisza Péter és Telegdi Miklós! Miket vágtak egymás fejéhez! Aztán később is, a barokk kor nevenségességig szenvedélyes hevülete... Itt, Válaszuti szövegében, valami minőségileg más van jelen, egy olyan értelmesen érvelő hang, mely a humanisták latin nyelvű irodalmában is ritkaság. Ezt a hangot a következő században Veresmarti Mihály használja (*Megtérése története*; újabb kiadása: *Magyar Emlékirók*, 16–18. század. Bp. 1982.) - és véletlen-e, hogy ő is ugyanerről a hódoltsági vidékről származik? (Legyen szabad e vonatkozásban idevágó tanulmányomra utalni: *A magyar*

széppróza születése IV. fejezet: Veresmarti Mihály. Bp. 1963.) Veresmarti lépten-nyomon hangoztatja, hogy ő írásban óhajt vitatkozni és eszmét cserélni: „Mert külön és egymástul távol létünkben, írás által kívánom, hogy köztünk a trakta légyen, a szóval szömbbe lételbe való végezésben eshető sok vétkek és fogyatkozások miatt.”

Ha pedig a *Pécsi Disputa* stílbeli előzményét keressük: Ozoray Imre ízes, nyugodt, fölényes okfejtésében leljük azt meg. (*Az Krisztusról és az új egyházáról*).

Ez a *másfajta minőség* ugyancsak elgondolkoztató. Most, ezekben az ezeröttszáz-nyolcvanas években valami új történik a magyar irodalomban, de ezt nehéz regisztrálni, mert a kilencvenes évek nagy háborúja mintha elmosta volna ennek az újnak nagy részét. (Skariczát is akkor ölik meg a török katonák, pedig a nyolcvanas években háborítatlanul élt.) Melius, Heltai, Bornemisza, Telegdi (és Sommer, és Paleologus) – a nagy nemzedék halott; viszont Balassi most dolgozik *Júlia-ciklusán*, talán a *Szép magyar komédia* is ott jár a fejében; a tizenkilenc éves Forgách Mihály, aki Rimay szerint Balassi köréhez tartozott, Wittenbergből levelet írt Lipsiusnak ....És talán még azt sem haszontalanság eszünkbe idézni, hogy Giordano Bruno éppen mostanában tartózkodik Prágában. Miközben tehát fokozatosan erősödik és erőszakossá válik a katolikus ellenreformáció – lásd Telegdi *Feleletét* és ennek hátterét –, úgy látszik, ezzel párhuzamosan kialakulóban van egy higadtabb hang, egy tárgyilagos értekező próza, amit aztán megzavar a tizenötévesnek is nevezett háború. Mindenképpen tanulságos tehát a *Pécsi Disputa* szövegének világos, józan, közérthető érvelése és igen fejlett szókinése.

Az pedig egyenest komoly figyelmeztetés, hogy ez a jelenség hódoltsági területen jelentkezik, ahol egyébként korábban ugyanaz a kemény hitvitázó hang dívott, mint mindenütt az országban (Sztárai, Decsi Gáspár stb.)

Elgondolkoztató Válaszuti György teológiai fejtegetésének hangneme és felfogása, valamint gondolatmenete is. Nem lévén teológus, nagy óvatossággal utalok csak arra, hogy a kísérő tanulmány okfejtését mintha túlzott, némileg egyoldalú ótestamentumi szövegközpontúság jellemezné. Mindenképpen érdemes felfigyelni arra a szentháromságtagadókkal kapcsolatos szakirodalomban némiképpen elhanyagolt tényre, hogy nagyon is eleven Szentháromság-viták jellemezték az ókeresztény irodalmat és hitvilágot. Itt tehát egy *visszatérő problémával találkozunk*, és e vonatkozásban csak akkor határozhatjuk meg pontosan Válaszuti helyét és álláspontját, ha az ókeresztény egyházi irodalmat gondosan végigtanulmányozzuk. Lásd erre vonatkozólag: Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalom*, Bp. 1980, továbbá: Előd István: *Katolikus dogmatika*, Bp. 1978. főleg 251–291. Azt se feledjük, hogy Válaszuti *Disputája* a tridentini zsinat után íródott, míg Dávid Ferenc teológiája azzal párhuzamosan alakult ki. A tridentinum határozatai az 1580-as években terjedtek el hazánkban: nagy késéssel, 1579-ben hirdette ki először Draskovics György győri püspök a szombathelyi egyházmegyei zsinaton.

(Lásd erről: Szekfű Gyula: *Magyar történet*, Bp. 1935. III. 281.) De ismétlem, nem szakterületem ez a témakör, csupán érzékeltetni szándékozom, hogy bár kétségtelen: Válaszuti kortársainak könyveiből vette érveit – Paleologus, Sommer, Francken stb. –, mégis tanulságos lenne megfigyelni, miként „rímelnék” ezek az érvek az ókeresztény kori vitatkozók érveire, és miféle közös gondolkodásmód vehető észre? Válaszuti ugyanis mintha éppen Isten létének számára oly fontos bizonyosságát érezné megtámadva azáltal, ha abban a másik két személy is osztozik, főleg Jézus, aki kétségkívül ember (is) volt; minek folytán viszont Válaszuti bizonyos értelemben *idealistább*, mint a földhözragadtabban érvelő, a maguk korának, társadalmának közegéhez jobban alkalmazkodó Skariczáék (és még inkább Decsi Gáspár) – amiképpen egy Origenész is „idealistább” volt nem-eretnek kortársainál.

„De ebből meg az kérdöm: ha lehessön-e az igaz és örökké való Isten, ki *mástól vötte* istenségének eredetit? És aki születésének röndivel követte az atyát?...Igaz ellen való támadás azért azt mondani, hogy az embör Jézus örökkévaló Isten legyön....”(758)

Ezzel szember Skaricza Máté újra meg újra azt hangoztatja, hogy

„én bizony Istenemnek vallom azt, kinek neviben megkeresztelkedtem” (79) – „valakinek nevire megeskeszem és valakinek neviben hiszek, annál nagyobbat nem akarok üsmerni és vallani.” (78)

Skaricza tehát a hagyományokhoz való ragaszkodást emeli ki; hű maradok ahhoz, akinek nevében megkeresztelkedtem.

Éppen ezért őszintén feszélyezi Válaszuti okfejtése:

„Csudálkozom rajtad, domini Georgi, mely fortélyos kérdéseket támasztál ez napokban.” (137) Hiába feleli Válaszuti, hogy

„Nem fortélyért kérdettem azt én, hanem igazságnak tudakozásáért.”(137)

Skaricza változatlanul azon ütözködik meg, hogy Válaszuti új tanokat hirdet;

„Azt tudtam én, hogy Dávid Ferencet és Basilius Istvánt követitek, az szerint, azmint könyveik kinyomtatva vadnak, de azokat régen elhattátok, és ütölük igen messze vattok.”(138)

Még a vita társadalmi háttere is mintha előbukkanna ilyen fordulatoknál, mint:

„Hallod-e, Máté uram. Ha te az sok doktorokkal tartod, *én az szegény halászokkal tartom*; meg kell látnunk, mellik tudománya legyen erősebb.”(87)

A gondolkodásnak és okfejtésnek ez az új minősége a szöveg szorosabban vett irodalmi vonatkozásaiban is megfigyelhető. A más szerzőknél oly egyhangú kérdés-felelet váltakozás Válaszutinál drámai jelenetezésben oldódik fel; Skaricza Máté beszélgetés közben meglocsolja arcát a tettyei forrásvízben:

„Mikor azért ilyen és többféle beszélgetésekkel jutottunk volna az híres vízkútfőhöz, és abban Máté uram megmosdózott volna, hirtelen mosdásából felállván, így kezdé el kérdésemre való feleletit....”

Vagy amikor Máté prédikációját hallgatva, a pécsi polgármester nekibuzdul, és

„felkelvén, az Bibliát ragadá, és Máté uramnak az prédikálószekben feltolja. Ezt látván Rácziai János is, ki pápista közöttünk, Máté uram gazdája, (NB: szállásadója), gyorsalkodik kimenni, és egy bibliát sietve behozni, kit Máté uramnak felemelvén, mondá:

– Innét bizonyíts, Máté uram! Százestendős biblia ez! De Máté uram egyiket is nem akará megnyitni.”(128)

Csupa mozgás, derű, sőt humor. Csak egyetérthetünk Dán Róbert megállapításával:

„Az elbeszélő prózából könnyen és észrevétlenül vált át a dramatizáló formákra.”(29)

Dehát már Horváth János megmondotta: „Az efféle viták indítékairól, életbeli jelentőségéről és folyásáról minden egyébnél elevebb képet nyújt számunkra.” (*A reformáció jegyében*, Bp.1957. 403.)

SIMÉN DOMOKOS

ADATOK

KIS- VAGY MAGYAR-SÁROS ÉS UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉGE TÖRTÉNETÉHEZ

A Keresztény Magvető 1999. évi 1–2 számában Sándor Attila sövényfalvi református lelkész másolatában megjelent Sárosról egy 1803. évi püspöki vizsgálati jegyzőkönyv közlése. Úgy érzem, hogy a sárosi egyházközség és a település ismertetése csak e jegyzőkönyv másolatával csonka. Az alábbiakban igyekszem bővebb ismertetését adni a Kis- vagy Magyar-Sáros régibb történetének.

A helység neve először 1322-ben fordul elő írásos formában Dicsőszentmártonnal kapcsolatban SARUS-nak írva.¹ A pápai tizedjegyzékben 1332–1337-ben: Petrum sac. ecclesiae S. Nicolai de Sarus és Nycolaus sac. de villa SARUS van nyilvántartva.² Egyházilag Szent Miklós egyházközsége volt a tiszteletére épített templom után.³

A honfoglalás előtt már lakott terület, mely az országszervezéskor Küküllő vármegyéhez tartozott, egyházi és világi adminisztratív szempontból küküllővári központtal. A más hasonló nevű Sárosoktól való megkülönböztetésért kapta a KIS előnevet, melyen 1898-ig volt nyilvántartva, akkor a

SZÁSZ-SÁROSTÓL és a más Sárosoktól való megkülönböztetésért a MARGYAR-SÁROS nevet kapta hivatalosan. Románul ma DELENII. Németül KLEINFARKEN-nek nevezik.

Az ősi vármegye mindkét Küküllő völgyét magában foglalta⁴, királyi várbirtok volt részben. „A honfoglalás után, a feudalizálódás során, a kialakult vármegye voltaképpen a serviensektől és a várjobbágyokból kiemelkedett köznemesség szervezete volt. A Küküllővár központú királyi várbirtok eladományozása létrehozta itt is a nagybirtokos réteget, következménye a Budai Nagy Antal-féle parasztfelkelés, mely Küküllő vármegyét is érintette. Tudjuk, hogy a bábolnai egyezséget aláíró hat parasztvezér, kapitány közül kettő – Nagy Miklós és Nagy Gál – a vármegyéből való voltak (Kendiek).⁵ A családok közti birtokmegosztás, a vásárlás és az adományozások következtében a birtokosok gyakran váltakoztak. A vidék helységei kezdetben kisebb településekből állottak. Az 1241-es tatárjárás a Küküllő-mentét végig dúlta, állítólag harmincezer embert öltek le, akik Küküllővár mellé menekültek, vagy oda voltak összegyűjtve.⁶ A bethlenszentmiklósi szájhagyomány szerint a falu határában lévő Siratódomb vagy Gyászhalom alatt vannak eltemetve.⁷ Csak az erdőbe és a rejtekekbe menekültek maradtak meg életben, akik a vész elmúltával visszatértek. A visszatértek, az apró településeiket elhagyva, egy települést hoztak létre, vagy elváltak egymástól, és két falut alapítottak.⁸ A tatárjárás után alakult ki a Küküllő-mente települési képe, és véglegesítődtek a világias helységnevek is. A megfogyatkozott lakosság pótlására idegen telepesek tűnnek fel: a magyarok mellett szlávokat, bőszoarményeket és németeket találunk⁹ a vármegye területén.

Kis-Sáros történetét a két szomszédos helység, Dicsőszentmárton és Szőkefalva kapcsolatában kell vizsgálnunk, a kialakulása szorosan összefügg ezekkel.

A szájhagyomány és a leletek alapján Sáros a tatárjárás előtt három kis településből állt: Csókafalva a Csóka-kútja mellett; Tövisfalva a Tövis nevű határrészben a Törökgyakra alatt; a legnépesebb talán Kalamárfalva lehetett. Kalamárfalva megmaradt lakosságának egy része lennebb költözött a völgyben a Küküllőhöz közelebb, és megalapította vagy megszaportotta Szőkefalvát, a más része a két település lakóival együtt felhúzódott a völgy fejébe, és létrehozta a mai Sáros falut.¹⁰ A két falu szóhagyományát igazolni látszik az a tény, hogy Szőkefalva nem szerepel a pápai tizedjegyzékben, úgy vélem, hogy a szomszédfalva, Vámosfalva mellé húzódott, mert ennek temploma volt a szőkefalvi falu felőli részen, az Örgödhídja fölötti dombon, amit közösen használtak.¹¹ Szőkefalvának a Gálfalva felőli felső részén egy valamikori kápolna romját említik 1669-ből, melyet a reformátusokkal való templomvita alkalmával a szőkefalvi unitáriusok felajánlottak templomhelynek a reformátusoknak.¹²

A sárosi lakosság nem lehetett nagy számú, mert a falu alsó határát, mely Dicsőszentmártonnal volt határos, nem tudták megdolgozni, még az 1300-as évek körül is a dicsőiek művelték meg.¹³ A nagy kiterjedésű sárosi határ régi

telepei lakatlanok, és a lakosság is gyér volt sokáig, és mint „egy ideig lakatlan területet vette meg Kőrösi Péter”.¹⁴ Ez első ismert tulajdonosa vagy utódai telepítették be Sárosot annyira, hogy a 13–14. század fordulóra önálló egyházközséggé nőhetett ki magát, és papot tarthatott. A földjüket még 1322-ben is a dicsőiek dolgozták. A Kőrösi Péter vásárakori határjárását és leírást nem ismerjük, a vásár idejét sem tudjuk. A vásár körülbelüli idejét Dicsőszentmárton történetével kapcsolatban következtetjük ki.

Tudjuk, hogy a Küküllő bal oldalán fekvő sárosi határt a Küküllő jobb oldalán lakó dicsőiek dolgozták meg 1322-ig, annak kb. egynegyedét. Dicsőről tudjuk, hogy 1225-ben Márton comes fiai, Balád, Márton és Tamás, 50 ezüst Márkáért adták el a fél birtokrészüket Herbert (Szancsalnál Herbort) comesnek és testvérének, Lőrincnek.¹⁵ A tatárjárás után, 1252-ben az előbbi Márton fiai örökölt földjüket, Szancsal felét, melyhez három falu tartozott ugyancsak 50 Márkáért Herbord és testvérének, Lőrincnek adták el. Herbord fia Balázsnak az örökölt részen szintén Szent Mártonnak szentelt temploma volt építve, és Balázs nevére lett ez a település Balázsfalvának elnevezve.¹⁶ 1278-ban Nagy (Magnus) Albert fiai, Moyus comes, János és Acus ugyancsak 50 Márkáért adták el a dicsői „vásárolt” részbirtokukat serviensüknek, Dés fivérének, Pálnak.¹⁷ Ennek a vásárnak a határleírása megvan, a területe nagy, a Küküllő jobb partján van, leírása magában foglalja Aklost, mely Pocsfalvához tartozott, Szénatelkét, mely ma Csüdötélke, Szamárszigetet, ez ma Pócsfalva, Kocsárdot, „Villa Mouch” (ismeretlen), Dombó patakát, ez a terület magában foglalta az akkor még nem létezett Erdőalja határát is. A vásárlási ár 50 Márka. Ebben az 1278-ban létrejött vásár területének a leírásában nincsen benne a Küküllő bal parti részéből semmi, így a sárosi-szőkefalvi határ sem. Ez a terület másé volt, máshoz tartozott, már meg volt véve. Kőrösi Péter a sárosi és a hozzátartozó területet az 1242. és 1278. évek közt vehette meg. A föld tulajdonjoga a birtokos Kőrösi Péteré volt, de a dicsőiek dolgozta területéről a papi tizedet (a sárosiak egynegyedét) a dicsői pap követelte 1322-ben is.

Sáros őstörténetével kapcsolatban tisztázandó kérdésnek tartom azt, hogy a pápai tizedjegyzék a Küküllői főesperességhez tartozó Szász-Sáros, vagy Kis-Sáros jelöli. Azért tartom fontosnak e kérdéssel foglalkozni, mert a néhai Borbáth Károly professzornak egy hozzám küldött levelében a Sáros előtt zárójelben tette a Szász előnevet, megjegyezve a lábjegyzékben, hogy esetleg Kis-Sáros is lehetséges. A mostani ismereteink alapján biztosan állíthatjuk, hogy a pápai tizedjegyzék 1332-ből Kis-Sáros jelenti, melyet a következő tények igazolnak: Sáros és Dicső egymásmelletti, szomszéd települések. Már 1322 előtt (Dicső) Szent Márton Mihály nevű papja és a (sárosi) Szent Miklós Péter papja pereltek a sárosi határon a dicsőiek által művelt föld papi tizedének negyedéért.¹⁸ A pert a küküllővári főesperes, valószínű Magister Josephus, aki a fehérvári székeskáptalannak is a tagja¹⁹, miután kihallgatta a dicsőszentmártoni falunagyot és a „vendégeket” is, a sárosi Szent Miklós papja javára döntötte el 1322-ben.²⁰ A pápai tizedjegy-

zékben a dicsői és a sárosi papok közvetlen egymásután vannak bejegyezve, a szomszédok. A nyilvántartás ugyanakkor nemcsak arról tanúskodik, hogy Sárosnak akkor papja és temploma volt, hanem az egyházközség nagyságát, tehetőségét is bizonyítja. 1332-ben Sáros papja két részletben 30 Dénár adót fizetett, Magyarpéterlaka 20, Szövényfalva Ádámossal 33 Dénárral van nyilvántartva.²¹

Sáros tudatos és meggondolt telepítésére utal az a tény is, hogy az egyházi telek egy darabban volt kimérve, az akkori falu végén, melynek közepére egy dombra építették az egykori templomot. A lakosság házainak a szaporodásával került be utólag a településbe. Az egybeszabott egyházi belső terület közepére épült templomról 1499-ig semmi adatunk nincsen. Milyen lehetett? A szájhagyomány nem emlékszik rá.

Tény az, hogy az akkori templom a kor román stílusában épült, mint a dicsőszentmártoni is. Tatárjáráskor felégették a dicsői templomot, melyet a szegénység és a kor stílusában kijavítva állították helyre. Mivel a sárosiak a tatárjárás előtt Dicsőhöz tartozhattak, a Kőrösiek (?) építtette templom is a dicsőihez hasonló, román stílusban épített templom lehetett. A dicsői unitárius templom sok átalakítást vésztelt át. Az utolsó nagy javításkor, az 1970-es években, a templom falán, fenn magasan, egy kisméretű ablakocskát találtak befalazva, melyet az akkori gondnok, Füleki József elmondása szerint románkorinak véltünk, a templom fala is felfelé keskenyedő „szemmértékre rakott fal”, ezek a régiségét bizonyítják. A sárosi és a dicsői templom történetében az a másik hasonlóság, hogy az 1711. évi márciusi püspöki vizsgálati jegyzőkönyv mindkét egyházközségben meghagyta: „Tetszett az Sz. Vizitációban, hogy a templombeli cathedra közzé (Sároson: középre) tétessek és a férfiak széki fordíttassanak meg”.²² A dicsői templom szentélye ismeretlen időben lebontatott, egy faragott vállkő maradt csak meg az orgona karzatától takartan. A sárosi templom „első fele” (szentélye) 1744-ben „dülőfélben, megromolva, majdnem az alapig újra építtetett”.²³ Véleményem szerint a régi figyelembe vételével, valamivel keskenyebbre, mint a hajó szélessége (a szentély felőli karzatnak öt, a szemben lévő karzatnak hat cse-refa tartóoszlopa volt). A nyugaton és a délen lévő kőből faragott ajtókeretről nincsen semmi adatunk, csak annyi, hogy kőből készültek. A sárosi templom régiségére az 1747. évi jegyzőkönyv ad bővebb tudósítást. Ez szerint délen öt ablakot jegyeztek fel, melyek közül három „közönséges nagyságú, kettő igen kicsiny Ablak”, a nyugati falon magasan „egy igen kicsi Ablakot” említenek. Az 1803-nak jegyzett püspöki vizsgálat jegyzőkönyve beszédesebb: „egy hosszúkö küsded és más Ovális figurájú”, valamint „küsded Onban foglaltatott karikás...Ablakotska” van feljegyezve és megkülönböztetve. „Nagy Ablak” melyhez hasonló van az északi oldalon is.²⁴

Az 1747-es levéltár szerint a déli oldalon három közönséges nagyságú, kettő igen kicsiny, a nyugatin egy kicsiny, összesen 6 ablaka van a templomnak. Az 1803-as vizsgálat az előbbieket mellett az északi oldalon is talál egy nagy ablakot. Az ablakok leírása arra enged következtetni, hogy a

sárosiak temploma, a román kori templom, legalább kétszeri nagy átalakítással, javítással megmaradt a 20. század elejére, mikor teljesen lebontották (még az emlékét is.)

Az ősi templom nem állhatott meg éppen ilyen hosszú évszázadokig. Sároson a talajmozgás, süllyedés már rég észlelhető. Hozzá kellett segíteni a templomot, hogy megmaradjon. A középkorból semmi ilyen természetű feljegyzés nem maradt ránk, patrónus jelenlétéről sem tudnak a források. Az első nagy javítás és átalakítás 1499-ben történhetett, IV. László király idejében, amelynek emléke a későbbi kazettás mennyezetre volt felírva. Azért nem vettem ezt az évszámot a templom újrabeépítésénél, mert a kisméretű és kerek ablakok a román kori stílust idézik, tehát csak nagyjavításról lehetett szó. Ekkor kerültek a nagy ablakok a helyükre. A templomnak ekkor 14 támpilléres nyugvó bolthajtásos mennyezete volt úgy a hajó, mint a szentély felett, közepén az erős bolttal vagy diadalívvel. A templom – számításom szerint – kb. 21 méter hosszú lehetett, öt bolthajtást záró kővel. Kelet-nyugat tájolású, két bejáró ajtóval, torony nélkül építve. Az 1499. évben történt nagy javítás oka a talaj mozgása lehetett, melynek eredménye a templom megszakadása, romlása volt. Az épület a domb egyenesebb felén volt, de a talaj alsó része, a hajó felőli oldalon, nem messze a templomtól meredeken lejtett, mozgáslehetősége a talajnak itt nagyobb volt. Ekkor vághatták le egyenesre a nyugati oldal meredeken lejtő részét az északi oldallal együtt, és mély alapozással egy „V” alakú támfalat építettek a talaj süllyedésének a megakadályozására. Valószínű, hogy a cintermet is alacsony kerítéssel körítették, lévén, hogy a régi templomok cintermében temetkeztek régen, és így óvhatták meg a sírokat. Így, és ezzel maradt meg a templom 1695-ig. Ekkor alapja és kőfala „bejárhatatlanságra jutván” nem újrabeépítődött, hanem megjavítódott.²⁵ A 17. évszázad vége a sárosi egyházközség újrászületését jelenti. Patrónusa az országos ítélmester, sárosi Sárosi János és testvére, Sárosi István. Az 1747-es püspöki vizsgálat jegyzőkönyve szerint „A templomnak mennyezeti az asszonyok felett festékes, mely 1695-ben és nem 1595-ben az 1803. évi jegyzőkönyv közlője szerint, néhai curator Tkts Sárosi István uram szorgalmatossága által készítettet, melyről írás van a mennyezeten”. Tehát a hajórész bolthajtása beomlott, vagy lebontották, a szentély feletti bolthajtás még állhatott, mert az 1747-es jegyzőkönyv szerint ott, akkor sima festetlen deszka födém volt, ami annak a jele, hogy 1695 után omolhatott be a bolthajtás, azért nem készítették oda is kazettás mennyezetet egyszerre a hajóéval. A Sárosi István gondnoksága idejéről írja a jegyzőkönyvi leltár, hogy: „Van magas kőkerítése, két kőlábbal együtt, mely kerítés régen (tehát 1695 előtt) törpe, volt és alacsony lévén, Sárosi István curátorságában felmagasztaltatott, van két tisztességes bástyája, melynek egyike a templomba való bejáró ajtó felett van, másik Nyugatra, mely alatt az ecelának borát és bonumait tartó kamarája van.” Tehát a várfal-magasságra emelt két bástyás „kastélyt” a Sárosiak készítették el, a templomot megjavították, és az egyházközségnek valószínű ők mutatták a „másfélezer vékásnál nagyobb szán-

tót” és több szőlőst. Ugyancsak az 1747-es jegyzőkönyvből tudjuk, hogy: „Van egy tiszteséges kőtemplom, melynek első része dőlőfélben, megromolva, majdnem az alapig újáépítettet. Északi része belől álló kőlábbal támasztatott meg s átalszegzett gerendával megerősítettet AO 1744 Szt /x/Szent/Királyi Ferentz kurátorságában”. 1791. szept. 1-én az egyházközség templomjavításhoz szükséges vasadományozásért kéréssel fordul „Thorotzkay Mihályhoz”, melyben megírják, hogy a templom „fundamentuma és kőfala nagyon megromlott” bejárhatatlanságra jutván, a templomot néhány évvel ezelőtt, a kastélyt a múlt ősszel ekkla s a hívek költségén megjavították, a kastélyhoz ragasztott egyik kőbástyát felemelték.” A két bástya eredetileg csak egyemeletesre készült, a nyugati, belső bástyára építettek ekkor még egy emeletet, mely alatt „pintze volt az egyházközség bonumait tartotta benne”.²⁶ A keleti bástya előtt két facsigán felhúzható híd volt kívül, a bástya belső kapuja két felé nyitható festett ajtó volt. A templomban a diadalívhez, „középen az erőss bolthajtás volt, melyhez ragasztott a katedra is” (nem úgy, mint Dicsőben).²⁷

Az ősi templom meglétére utal az a tény is, hogy a templom alatt kriptátpincét, valamilyen alépítmény létezését gondoljuk. Hogy kit vagy kiket temettek oda, azt nem tudjuk, de ha nem Kőrösi Péter családját, akkor az 1499-es javításkori patrónus családból helyeztek oda valakit. Az alépítményre utal az 1818-as Esperesi Vizsgálószerkesztés jegyzőkönyv megállapítása: „A templom is megvizsgáltatván romlása tsaknem mind résziben sok. Ítéletünk szerént oldal falain a közepin lévő Árkuson való romlások bévakolással (messeléssel) megújítva helyre hozni igyekezni ok nélkül való költség volna, mivel úgy tetik nekünk, hogy a Déli oldal Fundamentuma mélyebben sülyedett, e miá a falak egybe köttetésinek el kellett szakadni, az első és hátsó falak egymástól távozni, úgy hogy a Templomot által ölelő Gerendának, melyeken a Mennyezet áll, a falak egymástól lett eltávozása mián, tsak alig állanak, és félelmesek, hogy pedig ez a romlás és oldal falak egymástól lett el távozása, a Templombeli Oldala fundamentumának mélyebben lött sülyedése mián okoztatott légyen abból tetik, mivel ezen oldal belső fele mellett a föld jó hosszban b e n y o m u l t n a k látszik (kiemelve a szerzőtől) rajta lévő Pádimentummal egybe”.²⁸ Kétségtelen, hogy ha a föld sülyedése okozta volna ezt a „sülyedést”, akkor a falon kívül is ugyanúgy sülyyedett volna a föld. Megjegyezni kívánom, hogy a templomnak ezen déli oldalán a talaja sima, egyenes helyen feküdt, legkevésbé kiteve a földmozgásnak. A Guberniumhoz fordulnak segítségért. Az alépítmény beomlása a régi templom 1818. évi meglétét igazolja.

A sárosi unitárius egyházközség régen nagyon gazdag volt, a lelkésznek és a tanítónak nem kellett kétkezi munkát végezni. A Sárosiak kihalta után, 1794-ben, a falu „osztatlan helye” címén egy zsellértelekkel együtt 17 darab földet, kaszálót, szőlőt és kenderföldet vettek el az egyházközségtől, és osztották szét az „urak között”. A tulajdonjogot vizsgáló és igazoltató bizottság megjelenése előtt az egyházközség bástyarészeiben tartott egyházi ládából a

tulajdonjogot igazoló-adományozó-iratokat kilopatták, így nem volt mivel igazolni a tulajdonjogot és a földek kiosztódtak. A legnagyobb szántóterület, amit elvettek és még évek után is pereltek érte, „másfélezer vékásnál is nagyobb volt”.²⁹

A Sárosiak patrónusága idején János az országos dolgokkal volt elfoglalva, míg otthon István vállalta fel az egyházközségi teendőket. Sárosi János végrendeletében Sárossal kapcsolatban csak annyi van megemlítve, hogy „A nagyharangot, mit a magam pénzen vettem és hoztam, hagyom Szókefalvának, ha ez eláll az unitária vallásról, a Sárosiaké legyen.”³⁰ A mennyezet felírása szerint a Sárosi István, Küküllő vármegyei felső ítélőszéki bírónak az érdeme az 1695-ös nagy munkálatok elvégzése, és, feltételezem, hogy a bátyja kívánságára készítették – aki sokszori követjárása alkalmával a várak-kastélyok hasznosságáról meggyőződött – a sárosi „kastély várszerű átépítését”. Ösztönzője és segítőtje volt az akkori sárosi lelkész, Kolozsvári Pesti Sámuel és Sepsi Sz[ent]Iványi K. Sz. János rektor, valamint a nemes Maksai család András tagja.³¹

A kastélynak egyetlen bejárója volt, Keleten felvonóhíddal, egyemeletesre építve. Az emeleten régen a harangozó lakott, az oda való bemenetel a cinteremből egy létra segítségével történt, mert a bejáratnál kőbolthajtással volt lezárva a felső rész. A mennyezet cserefagerenda volt, a tető a kieresztett körtornácra épült. Az alsó bástya egyemeletesre készült eredetileg, de alatta pincészerű helyiség volt, ajtóval lezárva, a pincébe való bemenetel felett tornáccska fedele védte a víz ellen a pince szárazságát. Ennek a bástyának a bejárata is az első emeleten, a cinterem felől volt, ajtóval felszerelve. Az újabban épített felső emeleten csak az ajtó helye volt meg, lépcső vezetett fel oda, a bejáró ajtója nem volt. A fedele az előzőhöz volt hasonló. Komolyabb támadásról nem tudunk, de a védekezésére sem volt alkalmas, mint a többi székelyföldi unitárius templomvárak. A hívek „egyetmásukat” tartották bennük, az 1812. évi esperesi vizsgálószerk „szalonnás bástyának” nevezte. A kastély tulajdonjogilag a sárosi egyházközségé volt, a felmerülő vitás kérdéseket a vizsgálószerk az egyházközség vezetőségének a döntésére bízta, nem szólt bele. Megjegyezni kívánom, hogy a homoródszentmártoni hétbástyás templomvár a székely faluközösséggé volt, nem a nemesi jog, hanem a székely „vér szerinti örökség” döntötte el egy-egy bástyának a védelmére való beosztás kérdését. A sárosi bástyákban a helyek miatt erőszakos foglaltások is voltak, a legrégebbi, amiről tudunk, az 1711. évből való. Ez a jegyzőkönyv feljegyezte. „amely castélybeli camara quomodo nézte Szilágyi Atyánkfiát restituáltassék... Szabó Mihály Atyánkfiának peniglen adassék a torony alatt való üresség”.³²

A kastélyból mára kevés maradvány van. Lebontásának kezdetét a mai templom építésének idejére teszem, habár ennek semmi írásos nyoma nincsen, a szájhagyomány úgy tartja, hogy egy közeli „grófi” kastély építéséhez használták fel. Amit nem tudott megtenni az idő, megtette az emberi közöm-bösség.

A helyszínen végzett megfigyelésem és méréseim alapján a kastély formáját, megmaradt falát és sejtető alapját a következőkben jegyeztem le. Az utcáról való bemenetel bevágott útjánál lehetett a keletinek nevezett bástya. A fal innen 11 m hosszúságban hiányzik. A megmaradt falrész az utcával közel párhuzamosan halad, kezdőmagassága 150 cm, tovább 177–240; és a fal törésénél, a megmaradt támasztó lábánál 300–350 cm magas kívül, belül 90 és 130 cm, a hossza 20 lépés. Ez a legépebb falrész. Ennél a saroknál megtörik a fal, és kb. 17 lépés hosszan halad a „V” forma sarkáig, melyből 7 lépés hosszan a külső falból 300 cm, a belsőből 130 cm van megmaradva. A többi részén csak a külső fal van 50 cm magasan, a belső része a földdel egyenlő magas. A „V” formájú fal innen nyugatra tart, a törés sarkánál kellett legyen a másik „támasztó láb”, a fal vonala 17 lépésnyire sejtető még. Itt megtörik megint, és meredeken keletnek tarthatott a fal vonala. Ennél a megtörésnél van ma a tanácsterem, melynek az alapja alól kilátszik és vonalában is sejtető a nyugatinak nevezett bástya.³³ Ennél a pontnál a cinterem szélessége 27 lépés, a két szélső fal távolságát mérve. A faharangláb felőli keletinek nevezett részen kiásott kő helyét sejtető árokszerűség van, melynek a középtávolságánál egy „terméskő” észlelhető, ami a külső vonalát sejteti a kastélynak. Meg kell jegyeztem azt, hogy a keleti bástya mellett „fél fedélre” építettek volt egy pitvaros-kamarás-lakó szobát, melynek egyik fala a kastély kőfala volt, és a harangozó használta.

Az aprólékos megfigyelésem közlését azért tartottam fontosnak, mert a Küküllő melletti magyar egyházközségeink közül egyik sem volt vártemploma vagy bástyás kastélya, csak a sárosinak. A menekülésre a védekező tornyokat építették, melynek alsó zárt bolthajtása felett a templomból egy szűk ajtócskán volt a feljáró a toronyba (Bethlenszentmiklós, Ádámos, a dícsőit lebontották). Nem tudom elhelyezni magamban azt, hogy a keleti részen, a Domora hágó talajával miért tette szükségesnek a bástyába való bemenő kapu elé-fölé felvonó hidat készíttetni?

Célom ez ismertetéssel az volt, hogy a régi Sároset a rendelkezésemre álló források alapján „járjam körül”, mert a 19. századtól az évi Esperesi Vizsgálószerzői feljegyzések részletesen tájékoztatnak.

Röviden még a következőkkel kívánom kiegészíteni e nagy múltú egyházközség történetét: Iskolája a környékbeli egyházközségeink közül a 19. század elején a leghíresebb volt, algimnáziumi ranggal bírt. A megyesi szokás magyar nyelvet tanulni a sárosi iskolába adták gyermekeiket, és egy román papnak készülő ifjú ebben az iskolában készült fel a felsőbb iskoláira. 1810-ben a következő osztályok, ill. fokozatai voltak az iskolának: etimologista, conjugista, comparatista, declinista, olvasók és initiánsok (kezdők).³⁴

Az Aranykönyvben jelzett „jőtevők” közül sokat nem ismerünk. A Keresztény Magvető (100. évf. 2 sz.) Ezüst edények fejezete 4. pontjánál lévő B. G. és az Ónedényeknél levő G. B. bevéseteket biztonsággal nem tudom feloldani. A szószerző zöld takaróját 1766-ban Gyergyai Krisztina adományozta, aki később 1785 és 1786-ban ifj. Árkosi Ferencné néven tett több

adományt. 1744-ben ifj. Zsuki Lászlóné Gálfalvi (?) egy gyolcs kendőt adományozott. Szöcs János szolgabíró 1672-ben a „ templomhoz” (javára) tialmazta 12 Forint bírsággal az Aszalós és a Bükk közti erdőt. 1752-ben Kadácsi István sárosi lelkész neje, Karsai Erzsébet egy keszkenőt adott.³⁵ A két török szőnyeget valószínű Sárosi István adta, az 1700-as leltárban már benne van. A kendőn lévő S. I. betűk talán Sárosi István nevét rejtik. 1810-ben Tana Rebeka az „éneklo oltárra” terítőt készített. 1842-ben szószékkoronát készíttetett: „Özv. Sz[ent] Királyi Mózesné Árkosi Krisztina K. S. U. Ekknak 1842”-ös jegyzőkönyvi feljegyzés szerint.³⁶

Az egyházi szolgálatok közt volt „Újhold Vasárnap” még az 1850-es évek után is. Az 1854-es jegyzőkönyv egy számomra megfjejtetlen egyházi szolgálatról tesz említést a bérhátralékokkal kapcsolatban: „az itteni régi Canonok (!) értelmében, annyival inkább felhajtandó, hogy a heted szaki prédikálások (kiemelve a szerzötöl) még 1741-ben December Havában a Püspök vizsgálat alkalmával akkori Püspök Szent Ábrahámi L. Mihály által megszüntettek”.³⁷ Lehetséges lenne, teszem fel a kérdést, hogy a heted szaki prédikálások-szertartások a régi szombatosság utolsó feljegyzése lenne?

Érdekesnek tartom azt a küüllői körben és Sároson is az 1800-as évek közepén túl is gyakorolt szokást, hogy ünnep- és vasárnap a templom előtt az ifjúságnak „kétszeri táncolása” volt, amit a világi hatóság tudott csak itt megszüntetni.³⁸ A küüllői egyházkörben több egyházközségnek volt a 19. századelön dalárdája (Dombó, Ádámos, Harangláb), valami hasonló Sároson is kellett legyen, mert az 1847-es püspöki vizsgálat alkalmával, „innepélyesen felöltözött pártás leányok éneklése mellett - a templomban megjelent a püspöki vizsgálószék az ifjúság előre bocsátott éneklése után”³⁹ Agh Istvánt Sároson választották meg egyházunk 17. püspökének. Körmöczi János püspök apja Sároson rektor.

A nyári ifjúsági tanításon a lányok vettek részt, a fiúkat a szegénységgel, a katona fogdosással és a „vakmerőséggel” mentik.

A Monográfia szerint új templomot építettek 1803-ban.⁴⁰ Az évi jegyzőkönyvekben sehol semmi nyoma sincs ennek az építésnek. 1822-től kezdik meg a templom nagy javítására a gyűjtést, Udvarhely székéről „fúvaroztak Pallérokát”, de a környék templomait megfedő Kis Danit fogadták meg végül is a famunkára. A javítást 1825-ig „igen szépen” „nagyobb részben” elkészítették és talán „kőből való szószéket” fából valóval cserélték fel. Az 1847. évi püspöki vizsgálatig a padokat is elkészítették: ez a vizsgálat tévedésből nevezi újnak a templomot. A javítás összes pénzbeli költsége 2 812 Mforintba került, emellett a természetben adottaknak értékét nem tudom felbecsülni. Hogy a püspöki vizsgálat „új temploma” tévedés, az kitűnik az 1841. évi dec-i vizsgálószék jegyzőkönyvéből, mikor Szentkirályi Sándor vármegyei tisztviselő és Sebes János közti „toronybéli” hely miatt visszakerült az esperes elé. Ebből az tűnik ki, hogy azért nem veszik figyelembe a Szentkirályi több pontban foglalt követelését, mert „...ezt követelni másfelől joga azért sincs, mivel a köztudat szerint a templom megújíttatásá-

ban, s az új Székek elkészíttetésében semmi nemű segedelemmel nem volt a jelentő úr.⁴¹ Hogy nem új és erős templomot építettek, az már az 1847-es vizsgálatkor is kitűnik: „Az új (!) templom Északi oldalának fala földig meghasadozott s a templom tornáca is a faltól egészen elvált”, 1859-ben „A templom romladozó, süllyedező (!) állapotban van”.⁴²

1848 előtt „orgona Alapra” megkezdték a gyűjtést, melyhez Abrudbányáról 100 Rénesforintot kaptak adományba.⁴³ A forradalom „elvitte” az orgona-alapot, de elvitte egyik harangjukat is, amit évekkel később, hosszas kerestetés után Brassóban találtak meg, és hazahozva, az „öröm poharat” megitták. Ezt a harangot később eladták, a helye a haranglábban, harangszék középső részén ma is látszik. A később beszerzett orgonát a mai templom építésekor hozzá nem értők szedték szét és a mostani templom padlására tették fel, mert használhatatlan lett.⁴⁴

Az egyházközség 1999-ben ünnepelte műemlék haranglába fennállásának 330. évfordulóját. A harangláb elkészítésének és beróvott írásának az értelmezésére vonatkozóan több véleménnyel találkoztam: egy forrás megjelölése nélküli írásból másoltam ki a következőket: „A magyarsárosi harangláb harangszékének gerendáján ez áll: Per. art. Domokos és Mich. Szabó Magyarsáros A[nn]o 1600. 18 Maii. Gótikus erkélyes harangháza van, és kilenc cserefa lábón áll. Az unitárius cinterem előtt a népi faragó plasztika érdekessége az I. és II. világháborús hősi emlékmű. Környéke olajmező.” A következő leírása a haranglábnak ez: „A Székelyföldhöz nyugaton csatlakozó Alsó-Küküllő mente faépítésének, de egyben talán Erdély és az egész magyarság faépítészetének is kétség kívül legjelentősebb emléke a magyarsárosi unitárius fatorony. Felépítése, a maga egészében és annak részletei - a torony törzsét magába olvasztó, széles elterülő és hajlott vonalú köpeny, amelyet felül a tornác kiugró alépitménye torokba fog össze, a gerendakötésekkel hangsúlyozott nyak, az alacsony, kettéosztott tornác és négyszögletű gúlalapból erőteljesen fellendülő kúp alakú sisak, a faépítészet legtisztább és legsajátosabb elemeiből van összeszerkesztve szűkszavú és határozott egyszerűséggel. Mint óriási pusztai madár gubbaszt a völgyben, hogy sorsszerű erővel adjon kifejezést a faj lelkének, amely megalkotta. Épült 1669. évben, »Per artifices Georgium Domokos et Michaellem Szabó«, akik valóban megérdemelték az artifex megjelölést a szó régi értelmében. Alkotásuk jelentőségét saját maguk és kortársaik is átérezhették, mert csaknem egyedülálló eset, hogy a fatornyok felirataiban a készítő mestert önérzetesen művésznek nevezzék”.⁴⁵ A Magyar Művelődéstörténet⁴⁵ az egész Magyarország területén a legjellemzőbb és legszebb, sajátágosan magyar faépítészetnek, a legszebb alkotása.⁴⁶ A Monográfia szerint: „Fatorony a XVII. sz. ból való, felírás van rajta »1699. márc.1. cior«. Emlékezetem és régi feljegyzéseim alapján a következőre emlékszem: Beton alapra négy vastag cserefaoszlopra, átkötésekkel megerősített, három emelet magasságú építmény. A harangszék három harang részére készült, a kiugró „körtornácról” a harangszéket felül összefogó és körbefutó gerendákon, néhol olvashatatlan, megkopott, máshol jól olvasható betűkkel, betűössze-

vonásokkal szöveg vagy felírás van. Szövege olvasatomban a következő: AERIGEBATUR A/3 betű hiány /RE/ 17 betű helye/ SAROS A: 1669: 18 MAI. PER ARTI DOMOKOS ET MICH. SZABO. E/XT TE/MP/ MINISTRO VETER DIV. SAMUEL PE/STI/.⁴⁷ Megjegyezni kívánom, hogy felületes olvasással a tizedes 6-os szám O-nak is olvasható, mert a 6-os szára annyira közel van az O-hoz, hogy csak nagy figyelemmel lehet észrevenni. Az utolsó szám, a 9-es világosan kiolvasható. Szerintem az 1669-es évszám a helyes olvasat. Mivel a Kolozsvári „vet. Samuel Psti”-re van hivatkozás, aki az 1657 utáni időben 1675 évek közt volt sárosi lelkész, a helyes olvasatunkat igazolja. Pesti Sámuel nevű papja Sárosnak 1657, 1675, 1693-1703 és 1711-1715 évekből van nyilvántartva.⁴⁸

Mint érdekes adatot meg kell említenem, hogy Sárosnak voltak fazakat és csempét készítő mesterei, az égető kemencék is megvannak a jegyzőkönyvekben említve, a mesterek is név szerint. Az egyházközségnek négy zsellére volt, mindenkinek háza és a hozzátartozó föld. A Küküllő-mentén szokás volt az, hogy a halottaknak való harangozáskor annyiszor és az húzta meg a harangot, ahányszor és aki akarta. Ezt a szokást az egyházközségben a 19. század közepén szüntette meg az esperes.

A Monográfia⁴⁹ szerint „sok régi nemes család lakta Sáros”. A teljesség kedvéért a Küküllő-menti nemesek az 1732-ös részletes összeírásából mellékelem a sárosiakat: „In Possesione Kis Sáros Néhai Sárosi István uram Relictája, Sárádi Sigmond uram, Beretzký Ferentz uram, néhai Árkosi Bálint uram Posteritási, néhai Solnaj György uram Relictája, Szentkirályi Ferentz uram, Bontza Josef uram, László János uram, Bánfi Miklós uram, Orbok Ferentz uram, néhai Bán János uram Posteritási, Boér Sigmond uram, Szóts János uram.

A megjegyzésem a neveik után egy átkötő vonallal oda van írva: Minnyájan ezeknek nemes lakó házok Jobbágyok és oeconomiajuk vagyon. Szóts István uram, Torotzkai András uram, Árkosi Ferentz uram, Szilágyi János uram, Maxai János uram, Maxai András uram, Marej György uram, Szabó György uram, Murvaj István uram, Kádár Péter uram. Nevük után összekötő jellel a megjegyzés: Ezek egyházi //! nemes emberek. Utolsó: Unitárius Prédikátor.⁵⁰ Összesen 24 család. Ezeken kívül csak „bebíró birtokosok”, csak földdel bírók többen voltak, pl. Szentkeresztesiek, Apaffyak, Simének stb.

Régi, sokszor javított templomát 1911-ben bontották le, a Pákei Lajos terve szerint épített templomát, a mait, 1912. aug. 25-én szentelték fel. Anyakönyvei 1778-tól, püspöki és esperesi vizsgálati jegyzőkönyvei 1748-tól voltak vezetve.

Arra vonatkozóan, hogy a reformációkor Sáros lakossága a fokozatos, vagy az egyből való utat választotta az unitárius vallás felvételére, semmi adatunk nincsen. Dr. Dankó Imre professzor szerint a dicsőszentmártoni tanulmányában azt állítja, hogy Dicső lakói a fokozatos utat választották, a katolikusok először evangélikus, majd református és unitárius vallás követői

lettek. Én nem merném kizárni azt, hogy a szombatosság is nem vert, ha nem is egyházat, bár sátrat (a Küküllő-menti egyházközségek a szombatosság miatt rereformátizáltak). Talán a szomszéd faluk szász lakossága is befolyással lehetett, hogy az „átmeneti” fokozat útját követhették. E kérdéssel kapcsolatban az a véleményem, hogy a városokra és központibb falusi helységekre, vagy a szász-közelben élő gyülekezetekre vonatkoztatva lehet ilyen határvonalas megkülönböztetéseket tenni a reformáció erdélyi kibontakozásába, de a falusi gyülekezeteknél, a cuius regio euis religio elve alapján nem lehet. A reformáció a fokozatok közt, a határok egybevonásával „színeződött” át az unitárius vallásba. Pokolynak is ez a véleménye.⁵¹ Sáros esetében mindkét lehetőség lehetséges, habár az utóbbit tartom valószínűbbnek.

Sáros lelkészeit csak a 16. század elejétől ismerjük, a szombatosság üldözésének az idejétől. Ismert lelkészei a következők:

1. Maksai Tamás 1623–1630, 1635 (a nagyharangot öntető lelkész)
2. Torockói Zsakó Ferenc 1657.
3. Kolozsvári Pesti Sámuel 1669. 1675. (az idősebb Haranglábón a neve)
4. Szentkirályi Imre Máté 1682–1692 (a kisebb harang öntetője)
5. Pesti Sámuel 1693–1702 (talán ifjabb kell legyen, 1717-ben Ádámoson)
6. Martzi Balázs (talán Balázs Márton)⁵² 1702 (52)
7. Pataki András 1711.
8. Pesti Sámuel 1711–1725
9. Homoródszentmártoni Keresztesi Pál 1713–1714
10. Szentiványi János – 1723 (1695-ben rektor)
11. Tordai Székely Mihály 1723–1724
12. Árkosi Ferenc 1724–1725
13. Bölöni Tana János 1726–1732
14. Árkosi Mihály András 1732–1737
15. Kadácsi István 1737–1756 (neje Karsai Erzsébet)
16. Torockói Bartók János 1761–1775
17. Tordátfalvi György 1775–1778
18. Kolozsvári Torockói Bartha Mihály 1778–1783
19. Kovács István 1783–1795
20. Almási Baczó Mihály (esperes) 1795–1806
21. Kökösi Tók István 1806–1827 (könyvtárát a tordai iskolának hagyta)
22. Városfalvi Zoltán József 1828–1872
23. Kiss László 1873–1902
24. ifj. Sándor Gergely 1903–1906
25. Bedő Gábor 1906–1911
26. Székely Tihamér 1912–1951.
27. Bustya Albert 1951–1985
28. Nagy Endre 1985–

A rektor-tanítók közül kevesebbet ismerünk.

1. Kökösi Japsi Mihály 1671-ben tordai igazgatónak vitték Sárosról.
  2. Almási Vas János 1688–1692-ben Tordára kántornak és rektornak viték.
  3. Sepsiszentiványi K. Sz. János 1695/1723-ban a sárosi papságából bethlenszentmiklósi papnak viszik. Neve a kazzetán.
  4. Árkosi Ferenc 1733 („érdemeiért a lelk. közt legyen a helye”)
  5. Körmöczy József 1751–1762 (neje Bánffy Zsuzsa, fia János püspök)
  6. Bíró Mózes 1791–1799
  7. Homoródalmási Czike András 1807.
  8. Kisgyörgy József 1811–1858
  9. Kozma Elek 1858–1862
  10. Fodor Lajos 1862–
- A többi tanító neve a jegyzőkönyvekből követhető.

Jegyzetek

¹ Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1987. III. kötet. 560–561. Továbbá. Györfly.

² Györfly III. 559.

³ Györfly III. 559.

⁴ Györfly III. 556–557. „1328 decanos et resctores decanatum...de Kukullu Maiori et Minori”.

⁵ Dr. Dankó Imre: Dicsőszentmárton etnikulturális képe. Kézirata birtokomban. 14. lap. Továbbá: Dankó. (Kézirat dr. Kakassy S. képviselőnek)

⁶ „1241 Tartani ceciderunt in villa que Kumelburch dicitur amplis quam XXX.ta milla. Györfly. 556–557. III. kötet.

⁷ Monográfia Bethlenszentmiklós történetéről a kolozsvári Unitárius Püspökség irattárában. Továbbá: Monográfia.

⁸ Pl. Sáros és Szőkefalva, vagy Désfalva és Harangláb

⁹ Szláv foltok, a határnevek után ítélve, a honfoglalás előtt is voltak, a tatárjárás után „böszörményeket” Szancsal és Balázsfalva vidékén; német-szász nevű telepeseket Dicsőben is találunk.

¹⁰ A Sárosi Monográfia (uo.) két östelepről, néhai Bustya Albert sárosi lelkész három telepről tett említést nekem. A mai szóhasználat alapján Bandi András sárosi származású hívem a három település helyét megmutatta a sárosi határban, hol épületmaradványok vannak.

¹¹ A dombon lévő épület és csontmaradványok az ősi templom léteire utalnak.

¹² Keresztény Magvető XVII. évf. 294-297. Továbbá: KerMagy.

¹³ Györfly, III. 559.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Pekry Géza: Visszaemlékezések Dicsőszentmárton múltjára. Cluj. 1936. 3. lap, a Zimmermann: Urkundenbuch in Siebenbürgen I. kötetére utal. Továbbá. Pekry.

¹⁶ Györfly: III. 560.

¹⁷ Ettől a Désről kapta Deésfalva, vagy Désfalva a nevét. Désfalva régi neve, talán a tatárjárás előtti, Hagymás volt

¹⁸ Györfly III. 559 és 560–561, valamint Pekri: 3

¹⁹ Györffy. III. 556–557.

²⁰ Pekry. 3.

²¹ A pápai tizedjegyzék adatait összehasonlítva az Udvarhely széki egyházközségek adataival, a Küküllő-menti egyházközségek nagyobbak és gazdagabbaknak, tehetősebbeknek látszanak. Ott gyéribben lakott szegényebb népréteg, itt sűrűbb lakott gazdagabb népesség élt.

²² KerMagv. 1922. LIV. évf. 172 és 175–177.

²³ KerMagv. 1922. LIV. 175–177.

²⁴ KerMagv. 1999. 1–2 szám. 44.

²⁵ Ifj. Biás István: Unitárius egyházközségi adatok. 1910. Marosvásárhely. 129–130.

²⁶ A kastély nyugatinak jelzett falrészére a legrégebbi építmény kellett legyen, ezzel akarták megállítani a dombon épült templom süllyedő talaját. Statikai megfontolásból nem építhették egyenes vonalnak, hanem enyhén hajló „V” betű formájára képezték ki a falat, mintegy megtartó hajlított tenyér, úgy építették az ősi falakat. A megtöréseknél északon és keleten, az alsó részen a sarkokat két kőlábbal, vagy a falba beleépített támpillérrel támasztották meg a biztonságért. Az egyik ma is épen megvan.

²⁷ KerMagv. 1922. LIV. évf. 175–177.

²⁸ Küküllő körüli Esperesi Vizsgálószerkesztői Jegyzőkönyv. A dicsőszentmártoni unitárius egyházközségi irattárban. Jelzése: II/a/3. 446. Továbbá Kkv. Dicső.

²⁹ A Küküllő körüli Unitárius egyházkör helyszíni leltári összeírása. 1803. A szőkefalvi unitárius Egyházközség irattárában. Sáros fejezeténél.

³⁰ Sárosi Sárosi János országos ítélemester 1686. okt.19-én Gyulafehérvárt keltezett végrendelete a török követségbe való menés előtt.

³¹ Maxai János és András neve szerepel az 1732-ös nemesek összeírásában.

³² A bástyabeli vita a KerMagv. 1922. LIV. évf. 175–177. lapjain.

³³ Saját felmérésem után való megállapításom-veleményem.

³⁴ JkvDicső. II/a/3. 139.

³⁵ Bona Consignata... kezdetű kézírásos, bőrkötéses, feljegyzéseket, leltárokat tartalmazó, Konecz Boldizsár esp. által kezdett könyv 19. lap. Dicsői irattárban.

³⁶ Saját másolatban. A sárosi templomban volt az esküvője 1714-ben Szentkirályi Katának Gálfi Mihállyal, a krónikaíró Broser Péter sógorával. Sírköve a templom cíntermében: „K. Sárosi Szentkirályi Lajos (anyja) özv. Szentkirályi Mózesné (Árkosi Krisztina) testvére Szentkirályi Krisztina/ 1790. jul.4./1840. május.1”

³⁷ JkvDicső II/6. 307

³⁸ JkvDicső II/3 502. „Kötelességévé tétetik az ekkla vezetőségének, a vasárnaponként és ünnepnaponként a kétszeri templom előtt való táncot tökéletesen megtiltani az ifjúságnak.”

³⁹ A dicsőszentmártoni unitárius egyházközségi irattárban lévő jegyzőkönyvek évről-évre jegyzik észrevételeiket az egyházközségekről.

⁴⁰ A sárosi Monográfia.

⁴¹ JkvDicső. II/5. 276.

⁴² Jkv.Dicső. II/6. 119

⁴³ JkvDicső. II/5. 276

⁴⁴ sárosi Monográfia

⁴⁵ Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1986. II. 384.

⁴⁶ Magyar Történeti Társulat megbízásából szerkeszti Domanovszky Sándor. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Révai Nyomda. Budapest, I-V. kötetben. Megjegyzem, hogy az idézet csak emlékezetből van, mert a tulajdonomban lévő könyv II-IV. kötetét 1987-ben a Securitate tisztje azzal az indokkal, hogy a benne foglaltak nem egyeznek a Románia hivatalos

történelmével, elkobozott, azóta sem kaptam vissza. Egyéb régiségnek tűnő tárgyakat, 28-at, lefoglaltatott a Múzeum részére.

⁴⁷ Kiolvashatatlanul van írva.

⁴⁸ Saját nyilvántartásomból.

⁴⁹ Sárosi Monográfia

⁵⁰ Az eredetiről való másolatom a birtokomban van. Fejcíme: *Illustris Spect.ac.magnif. nec.non Gener. Egreg...itemet nobilium Domino in...Cottu de Küküllő Posidentim et curias Nobilitare habitentium fideliter designat...*

⁵¹ Budapesten a reformátusok Doktorainak Kollégiumában tartott előadásomban az elmúlt években kifejtettem és igazoltam azt a tényt, hogy a szombatosság üldözéséig a vallásszabadság értelmében szabad vallásgyakorlat volt, az unitáriusokat megszorító intézkedésekkel, de a református és unitárius reformált vonal egymásba olvadt, az unitáriusba, a református unitáriussá színeződött a ref. Pokoly történetíró szerint is. Ezért nincs a Küküllő református egyháznak egy sajátos, egyéni, külön való története, lelkésze, de az unitáriusoknak is kevés. (Az előadás megjelent Magyarországon)

⁵² Martzi Balázs kiléte eléggé tisztázatlan. Egy idő körül élt Martzi Balázs és Balázs Márton. Ez utóbbi névformában megtalálható a dicsői szószékkoronán: *T.Tudós Kissárosi Balázs Márton...prédikátor*”, a mennyezet felírásában *„Pastore Martino S.Balas”*, a lelkészek közt a nyilvántartásomban 1758-1782 közt Kissárosi Balázs Márton van nyilvántartva. Megjegyezni kívánom azt, hogy a dicsői egyházközségnek Martzi Pál adott 1723-ban egy félejteles ön fedelű és fenekű bokályt. Talán ez a bokály lehet, amit Fazakas Endre lelkésszel megtaláltunk a leltározáskor egy ládába bezárva. A sárosi toronyban az 1960-as években még láttam bevésve *GEOR MARCI 1699.18.MAI-t*.

Végül, hivatkozásra a sárosi Monográfiára, megjegyezni érdemesnek tartom, hogy : A harang 1624-ből való, felirata: *„I., Comitatu de KÜKÜLLŐ FIERI ME FECIT KIS SÁROS ANNO CHRISTI 1624 MAGISTER PAULUS HEIDEL.”* A kisebb harang felirata: *„GLORIA DEO IN EXCELSIO 1692”* Mindkettő megvan a toronyban.

A MIKESZÁSZI ÖNÁLLÓ UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE

Megalapítója, Nagyajtai Dónáth Ferenc emlékére

A falu neve a Mik vagy kicsinyített Mike személynévből ered. Küküllővár ősi vármegyéhez és esperességhez tartozott. Ősi magyar falutelepülés volt, mely a tatárjárás után megüresedett, és a szászok betelepítésekor német lakossággal egészítették ki. Az első birtokosa nevéből elnevezett település, a szász lakossággal feltöltve, a többi Mike-nevű falutól megkülönböztetésként lett Mikeszásza vagy Mike szász faluja. 1267 előtt a kisküküllői Panád¹ és Szépmező² szász falvakkal együtt egy birtoktestet képezett.

A helység – első említésekor – az 1215/16-ban erdélyi vajdaságot viselt Kán nembéli Nagy (Magnus) Jula birtoka volt Medgyessel és a biztosan nem azonosítható Miklós praediumával, a Tóbiásfalvával együtt, melyekbe 1267-ben István ifjú király Jula fiát, Miklóst iktatta be. 1322-ben a Kán nembéli László vajda hűtlen fiától elkobzott Mikeszászát Hosszúaszóval, Panáddal és Szépmezővel együtt Károly király a gazdag és befolyásos Talmácsi Miklós-nak adta.³ Papja az 1309-ben kiközösített tizedet megtagadó szász papok közt van. Mikeszásza a pápai tizedjegyzékben nem szerepelt a birtoktesthez tartozó más két Kisküküllőmenti szász faluval ellentétben; tehát temploma ha volt is, de papja nem. Kisebb és a hadiúttól félreesőbb helység volt, valószínű, hogy a kiközösített pap miatt büntetésből pap nélkül hagyatott. Veres-egyházhoz tartozhatott akkor.

Neve a következők szerint fordul elő a dokumentumokban: „1267 possessiones ... Mykazaza praedium Nicolai”: „1309 Janem de Michazaza”.⁴

A reformációkori időben szász, magyar és valószínű már román nemzetiségű lakossága volt. A szászok az evangélikus-lutheri vonalhoz, a magyarok, hogy először melyik vonalhoz csatlakoztak, azt nem tudjuk. Tény az, hogy a reformáció utórezdülései és a felekezetek településekre való elhelyezkedése után evangélikus és református vallásfelekezetben oszlott meg a lakosság. Ha volt is az unitarizmusnak köze Mikeszászához, annak semmi nyomát nem találjuk a 19. századelőig. A Küküllő menti nemességet 1732-ben falvanként és nevenként összeírták⁵, a legnagyobb birtokos itt Radák Ádám, összesen 30 különböző anyagi helyzetben lévő nemes személyt sorolnak fel. A felsoroltak közt nevükből találgatva unitáriussággal „gyanúsíthatjuk” désfalvi-sárosi-ádamosi vonatkoztatással: „Néhai Árkosi Ádám Relictája”, a Szabó (dicsői) és a Maxai (sárosi) családokat. „A Lutheránus és a

Református Prédikátorok” név nélkül vannak feljegyezve. Ha volt is „elcsángott” unitárius Mikeszászán, az a legközelebbi anyaegyházközséghez, a bethlenszentmiklósihoz tartozhatott, ám ennek semmi nyoma sincsen, a feltevézésen kívül.

Önálló unitárius anyaegyházközségről Mikeszászán az írásos emlékek szerint csak 1810-től beszélhetünk, pontosabban az őszi hálaadási istentisztelettől ... Ez nem azt jelenti, hogy azelőtt, vagy az azelőtti években nem lett volna ott 1800-tól unitárius istentisztelet, hiszen az írásos dokumentum szerint az alapítástól kezdve már felépített unitárius temploma volt. Az lehetetlen, hogy egyszerre 29 unitárius lélek állott volna elő; „itt vagyunk, unitáriusok, »Máter«-ré leszünk.” A mikeszászi unitárius önálló „Máter” egyházközségnek a megalapítója, éltetője és patrónusa Nagyajtai Dónáth Ferenc volt.

Nagyajtai Dónáth Ferenc családi leszármazását nem tudom egészen pontosan meghatározni, ugyanis nagyajtai előnévvel több ága van a családnak, és ugyanabban az időben nagyajtai előnevet használó Ferenc is kettő van. Az egyik a volt Teleki ágból, kinek testvére Pál Udvarhelyszékre költözött 1711 körül. Az ősből a Miklós (1684) fiának, Györgynek (1719) a fia, Ferenc (1745), kinek nincsen ilyen nevű fia (Ferenc).⁶ Ha a családi összeköttetést nézem – a házasságokat illetően –, a „mi” Ferencünket ehhez a másodikhoz tartozónak vélem. A György neje tamásfalvi Thury Anna (a Thury család később Mikeszászán szerepelt), a fiának a neje a Désfalván és Ádamoson szereplő dellői Jármí Erzsébet. Ennek a Ferencnek a dédunokája Bora (1834–44), kinek az első férje a mikeszászi Dónáth Ferenc halála után vérségi jusson a lelkészi telket ki akarta váltani. Az egyházközség alapítója, Dónáth 1819-ben Mikeszászán halt meg. A nagykadácsi vizsgálati jegyzőkönyvben a következő olvasható: „Az 1783 Die 5 Decembri Sz. Vizitáció alkalmatosságával mutattanak elő egy kis Ezüst Tanjer, melylyet Istenes jó indulatjából hagyott és legált a N. Kadátsi Unitária Ecclének az Ur Asztalára Néhai Tiszt. Miklós Kata, Dónáth Ferenczné asszony. Ugyan ilylyen írás a fenekín: Miklós Kata T. Ajtai Dónáth Ferencz Ao 1782. Legyen Isten előtt kedves áldozat”.⁷ Ez a Ferenc megözvegyült, a Pálmay jegyzette 1745 év után 38 évre. Fiatal annyira nem lehetett, hogy 1790-ben a Jármí család désfalvi birtokán mint örökös kereszteltessen, hiszen, ha a második felesége volt Jármí Erzsébet, akkor 65–70 év körüli kellett legyen. Feltételezem, hogy Pálmay szokása szerint itt is tévedett, vagy kihagyhatta Ferencnek ezt a Ferenc fiát, mivel a Küküllő mentére távozott, és onnan neki semmi adata nem volt, a család ez ága is fiúágon kihalt. Akik megmaradtak Mikeszászán az 1848–1849-es események után a magyar nemesek közül, csak egy családra szorítkozik, a többiek mind kiirtották, a megmaradt család azonban nem Dónáthhoz tartozik.

Forrás hiányában el kell fogadjam azt a feltevést, hogy a Ferenc–Jármí összeköttetésű családból származott a mikeszászi önálló egyházközséget megalapító nagyajtai Dónáth Ferenc. Úgy képelem, hogy annak a Ferenc-

nek (1745) a György nevű fia mellett, ki bölöni feleséget vett nőül és 1799-ben meghalt, volt egy, a családfán fel nem tüntetett testvére, ki Désfalvára költözött az anyai örökségbe és rokonsághoz.

Ez után a feltételezés után jöhetnek a tények. Az első adat nagyjait Dónáth Ferencet Désfalván találja. Désfalván a Simon Mihály, első főgondnokunk családfája és rokonsága nagyon szétágazó. Többen élnek a családjából az 1700–1800-as évek váltóján a désfalvi Anyakönyv tanúsága szerint. Ennek az Anyakönyvnek az 1790. május 16. bejegyzése azt bizonyítja, hogy azelőtt már ott élt Dónáth, mert ekkor keresztelt, a következő bejegyzés alapján: „Kereszteltem Tkts Dónáth Ferencz úrnak Mária nevezetű leányát. Keresztapa és Anya Deszekovits László és neje Deszekovits Klára asszony”.⁸ Az anya neve nincsen feltüntetve, és később sem jön elő, ismeretlen. Letelepedési szándéka Désfalván nincsen, csak ideiglenes, de feltehető, hogy már a keresztelés bejegyzésének éve előtt Désfalván lakott. Mint jó unitárius beleszólt az egyházközségi életbe, mert ez évek körül megpezdült a désfalvi unitárius egyházközségi élet. Hogy hány évig lakhattak Désfalván, azt nem tudjuk. Ádámoson tűnik fel, 1792-től, az ádámosi unitárius egyházközség gondnokaként. Sokáig nem lakhattak Désfalván, mert a Jármí Mihály és neje, Gálfalvi Erzsébet⁹ által Ádámoson, az unitárius templommal szemben lévő és 1977-ben még lakott épület üresen állt 1790 után, mivel az örökösök ifj. Jármí Mihály és neje, Varró Judit Marosszentbenedeken laktak. Így a ház üresen állt, és ott lakhattak Dónáthék, míg a mikeszázsi gazdaságát megszervezte, a házat és a templomot felépítette. Tény az, hogy 1791 és 1798 között az ádámosi jegyzőkönyvek említik gondnokként. Ez évek alatt jegyzőkönyvelődött az unitárius egyház iránti gondoskodása és felelősség érzése. 1793-tól téglát vettet, a cinterem kerítését kicserélteti, nekifog a papilak és a „Classis” építtetésének, a több vitát kiváltó vasárnapi harangozást megoldja. 1795-ben harangszéket készített, mivel a két harang annyira távol állt, hogy, az adott helyzet miatt, új készítése nélkül, nem lehetett a harangozást megoldani, és a papilakra modernebb ablakot készíttetett. Egy szomorú eset van feljegyezve Dónáthtal kapcsolatban az 1796. évből való jegyzőkönyvben: „Kontz Péter mesterné elméjében néha-néha megháborodik. A múlt nyáron is ilyen állapotban mondott valamit Tts. Dónáth Ferencz nejének, aki a templomba nem ment azóta, a papra, s a papnéra megsértődött azóta. Békülni nem akar.” A vizsgálószerk a mestert megdorgálja, mivel két állása van, a falu jegyzője is, a tanítást elhanyagolja. Ezt a vizsgálószerket Dónáth látja vendégül, ám az egyházközség vezetősége a közpénztár terhére annyit „költ” el, mint a nagyteremi templom javítása. Dónáth felháborodott, és beírta a jegyzőkönyvbe: „...ha enni s innya akarnak, azt a maguk költségére tegyék. Minden apró munkára fizetést adnak. Minek? Kié az egyház?”¹⁰ 1792-től 1802-ig, míg a Dónáth gondnoki „időszámítása” tart Ádámoson, addig téglát vettetnek, követ vásárolnak, meszet vesznek „bizonyos székelyektől”, pincét ásnak és raknak, falaznak, kőműves munkát végeztenek, végül 34 véka mésszel meszeltetnek 1801-ben. Tehát ez

időben épül fel a papi lakás (vagy egy papi lakás), melynek a pincelejárójába római vízvezetékcsöveket is beépítettek. Valószínű, hogy gondnoki tisztségéről 1801-ben mondott le, mert a vizsgálószerk 1802-ben Gál Miklóst említi egyházközségi gondnoknak.

Az ádámosi munkálataiból is nyilvánvaló, hogy a családi unitárius hagyományok szemléletében nézi az egyházközséget és az egyházat. Tudta, hogy nem fog véglegesen Ádámoson maradni, mert végleges célja a saját gazdaságának a megszervezése. Valószínű, hogy Ádámosról járt át Mikeszászára, hogy a családi házat vagy kijavíttassa, vagy újat építtessen. Ugyanakkor már elhatározta, hogy a környékbeli unitáriusokkal együtt egy önálló egyházközséget fog létesíteni. Ezt bizonyítja az is, hogy valószínű Désfalváról való unitárius jobbágyait vitte magával Ádámosra, majd Mikeszászára. Másként nem tudjuk elképzelni azt, hogy ahol unitáriusoknak semmi nyoma sem volt, egyből 29 lélekre szaporodtak volna.

1802-től 1811-ig Mikeszászán berendezkedett, épített-javított, és a terve, hogy önálló unitárius egyházközséget alapíthasson, látható valósággá lett. Egyházközségi alapítási engedélyt kért egyházi főhatóságunktól¹¹, melyben az anyagi feltételeket megfogalmazta, a lelkész javadalmazását és eltartását biztosította a sajátjából.

Tény az, hogy 1811. december 3-án a „rendtartó” Baczó Mihály esperes megtartja első esperesi vizsgálatát, megállapítva az önálló-Mater-egyházközség megszervezését-alapítását, felveszi az első részletes leltárt. Ezen az alakuló gyűlésen az esperesen és a patrónuson kívül jelen voltak még Jobbágy Kelemen, Nagy József, Hosszúaszórol Tóth Mihály és az egyházközség első ismert lelkésze, Nagy Mihály. Az önállósodott egyházközség filiája Veregyháza.

Az új egyházközségről az esperes részletes jegyzőkönyvben rögzíti a tudnivalókat: Alapítója „Franciscus Dónáth de N[agy] Ajta”. A javai: Van egy kötemplom cserépfedél alatt. Temetője még nincsen, de a szőlőben épített kriptát a patrónus, és a szőlőjéből szakított ki temetőhelyet a közhallgatók számára is. A pap kapuján belül van egy deszkával fedett új harangláb, benne „egy kised, mint egy hetven fontos szép hangú Harangotska, melyen ilyen írás vagon: EZEN HARANGOT ISTEN DITSŐSÉGÉRE ÖNTÖTTETTE N.A. DONÁTH FERENTZ A MIKESZÁSZI UNIT. SZ. [ent] ECCLESIA SZÁMÁRA. A harang felső részén van: FUNDIT EPHRIM ANDRÁS KOSSKA (vagy Kossky?) CLAUDIOPOLI. 1813.”¹² Van papi „fundus”, melyen egy faház szalmával fedve áll, alatta pince, van szalmafedelű csűr és pajta, melyet a patrónus építtetett a papja számára. A telek nagysága kb. 1680 négyzetméter körüli, melyen az ecclesiá zsellére is lakik. Az egyházfi Farkas Dániel. Az egyházközségnek vannak ingó javai is, ezek: „1. Egy ezüst harangvirágokkal kívülről, belülről pedig ezüst pontsolásokkal készült fertályos pohár. 2. Más ezüst sima talpas, belülről aranyos fél fertályos pohár. 3. Egy füles fedeles ón kanna. 4. Egy ón tányér. 5. Egy sáhos len-gyolts rojtos abrosz. 6. Egy sáhos len gyolts keszkenő. A lelkek száma 29”.¹³

Az 1814. évi vizsgálati jegyzőkönyv a következőkkel egészíti ki az előző leltárt: „A papnak járó dézsmát, mikor adják ki, a Patronus Dominalis biráját küldje ki a földekre, hogy ne tagadhassák el, amit meg kellene dézsmálni”. Dónáth megígérte. Az előző jegyzőkönyvbe foglalt javak a parókián megvannak, közben a következőkkel szaporítottak: 1. A marha pajta megnagyobbított, 2. Egy kúsdég csűr épített. (3. A fent idézett harang szövege). „A Patronus épített a maga költségén a maga udvarára Háza végéhez egy tisztességes és közönséges nagyságú Templomot Téglából veres tseréppel bé fedve, de még mintsem tökéletesen bé vakolva s el készítve”.¹⁴ Az egyház fundálásakor ígért földek, kaszálók, szőlő megvan; de az eredeti írás a Consistoriumhoz felterjesztve, a mását az egyházközség az esperes által kéri vissza megőrzés végett. A lelkész fizetésére vonatkozóan az 1812-ös jegyzőkönyv ad felvilágosítást: a patrónus adományán és dézsmáján kívül a közhallgatók „dologgal fizetnek”. Dónáth emberei a dézsmát búzából, törökbúzából és borból fizetik a papnak. Az esketés díja 3 Máriás, a keresztelésé 4 garas. A filiából, Veresegyházából a lelkész évente 50–60 Rhénesforintot kap. Mester (tanító) nincsen. A külső javak mind a lelkész használatában vannak, ezek 4 ha 45 ári szántó, 54 ári kaszáló, 21 ári szőlő.¹⁵ Évente 12 szekér fát kap a pap. Az első jegyzőkönyv megfogalmazza az új egyházközség kezdetét és létét: „Dónáth Ferencz a maga javait visszavonhatatlanul adta Istenes indulatból az Unitárius Egyháznak és papnak.”

Az 1814. évi vizsgálatkor tudjuk meg, hogy az egyházközség gondnoka Nagy József volt, aki meghalván, tisztsége megürült, így a patrónus teszi meg a gondnoki jelentést. Érdekesnek tartom a mikeszászi „gyülekezet” adományozását, pl. a perselypénzt illetően, az egy évi összeg 34,64 Mfirt. Ha összehasonlítjuk a küküllői egyházkör többi egyházközségeinek évi adakozásával, mely összesítve 67,05 Mfirt, elismerés illeti Mikeszászát.¹⁶

Dónáth egyházsegítése nemcsak az alapításkor, hanem a további „éltetésről” is vall. A köri szokásos rend itt is tartotta magát, hogy az egyházközség ládája a begyűlt pénzzel a patrónusnál állt, míg kulcsa a gondnoknál volt.

Az 1816. évben az úrasztali kellékek egy szőnyeggel gyarapodtak, melyet Balogh Antalné Dónáth Rákhel „ifjú asszony” adományozott.¹⁷ A templom belső vakolásával elkészültek, de kívülről még nincsen levakolva és a templomból a szószékkorona sincsen még elkészítve.¹⁸ A régi haranglábat elbontották, mert a templom végébe egy kis fatornyot építettek, s ebben helyezték el a harangot. Megfelelő gondnokot még nem kaptak, a patrónus számol el, hogy a téglavetés és a kőműves kifizetése után a pénzmaradványuk 17,84 Mfirt. A lelkész az egyházközségtől kölcsönzött pénzt a lelkészi lakon való munkával fizette vissza. A lelkésznek nincsen panasza, „de bizonyos okokra nézve kéri az elhelyezését”. Valószínű, hogy 1817-ben költözik el, mert a következő év február 8-án Ferencz József a lelkész, kit mikeszászi papként „cenzúráztak”.¹⁹

Az 1819. évi vizsgálati jegyzőkönyve szomorú hangvétellel kezdődik. A patrónus Dónáth Ferenc meghalt! A lelkész kéri a Consistoriumot, hogy előre gondoskodják róla, mert „...a Patronus meghalálózván ha a birtoka gyerekei s vejei között oszlásra talál menni, megtörténhetik, hogy „inconsolare fog maradni”.²⁰

1820. febr. 8-án Györke Istvánt találjuk lelkészként Mikeszászán, ki azelőtt Küküllődombón kántor-tanítóskodott, de „gyenge éneklési kvalitással bírván” – amit elismert – papi állásra kérezett.

Az 1821. vizsgálószéki jegyzőkönyv úgy kezdődik, hogy „Patronus Dónáth Ferenc”. Ebből az következnek, hogy egy Ferenc nevű nagykorú fia volt id. Dónáthnak. Ezt az is alátámasztja, hogy a vagyon feletti osztozás id. Dónáth halála után megkezdődött, mert a jegyzőkönyv szerint „Ttes Turri Ferenc egy missilis levélben tett jelentése szerint vérségi jussán (kiemelve a szerzőtől) kiváltani szándékozik azt a telket, melyen a pap háza áll, de eddig még semmi törvényes lépést nem tett.²¹ „A kertek, a csűr fedele megbomolva. A boldogult benefactor által adott földek meg vannak”. Tovább ez áll a jegyzőkönyvben: „Az előző években meghalt a benefactor Ttes Dónáth Ferenc és a fiai is.”

Ha 1819 dec. 28-án jegyzőkönyvelték az alapító patrónus halálát és 1821 febr. 12-én a patrónus Dónáth Ferenc, akkor a meghalt fiú egy másik gyermeke kellett, hogy legyen Dónáthnak.

Ennél többről a körü vizsgálati jegyzőkönyvek MIKESZÁSZÁRÓL NEM ÍRNAK.

A Küküllői Egyházkörben végzett 1847-es püspöki vizsgálószék jegyzőkönyve Mikeszászát 4 lélekkel a szőkefalvi egyházközség szórványaként említi.²² 1877-ben 7, 1883-ban 3 unitáriust tart nyilván az állami statisztika

Hogy tulajdonképpen dátum szerint mikor szűnt meg a mikeszászi önálló unitárius egyházközség, hogy hová lett a szép hangú harang, a klenódiumok, azt nem tudjuk követni. Titokzatosabban szűnt meg, mint a kutyfalvi önálló unitárius egyházközség.

Összefoglalva a mikeszászi önálló unitárius „gyászjelentőjét”, az a következőképpen lehetne: Megalakult 1810 szeptembere előtt, végnapjait 1821-ben élte, a pontos halála dátuma ismeretlen.

Papjai:

1. Első ismert lelkésze Vadadi Nagy Mihály, ki 1803-ban O. Asszonyné-pén lévita, 1811. január 9-én mikeszászi papként prédikál az ádámosi körü gyűlésben, 1821-ben 693. sorszámmal szentelték fel mikeszászi papként.²³ 1818-ban távozott Mikeszászáról.

2. Ferencz József 1818-ban mikeszászi papként cenzúráztatott²⁴ 1820 előtt távozott az egyházközségből.

3. Györke István 1817-ben Küküllődombói kántor, 1820-ban szentelték fel lelkésznek²⁵, mint mikeszászi „aulicust”. 1821. febr.12-én az Esperesi Vizsgálószék ott találta, a jövőjét illetően nem nagy biztonságban.

Amikor a volt mikeszászi önálló unitárius egyházközség létéről, történetéről megemlékezünk, annak alapítójának a nevét is be kell írunk egyetemes történelmünkbe. Nem főúr, egyszerű nemes, ki helyét keresve a két Küküllő mentét végig vándorolta. Neve a jegyzőkönyvekben maradt meg.

Ezzel a megemlékezéssel egy fejfát szeretnék állítani ismeretlen sírja fölé (Mikeszászán), melyre azt írnám, hogy itt nyugszik egy teljes értékű unitárius és ember, aki a közjót és egyházát önzetlenül szolgálta haláláig. Nyugodjon békében, emléke éljen, példája másokat is követésére nyugtalanítson.

Családja és családfája kibogozására másnak adom át a tollat.²⁷

Emléke legyen áldott!

Jegyzetek

¹ Panád még említve 1290-ben. 1332/32-ben a pápai dézsmajegyzékben „Petrum”. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 557. II. kötet. Továbbá: Györffy.

² Szépmező papja a pápai dézsmajegyzékben 1332-ben Syfridus, 1337-ben Gotfridus. Györffy. 557. II.

³ Györffy. II. 557.

⁴ Györffy. i. m. II. 557.

⁵ „Conscriptio seu Regestrum” című Küküllő vármegyei nemeseket összeíró kimutatás 1732. június 27. (Csak részletben van meg 31 helységből.)

⁶ Pálmay József: Háromszék vármegye nemes családjai. Kiadja a Jókai-Nyomda. R. T. Sepsiszentgyörgy. 1901. Dónáth címszó.

⁷ Keresztény Magvető. 1987. 93. évf. 2. sz. 116.

⁸ A marosvásárhelyi esperesi hivatalhoz átadás végett begyűjtött Anyakönyvek közül a désfalvinak egy részét kivonatoltam. A Keresztelési Anyakönyv 2. oldal. A Deszekovits családnév helytelenül van írva. A désfalvi templompad-vida alkalmával a 18. sz. elején Sámuel Deáknak, vagy Desukovits Sámuelnek van írva, aki az első főgondnokunk, Simon Királynak Kata testvérérét vette nőül. Családja a Lengyelországból menekült unitáriusok közül való. 1800 és 1803-ban Desukovits.

⁹ Gálfalvi Erzsébetet Désfalván temették 1789. november 30-án. Anyakönyv.

¹⁰ Protocollum venerabilis kezdetű jegyzőkönyv a dicsőszentmártoni irattárban 1785–1806 évekből. Saját kijegyzésem.

¹¹ A Consistoriul visszaküldéséről nincsen adat.

¹² A harang és a többi részletes leírás az 1841. évi Esperesi Vizsgálószerék jegyzőkönyvéből van „előre hozva”.

¹³ Az 1811. évi feljegyzésben csak „harang” van írva.

¹⁴ Esperesi Vizsgálószeréki Jegyzőkönyv a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség levéltárában. Jelzése: II/a/3...175–176.

¹⁵ Átszámítva mai területmértékre.

¹⁶ Az 1841. évi II/a/3 jelzésű esperesi vizsgálati jegyzőkönyv szerint: Ádámos 10,39, Désfalva 8,34, Dicső 10,96., Dombó 6,34, Harangláb 4,60, Sáros 13,61, Bethlenszentmiklós 2,95, Szentbenedek 5,50, Széplak 0,72, Szőkefalva 2,82, Teremi 0,82, összesen 67,05 Mforint.

¹⁷ Az 1848-49-es forradalom miatt az első esperesi vizsgálat a körben 1850-ben volt, a megelőző 1847-ben. A dicsői elszámolásban olvasható: „Balogh Antal Úr nőinek koporsóira

6 szál deszka” adatott. Mivel ez a kiadásban az első helyen szerepel, azt jelenti, hogy a forradalom alkalmával halt meg, valószínű, hogy meggyilkolták. A dicsői Balogh család Dicsőben az 1600–1700-as években a helység fő patrónusa a híres Pekry család előtt.

¹⁸ II/a/3 Jegyzőkönyv 365

¹⁹ Uo.

²⁰ Jegyzőkönyv Dicsőben II/8. 140.

²¹ Jegyzőkönyv uo. II/a/3. 580.

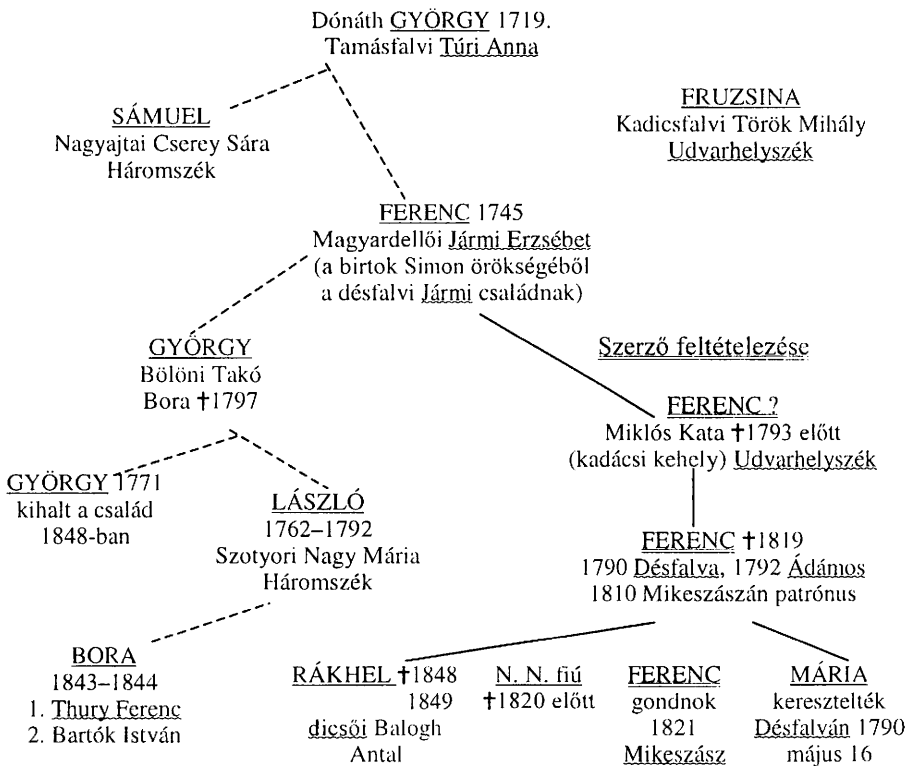
²² Jegyzőkönyv uo. II/6. 127.

²³ Unitárius lelkészek felszentelési Anyakönyve. Kolozsvár. Püspökség.

²⁴ Jegyzőkönyv Dicsőben II/8. 131.

²⁵ Lelkészek felszentelési Anyakönyve. uo.

²⁶ Feltételezésem szerint a Nagyajtai Dónáth Ferenc patrónus leszármazását a következők szerint „képzelem” el:

Pálmay szerint - - - - -

Simén szerint ———

A házassági vonalat ahullámosan aláhúzott nevek követik.

Megjegyzés. Kövály László: Emlék és életiratok. Kolozsvár. 1899-ben kiadott I. füzet 88. lapján ír a Dónáth család örökösödési peréről, melyben egyházi főhatóságunk is érdekelt...Sajnos nem áll rendelkezésemre ez a füzet, így e leszármazási kérdésben csak találgatok a házassági összeköttetések alapján.

EMBER A HATALOMBAN*

BEVEZETŐ

A kérdőív gondolatát egy amerikai lelkészcsoporttól vettem át, és eredetileg a lelkészi hatalom jelentkezési formáinak, létjogosultságának gyakorlásából adódó konfliktushelyzetek feltárásának, megoldási lehetőségeinek esélyeit volt hivatott felmérni.

Az idő rövidege, valamint az ULOSZ azon elképzelése, hogy konkrét, rövid távú hasznos információkat gyűjtsünk, átalakította ezt az elképzelést. Így a kérdőív maga kissé torzszülött lett, sok mindent „belegyömösöltünk”, és sok minden kimaradt, talán egy jövőbeni folytatás reményében. Én személy szerint nagyon örvendtem annak, hogy az így született „végtermékre” nagyon sok lelkészkollega válaszolt, s így a most következő elemzés (az előfeltevésünk az, hogy a válaszadók őszintén nyilatkoztak), ha nem is ad egy teljes, átfogó képet, de legalább felvillantja a lelkésztársadalom viszonyulását, küzdelmeit a hatalom problematikájával.

A kérdőív elkészítésekor a következő célokat próbáltam megvalósítani:

1. Mennyi hatalma van elméletileg a lelkésznek az egyházközségben?
2. Mennyi hatalmat vall be a lelkész?
- 3 A hatalomgyakorlás technikái.
4. A hatalomgyakorlásból származó konfliktusok, azoknak megoldása vagy állandósulása, pozitív, ill. negatív utóhatásai.
5. Konfliktuskezelési technikák.
6. Lelkészi hatalom/konfliktus - összegezés.

Jelen dolgozatomban csak a hatalom kérdéssel foglalkozom, a konfliktushelyzetek és megoldási lehetőségük egy következő dolgozat tárgyát képezik.

Ami a vizsgálat körét illeti: az erdélyi unitárius lelkésztársadalom gyakorló lelkészeire terjedt ki. Az adatgyűjtés kérdőívvel történt, a kérdések néhány kivétellel a feldolgozandó témára irányultak, alapjuk kollegáim és saját tapasztalatom, a józan ész, valamint általános elvek. A kérdések megfogalmazásánál természetesen adódtak hibák, de a végső következtetés a válaszok alapján az, hogy a félreértelmezhetőség, ill. „sugalmazás” mértéke elhanyagolható. A hatalom kérdését csak az egyházközségen belül vizsgáltam, nem terjesztettem ki a lelkész hatalmának (vagy hatalomnélküliségének) vizsgálatára az egyházi hierarchia felsőbb struktúráiban.

---

* Elhangzott az I. évnegyedi lelkészi értekezleteken

A HATALOMRÓL

Mottó: „Jó ideig úgy tudtuk, láttuk, hogy ember nincs a hatalomban, az ember a pálya szélén van, és aki a hatalomban van, az nem ember, az gazember fráter, örült vagy cinikus szemét alak. Most tudván tudjuk, hogy emberek is kerültek a hatalomba. Azt is látjuk, valami történik velük. E történések jelentős része érdektelen, úgy értem: triviális. Érdektelen a hatalomvágy, a karrierizmus, a pénzéhség. Kicsit érdekesebb a szédülés, a szédület, amely elfogja ott fent a hatalom bércein ezeket az embereket, más ott a levegő, az ájer, nem ismerik fel a hatalom természetét, mert mintha ez hozzátartoznék e természethez. A legfontosabbnak azonban azt gondolom, hogy a hatalomba került, hatalomhoz jutott embernek megváltoznak a szempontjai. A hatalom legszebb arca a felelősség. A hatalom igazi súlya a felelősség súlya. A cselekvés súlya. A magány (sőt a magára hagyatottság) súlya. Azt hiszem, a hatalom legnagyobb kísértése az emlékezetvesztés, az, hogy az ember már nem emlékszik, milyen is volt ő maga hatalom nélkül. Innen csak egy lépés, hogy ne emlékezék azokra, akik nincsenek a hatalomban. Az embernek a hatalomban folyást ezért kell harcolnia, az emlékezetéért.” (Esterházy Péter: *Ember a hatalomban* – részlet)

A hatalom kérdése örök problémája az emberiségnek. A Bibliától a legszebb világirodalmi remekművekig, filozófiai és etikai traktátusokig számtalan változatban és végkövetkeztetéssel tárgyalódik ember és hatalom viszonya. A hatalomvágy megvan az emberben, de vajon van-e ember a hatalomban? Olyan kérdés ez, melyet a lelkésznek, aki maga is hatalommal rendelkezik (vagy legalábbis úgy tűnik, mintha rendelkezne), meg kell válaszolnia.

A lelkészek nagy többsége az egyházközséggel való viszonya kérdésének megválaszolásakor a válaszok közül a „nagyon jó”-nál a „nagyon”-t zárójelbe tette, és meghagyta a jót. Ez nagyon is reális válasz, hiszen az, aki a nagyon jó mellett döntött vagy naiv és nem ismeri eléggé gyülekezetét, vagy egyszerűen hazudik. Merem ezt állítani azért, mert nincs olyan egyházközség, ahol a lelkész és gyülekezte állandó harmóniában élne. Vannak ugyan kisebb-nagyobb „csendes időszakok”, de általában, mint minden közösségben, így az egyházközségben is megvannak a rejtett vagy kimutatott ellentétek, ellenérzések, feszültségek. Ezek önmagukban nem feltétlenül negatívak, hiszen sokszor az ellentétek teszik lehetővé a kellemetlen döntések meghozatalát és azok kivitelezését.

A szolgálati helyét elfoglaló lelkész hamar rájön arra, hogy ahhoz, hogy megértse, mi is történik egyházközségében, először az erőviszonyokat kell felmérnie, vagyis azt, hogy miként oszlik meg a hatalom a gyülekezet tagjai között, és ezt hogyan használják fel. Ez a hatalommegoszlás igaz minden közösségben, kezdve a párkapcsolattól, a családon át a társadalomig.

A hatalom, legyen az személyes vagy csoportos, általában megfélemlíti az embereket. Ehhez talán hozzájárul az is, hogy társadalmunkban, közösség-

geinkben legtöbbször a hatalom arbitrárius, erőszakos használatát vagy a vele való visszaélést tapasztaljuk, hogy számunkra a hatalom szónak negatív konnotációja van.

A kérdőív feldolgozásakor csupán két lelkész írta azt, hogy egyházköz-ségében korlátlan hatalma volna, a legtöbben a „megosztott hatalom” mellett döntöttek, és voltak egy páran, akik azt írták, hogy kevés vagy semmilyen hatalommal nem rendelkeznek. Két lelkész beismerte, hogy egyszerűen nem tudja, hogy rendelkezik-e hatalommal vagy sem. Bármennyire is idegenkedjünk a „hatalom” szótól, a lelkésznek több hatalma van, mint amennyit beismer vagy amennyit a hívek elismernek. Hatalmának több forrása van, kezdve lelkési státusától az elhivatottságán vagy következetességén át a közösség szokásrendjéig, de erre még később bővebben kitérek.

Hogy mégis ambivalensen viszonyulunk a hatalom kérdéséhez, az talán annak tudható be, hogy gyakran megfélelkezünk arról, hogy a hatalom önmagában erkölcsileg semleges. Minden attól függ, hogyan és mire használjuk! A hatalom megsemmisíthet, de újjá is teremthet, megnyomoríthat vagy felszabadíthat, kihasználhat vagy erőltethet a használatától és használótól függően. A lelkész arra hivatott, hogy a jézusi evangéliumot, Isten országát hirdesse, tekintélyének alapvető forrása ebben gyökerezik, s ez már a hatalom egyik formája. A lelkési hatalom egy másik forrása vezetői minőségében keresendő, hiszen arra is hivatott, hogy gyülekezetének szellemi-lelki vezetője legyen. Harmadsorban hatalmának forrása elkötelezettsége a vállalt lelkési munka végzésében, és az ebből következő felelősségérzet.

A lelkész tehát nem hatalomnélküli, amint azt gyakran hisszük, vagy elhítetik velünk. A lelkésznek hatalma van, csak legtöbbször nem használja. Miért? Ennek több oka is van, de a legtöbb esetben talán azért, mert félünk a „vezetéstől”, félünk a hatalom gyakorlásából adódó konfliktushelyzetektől. Nincs ellentét a hatalom és lelkési munka között, hanem a között, hogy használjuk-e egyáltalán a hatalmunkat, és ha igen, mire: dominanciára vagy szolgálatra.

1. Mi a hatalom?

A társadalomtudósok meghatározása szerint: viszony, emberközi viszony. Michel Foucault egyik munkájában a következőképpen ír a lelképásztori hatalomról:

„A kereszténység az egyetlen vallás, mely egyházzá szervezte magát. Mint ilyen, azt az elvi posztulátumot fogalmazza meg, hogy vallásos képességüktől fogva bizonyos személyek nem hercegként, előljáróként, prófétaként, jóvendőmondóként, oktatóként stb., hanem lelképásztorként szolgálhatnak másokat. Ez a szó ugyanakkor a hatalomnak egy nagyon speciális formáját jelöli.

1. A hatalomnak olyan formája ez, amelynek végső célja, hogy biztosítsa az egyéni üdvözülést a túlvilágon.

2. A lelkipásztori hatalom nem egyszerűen olyan hatalmi forma, amelyik parancsol. Egyúttal arra is késznek kell lennie, hogy feláldozza magát a nyáj életéért és üdvözüléséért. Ennélfogva különbözik a királyi hatalomtól, amely alattvalóitól követel áldozatot, hogy a trónt megmentsék.

3. A hatalomnak olyan formájáról van szó, amely nem csupán az egész közösséggel törődik, hanem minden egyes egyénnel külön-külön egész élete során.

4. Végül a hatalomnak ezt a formáját nem lehet úgy gyakorolni, hogy ne tudnánk, mi van az emberek fejében, hogy ne térképeznénk fel lelküket, hogy ne készítenénk őket titkaik felfedésére. Ez a hatalom feltételezi a lelkiismeretről való tudást és az irányításra való képességet.

Ez a hatalmi forma (szemben a politikai hatalommal) az üdvözülésre orientálódik. Áldozathozó (szemben az uralkodói elvvel), individualizáló (szemben a jogi hatalommal), egész életen át folyamatosan működik, és az igazságnak - pontosan az egyén igazságának a létrehozásához kapcsolódik.”

Michel Foucault szerint ez a fajta lelkipásztori hatalom elveszítette hatékonyságának jó részét, de ennél nagyobb megrázkódtatás is következett, az, hogy az állam ezt a fajta hatalmat saját magának prerogálta. Ez az újfajta „lelkipásztori hatalom”, melyet az állam kezd gyakorolni, visszaszorítja, és megfosztja annak eredeti képviselőit hatalmuk nagy részétől, vagyis az addig reális és a társadalomban hatóerővel rendelkező lelkipásztori hatalom szimbolikussá válik. Az állam által így átvett modell céljában változást figyelhetünk meg, hiszen immár nem arra irányult, hogy az embereket elvezesse üdvözülésükhöz a túlvilágon, hanem még ebben az életben kívánta számukra biztosítani azt. Ebben a kontextusban az üdvözülés szó új jelentéseket vesz fel: egészség, jólét (azaz kellő gazdagság, életszínvonal), biztonság. Egy sor „világi cél” vette át a hagyományos lelkipásztorkodás vallásos törekvéseinek helyét, méghozzá igen zökkenőmentesen, mivel különféle okok miatt a lelkipásztori tevékenység ezeknek a céloknak bizonyos részét járulékos módon továbbkísérte.

Ezzel együtt a lelkipásztori hatalom tisztviselőinek száma megnövekedett. Alkalmanként a hatalomnak ezt a formáját az államgépezet vagy legalábbis egy közszolgálati intézmény gyakorolta. De ugyancsak idesorolhatjuk a magánvállalkozások, jóléti társaságok, adakozók stb. munkáját.

Végül a pásztori hatalom törekvéseinek és gyakorlóinak megszorodása az emberről való tudás fejlődését két szerep köré összpontosította: az egyik globalizáló és mennyiségi jellegű, és a népességre irányul, a másik analitikus, és az egyénnel áll kapcsolatban. Mindez azzal járt, hogy a lelkipásztori típusú hatalom, amely évszázadokon keresztül egy meghatározott intézményhez kötődött, hirtelen kiterjedt a társadalom egész felépítésére, és intézmények sokaságában talált támogatásra. A többé-kevésbé összefonódott, többé-kevésbé rivalizáló lelkipásztori és politikai hatalom kettősségének helyében pedig megszületett egy individualizáló taktika, amely egy sor hatalmi formát jellemez: család, orvostudomány, oktatás, munkaadók stb.

Foucault gondolatait figyelembe véve, a jelenkori lelkipásztori hatalom a következő alapokon nyugszik:

A. Belső igazolás:

1. Isten igéjének hirdetője – elhivatottság
2. karizma
3. tudás
4. szolgálatvállalás és felelősség

B. Külső igazolás:

1. Egyháza alapszabályzata
2. hagyomány
3. vezetői, ill. elit-mivolta

A kérdőívben a lelkészi hatalom forrásaként a következő válaszok voltak megjelölve: státus, személyes vonzerő, tudás, elhivatottság, következetesség. Amint látható, itt a lelkész általi, és nem a külső megfigyelő szempontjai kerültek előtérbe. A válaszok kapcsán egy vagy több forrást lehet megjelölni, általában mindenki kettőt vagy hármat választott ki. Így is meglepőek lettek a válaszok. A lelkészek tekintélyük, vagyis – közvetve – hatalmuk forrását a következőkben látták: 57%– lelkészi státusában, 55%– elhivatottságában, 50%– következetességében, 47%– személyes vonzerejében, 44%– tudásában.

Ha a végeredményt tekintjük, azt látjuk, hogy a legtöbb százalékot nem a belső igazolás, hanem a külső, státus jelleg nyerte el. Ez arra mutat rá, hogy még mindig a tradícióban gyökerezünk, hogy legtöbbször nem MI látjuk, hanem MÁSONK által látatjuk magunkat. A lelkészi státus, mint a tekintély és ezáltal a hatalom egyik alapvető forrása, természetesen reális, de nem elsődleges. Ezt a „státus”-t bárki megszerezheti, ha elvégzi a megfelelő tanulmányokat, és vizsgát tesz. Ez csak a külső burok, a forma, az intézményszerű keret, melyet minden egyén, lelkész maga kell megtöltsön tartalommal.

Az Egyház Alapszabályzata és közösségeink szokásrendje automatikusan biztosítja a lelkésznek ezt a státust, annak megtartása viszont az egyén feladata. Az, hogy még mindig ilyen nagy hangsúlyt fektetünk lelkészi státusunkra, számomra annak a bizonyítéka, hogy még mindig egy, az idő által rég meghaladott struktúrában gondolkozunk, hogy fontosabb a keret, mint a tartalom, a szerep, mint a mögötte levő hús-vér ember.

A hatalommal való élés rendjén talán a legártalmasabb és visszataszítóbb az, amikor státusunkra hivatkozva óhajtunk elérni valamit, amit másként (egyéenként) nem érhetünk el. A lelkészi státussal való visszaélés nemcsak saját helyzetünket ássa alá, de az egyházét is, melyet szolgálni kívánunk (lásd. Haringtonné, a volt homoródjánosfalvi lelkész nő esete).

2. Elhivatottság

Bizonyos, hogy nemcsak a lelkészi, de bármilyen munka végzésének egyik legfontosabb mozgatóereje a hivatástudat. Az előfeltevés az volna,

hogyan ez minden lelkésznek megvan, mégis a válaszok mintegy felénél jelentkezik csak. Miért? Szégyelljük megvallani, vagy csak egyszerűen idegenkedünk a kifejezéstől? Egyfajta „teológiai borzongás” vagy a nem tiszta lelkiismeret eredménye? Érdemes ezen elgondolkodni már csak azért is, mert voltak, akik a hivatástudattal magyarázták a lelkészi pályán való megmaradásukat a sokszor „nyomorúságos” körülmények ellenére.

Az elhivatottság mellett szavazók válasza tehát összefüggésben áll azzal a kérdéssel, vajon gondolkodott-e azon, hogy otthagyja lelkészi állását. Erre a kérdésre a döntő többség tagadóan válaszolt, és válaszát a hivatása iránti elkötelezettséggel indokolta. Kevesen voltak azok, akik bevallották, hogy gondoltak már arra, hogy kilépjenek. Indoklásukat legtöbb esetben az anyagi kiszolgáltatottsággal, tehetetlenséggel, ill. „alkalmatlansággal” magyarázták. (Erre a kérdésre külön is érdemes volna kitérni, és feltárni azokat az okokat, melyek arra indították a válaszadókat, hogy alkalmatlannak érezzék magukat a lelkészi munkára.) Idesorolható be a szolgálatvállalás és felelősség érzése is.

3. Következetesség

A lelkészek fele tekintélyének egy másik forrását a következetességben látja. Ez így igaz, hiszen szükséges, hogy a lelkész kitartson elvei mellett. A gyülekezet nem szereti, ha lelkésze szüntelenül változtatja véleményét. Az emberek úgy érzik, jogosan várhatják el lelkészüktől, hogy tetteinek és szavainak súlya legyen, hogy magatartásában legyen egyfajta kiszámíthatóság. (Vagyis a hívek egy bizonyos idő elteltével tudják, hogy adott esetben lelkészük hogy fog reagálni.) A gyülekezetét szüntelen újjal, változással és változtatással meglepni akaró lelkész „elijeszti”, elidegeníti híveit, akik nem tudják követni.

A következetességnek is van viszont rossz oldala, ha az a jogos változás, megújulás ellen van, ha csak arra szolgál, hogy megcsontosodott gyakorlatokat tartson életben. A hatalom gyakorlásában kell lennie rendszernek, következetességnek, de azt nem kell túlzásba vinni. Időnként jó feleleveníteni azt a régi közmondást, miszerint: „csak a hülye következetes.”

4. Személyes vonzerő

A karizma a valóság és az élet rendkívüli, nem-hétköznapi aspektusait jeleníti meg. Karizmája lehet személynek és pozíciónak egyaránt. A személyes karizma lehet inherens (velejáró), vagy megszerezhető. Az ember rendszerint úgy tehet szert karizmára, hogy rendkívüli cselekedeteket hajt végre, vagy valamilyen rendkívüli élményben van része. Az inherens karizma kivételes képesség, mely nem mindenkinek adatik meg. A megszerezhető karizma a mai világunkban eléggé kis valószínűségű, bár van rá példa (Tökés László).

A karizma a lelkész esetében körbehatarolt, leszűkített, mert a lelkész a hagyományt, az uralkodó tekintélyt, a hatalmat, az intézményt és ezáltal

legtöbb esetben, sajnos, a konzervativizmust képviseli. Ez korlátozza működési szabadságát, de karizmája segítségével intézményének üzenetét, határozatait a vezető személyes tulajdonságai, képességei iránti tiszteletből fogadja el a közösség.

A kérdőívre adott válaszokból kiderül, hogy a lelkészek többsége számára a pozíció karizmája fontosabb, mint a személyi karizma. Talán ez is hozzájárul a lelkészi munka nehézségéhez, mert a tisztség karizmája racionális, hierarchizáló és kevésbé hatásos, míg a személyes karizma az emóciókra apellál, és nagyobb befolyással bír. Öröndetes, hogy a lelkészek 47%-a tekintélyének forrását személyes vonzerejében látja. Addig, amíg a státus, az elhivatottság feltételezhetően mindenkinél megtalálható, a személyes vonzerő, az inherens karizma a kevesek kiváltsága. Ez különbözteti meg az ugyanazzal a státussal vagy hivatástudattal rendelkező lelkészeket. Személyes vonzásával a lelkész sok mindent keresztülvihet, amit erőszakkal vagy ráhatással nem. A személyes vonzerő különleges hatalom, mellyel azonban csínján kell bánni. A túl gyakran használt „bájolás” végül megszokottá, unalmassá és nemcsak hatástalanná válik egy idő után, hanem egyenesen visszataszítóvá.

5. Tudás

A válaszok közül a tudás érte el a legalacsonyabb pontszámot, mindazok ellenére, hogy a szolgálatokra való felkészülést, az önképzést a lelkészek magas pontszámmal osztályozták, és célkitűzéseik között visszatérő motívum a teológiai irodalom művelése, gazdagítása. Van itt egy nagy diszkrepancia a két adat között, ami arra utal, hogy a válaszadások rendjén talán nem mindig voltunk őszinték, vagy esetleg a realitást összekeverjük a megvalósíthatósággal, álmainkkal. A hétköznapi tapasztalat azt mutatja, hogy a lelkésznél nem a tudás az elsődleges, mégis a lelkész rejtett vágya, hogy képezze magát a „jó pap holtig tanul” elv alapján. Erre a diszkrepanciára talán magyarázat az újonnan kialakuló helyzet. Valamikor a lelkész teológus is volt, a szó igazi értelmében. Aztán hosszú ideje a szolgáló lelkész lemondott erről a luxusról, már nem annyira a felhalmozott vagy felhalmozandó tudás lett a fontos, hanem a gyakorlati érzék és tapasztalat, a hétköznappal való megbirkózás, amikor is az a sajátos „tudás”, amellyel a lelkész rendelkezett, nem volt felhasználható. Újabban azonban nagyon sok lelkész, aki külföldi tanulmányútjáról hazatér, tudományos munkát szeretne folytatni, már amennyire ezt a körülmények megengedik, és ez egy tudathasadásos állapotot idéz elő. Egyrészt, mert az így felhalmozott, átadásra szánt anyag nem illeszkedik be, és nem segíti elő a lelkészt mindennapjaiban, másrészt azonban a változások hatására a lelkészekben is megvan az igény (remélhetőleg) az önképzésre, a fejlődésre. A dilemma talán akkor így szólna: érdemes-e olyan elvont tudásra szert tenni, olyan eredményekért harcolni, amelyek a gyakorlati munkámban érvénytelenek, esetleg hátráltatják azt, vagy jobb megmaradni egy „minimális” tudásanyagnál, hiszen nem ez az elsődleges a

lelkészi munkánkban? Olyan kérdés ez, melyre mindenkinek magának kell válaszolnia. Én még annyit tennék hozzá, hogy vezetői és elit mivoltánál fogva is szükséges, hogy a lelkész szüntelenül képezze önmagát, még akkor is, ha tudásának nincs semmilyen érzékelhető, konkrét hatása.

A külső igazolást a státusnál már érintettük, mint az Egyház Alapszabályzata és a hagyomány által biztosított potenciális hatalomforrást. Idesorolható még a lelkész vezetői, elit mivolta, és az abból adódó felelősségvállalás. Ez egy olyan külső igazolási eszköz, mely nemcsak a vallásos közösség zárt terében működik, hanem a tágabb értelemben vett közösségben (falu, város, társadalom) is.

Mi az elit szerepe a társadalomban? Erre a kérdésre Bibó István kettős feladatot határoz meg:

1. a társadalom vezetése,

2. az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre, s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon.

A lelkésznek az elit keretében sajátos helyzete van, hiszen mindaz, amit Bibó megfogalmaz, érvényes rá, de ő ennél több is, hiszen az evangélium hirdetője, az általa közvetített „minta” nemcsak a partikuláris, adott helyzetre alkalmazható, hanem örökérvényű igazság, tehát mindazt, amit tesz, „sub specie aeternitatis” teszi. Ez az ő nagy szabadsága az elit többi tagjaival szemben, de ez a szabadság fokozottabb felelősséggel is jár. Természetesen, mint egyént, őt is köti az adott keret, társadalom, idő, feltétel, melyek között él. Ahhoz, hogy az elit, melyhez a lelkész is tartozik, érdemszerűen és hatékonyan működni tudjon, a következő feltételeknek kell eleget tennie:

a. az elit kiválasztását igazoló értékelési rend mögött olyan eleven társadalmi közmeggyőződés álljon, mely ezt az értékelést magáévá teszi, s az elit kiválasztottságát egészében elismeri;

b. az elit tagjai a társadalom szervezetében olyan helyet foglaljanak el, ahonnan valóban képesek is a társadalmat irányítani, reá hatni, s vezetői tevékenységük mögött a követés nagyfokú valószínűségét kiváltani.

Az első feltétellel kapcsolatosan már nyilvánvalóvá válik a lelkészi hatalom gyengülésének egyik oka. Nem a státussal van baj, hiszen az megmaradt napjainkig, hanem a mögötte levő tartalommal. Bibó ezt így fogalmazza meg: „Hiába van egy társadalmi réteg a hagyomány, a beidegzettség és a tényleges helyzet erejénél fogva a társadalmi irányításhoz szükséges pozíciók birtokában, ha a társadalom már nem ismeri el azt az értékelési módot...”

A Bibó által felsorolt első feltételből hiányzik a monopólium birtoklása. A társadalomban a lelkész által képviselt értékrend és életvezetés csupán csak egy a sok közül. Az általa képviselt értékrend mögötti hagyomány meggyengült, s ezt a meggyengülést, gyakorlatilag tévesztést a lelkésztársadalom nem akarja felismerni, vagy ha felismerte is, nem tudja kezelni. A vallásos mező esetében is ugyanúgy érvényesülnek a piac törvényei, mint bármely más téren. Ez odavezet, hogy a kínálat megnövekedett (hagyomá-

nyos egyházak, új szekták), míg a kereslet csökkent. Az értékelést magáénak valló, vagyis egyházáért ténylegesen cselekvő emberek száma nagyon lecsökkent, a többség az intézmény által nyújtott keretbe beilleszkedik (fizeti a seprét), de a tartalom már nem fontos számára.

Ebből a szempontból a lelkész már csak a hatalom szimbolikus birtoklója. Befolyása a külső szférából leegyszerűsödik az általa vezetett közösségre, sőt néha még ott sem érvényesül maradéktalanul.

A második feltételt illetően ugyancsak azt kell mondanunk, hogy – a lelkész jóllehet megvan a vezető pozíciója és az elit mivolta –, mégsem, vagy nagyon kevéssé tud beleszólni aktívan a közösség életébe, mert nincs meg a gazdasági háttere.

Weber szerint az emberek kétféle módon élhetnek hivatásuknak. Vagy úgy, hogy „érte” élnek, vagy úgy, hogy „belőle”. A kettő nem zárja ki egymást, a lelkészek pedig mindkettőt egyszerre teszik. Aki „érte” él, azaz erre alapozza életét, vagy a hatalom pusztá birtoklását élvezzi, vagy saját belső egyensúlyát és önérzetét táplálja azzal a tudattal, hogy egy „Ügy” szolgálata értelmet ad életének. (Ez a meglátás a kérdőívből is kiderül.) Ebben a belső értelemben minden ember, aki valamilyen ügynek él, ugyanakkor ebből az ügyből is él. A különbség tehát a dolgoknak egy sokkal súlyosabb oldalára vonatkozik, nevezetesen a gazdaságira. Hivatásszerűen a „lelkészségből” él az, aki arra törekszik, hogy tartós bevételi forrást csináljon belőle, márpedig a lelkész ezt teszi. Egyházközségéért, lelkészi mivoltáért él az, aki nem ezt teszi. Ahhoz, hogy valaki ebben a gazdasági értelemben az „ügyért” élhessen, gazdaságilag függetlennek kell lennie azoktól a bevételektől, amelyekre az „ügy” (egyház) révén szert tehet. És talán itt van az ördögi kör, melyben a lelkész leledzik, hogy hivatásáért élve, hivatásából kell megélnie, hogy a hatalom gyakorlása rendjén gazdaságilag teljesen kiszolgáltatott azoknak, akik „felett” hatalmát kellene gyakorolnia, s akikkel szemben semmilyen vagy legalábbis gyenge kényszerítő eszközöket tud csak alkalmazni.

A lelkipásztori hatalom lehet:

1. koercitív (mások feletti),
2. karizmatikus (belső tekintélyelvű),
3. megosztott.

Koercitív hatalomgyakorlás

A kérdőívben két lelkész azt válaszolta, hogy korlátlan hatalma van. A hatalomgyakorlásnak ez a diktatórikus változata a legveszélyesebb és legrombolóbb. Tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy ez a hatalommal való visszaélés egyik formája. A hatalmat használó személy joga egyáltalán nem vonható kétségbe, mert „így a szokás”, „így természetes”. Lehet, hogy rövid távon az ilyen hatalmat gyakorló lelkész sok kellemetlenségtől és konfliktustól óvja meg magát, de hosszú távon tönkreteszi a gyülekezetet és önmagát is. Ugyanis a korlátlan hatalomhoz a hívek feltétlen engedelmessége szükséges, és ezt csak úgy érhetjük el, ha nem bátorítjuk az önálló

gondolkodást, mert ha a híveink más véleményen vannak, sok minden megtörténhet! A hatalom diktatórikus gyakorlásának első lépése a hatalomhalmaz. A lelkész igyekszik a vezető pozíciókat olyan emberek kezébe juttatni, akik feltétel nélküli hívei, akiknek támogatására bármilyen körülmények között számíthat. Ez a hatalomhalmaz a konfliktusok megjelenését idézi elő.

Karizmatikus (belső tekintélyelvű) hatalom

Amint azt már a karizmánál érintettem, a karizmatikus hatalom a lelkész személyiségében gyökerezik, hatalmának érvényesülését az iránta megnyilvánuló tisztelet és szeretet teszi lehetővé. Sajnos, effajta hatalommal kevesen rendelkeznek, és e hatalomnak is megvan a hátulütője. Mivel tekintélyével a lelkész bármit keresztülvihet, egyrészt kizárja az ellenvéleményt, a máságot, s ezzel semmilyen ellenőrzésnek nem veti alá magát (az ő szava lesz a törvény), ami visszaélésekhez vezet, másrészt a teljes felelősség őt terheli. Megjegyzendő, hogy ez a fajta hatalom a manipuláció ideális melegágya.

Megosztott hatalom

Ha az egyházközségeket mint egyfajta demokratikus szervezet nézzük, akkor a megosztott hatalom a legmegfelelőbb. Erre utal a megkérdezett lelkészek válaszában nagy hányada is. Tudatában vagyunk tehát annak, hogy a látható hatalmunk egy részét megosztjuk vezető világi emberekkel. Kihangsúlyozom, hogy *látható hatalom*, mert a lelkészeknek van egy másfajta hatalma is, nevezzük szimbolikus hatalomnak, melyet nem kell megosztania senkivel. A látható hatalom gyakorlásában a lelkész osztozik a vezető világi emberekkel, s az ebből az osztozásból adódó konfliktusok mondatják esetleg a lelkészek egy részével, hogy nincs hatalmuk. E hatalommegosztásnak a pozitívuma, túl a hagyományon, hogy a világiak nem bábu, hanem aktív és közös intézői, egyben felügyelői is az egyházközségben történő dolgoknak, másrészt e tény negatívuma, hátránya, hogy a dolgok esetleg nem úgy alakulnak, ahogy a lelkész szeretné. De veszteni is tudni kell!

A lelkészi hatalom megjelenési formái

a. nevelői hatalom – Ez a legjobban érvényesülő, a hívek nagy része a lelkészben nevelőt, irányítót lát. Mint a hatalom egyik megnyilvánulási formája ez a leghatásosabb és a legtöbb sikerrel járó. Ide hozzáteszem, akkor, ha a lelkész életvitelével és példaadásával alátámasztja azt, amit nevelői hatalmával el akar érni.

b. lelki hatalom – A lelkészi munkának talán ez a legcsodálatosabb és legkényesebb oldala. A hívek lelki életének vezetőjeként a lelkésznek olyan hatalom és szabadság adatik meg, melyet senki más nem birtokol. Gondoljunk csak arra: hogy bármikor beléphet hívei ajtaján, betekintést nyerhet hívei életébe, osztozhat lelki problémájukban, egyszóval: olyan ismeretanyagra tehet szert, melyet hatalma érvényesítésére bármikor felhasználhat.

Mindkét fent említett hatalmi forma szimbolikus, azaz megvan, de csak közvetlenül jelentkezik, ez azonban semmit sem von le a hatalmi erejéből.

c. törvényhozói hatalom – Ezt a lelkész már közösen gyakorolja a vezető világiakkal, az egyházközség tagjaival a presbitériumi gyűlésekkor, közgyűlésekkor. A határozatok meghozatalában nagy szerepe van a lelkész személyének, hozzáállásának, de itt hatalma – hacsak nem diktátor vagy manipuláló – korlátozott. A törvényhozói hatalom megosztott mivolta a konfliktusok egyik forrása.

d. végrehajtói hatalom – A lelkész esetében ez a legkorlátozottabb, bár az effajta hatalomnak van a legnagyobb hatása az emberekre. Sajnos, ezt tudja a lelkész a legkevésbé gyakorolni, mivel nincsenek meg az eszközei, technikái erre (büntetés, erőszak, kizárás stb.). A hatalom gyakorlásának ez a formája a legveszélyesebb a lelkészre, mert amikor e hatalmat használja, ha egyáltalán megteszi (kipellengérez, kizár, elfordul valakitől, megszegyenít), az fájdalmas az illetőre és családtagjaira, de a gyülekezet többi részére is, akik ugyancsak kerülhetnek hasonló helyzetbe. A lelkésznek ilyen esetben nemcsak azt kell szem előtt tartania, hogy nagyon jól meg kell indokolja cselekedetét, hanem azt is, hogy a gyülekezet tagjai ítélkeznek felette, hogy tettének következményei lesznek. Ezeket a következményeket, melyek e legtöbb esetben kellemtelenek, akkor is el kell viselnie, ha eljárása igazságos volt. A hatalomnak ilyenfajta használata több kellemtelenséggel és konfliktussal jár, mint eredménnyel.

Következtetések – Hatalom: hogyan élünk vele?

1. A lelkész tudatában kell legyen annak, hogy van hatalma. Az a lelkész, aki hatalomnélküliségre panaszkodik, az idealista vagy tapasztalatlan, és a hatalom elutasításával a ráruházott felelősség alól próbál kibújni. A lelkész, aki elutasítja a hatalmat, a közösség vezetését, rövid időn belül elveszti hívei bizalmát. A közösség ugyanis a lelkészre azért ruház hatalmat, hogy az azt célirányosan használja fel.

2. A lelkézi hatalom legnagyobb forrása Isten igéjének hirdetésében, a gyülekezet lelki életének vezetésében, vagyis a nevelői és lelki hatalomban gyökerezik. E két komponens esetén a lelkész teljes szabadságot élvez (természetesen a megszabott keretek között), és minél jobban végzi munkáját, annál nagyobb ez a szimbolikus hatalma, melyet könnyen átalakíthat, ha akar, tőkévé (szimbolikus, gazdasági stb.).

Hogy e munkája eredményes legyen, már nem elég megmaradnia az intézményes struktúra biztosította keretek között (szomorú bizonyosága ennek a templomlátogatók egyre csökkenő hányada), hanem új, a pásztorális munkának egyénre szabott formáit kell megkeresnie, és üzenetét relevánssá tennie a ma élő ember számára. Ha ezen a területen hatásosan tud lépni, ez közvetlenül hatalmának növekedését is jelenteni fogja.

3. A lelkész tudatában kell legyen annak, hogy vezető, és el kell fogadnia a vezetésből adódó jó és rossz tapasztalatokat, de mindenekelőtt a felelős-

séget. Minden vezető tudja, hogy pozíciójának „meg kell fizetnie” az árát, hogy a hatalom gyakorlása nemcsak pozitívumokkal (önbecsülés, önértékelés, egy kis hiúság, kiemelt státusz stb.) jár, hanem konfliktusokkal, megpróbáltatásokkal és kényelmetlen helyzetekkel. Ez fokozottan érvényes a lelkészre, aki összekötő kapocs egyházközsége és a nagy egyház között. (Mindkét oldalról ő kapja a dicséretet, ha jól mennek a dolgok, de övé a szidás is, ha valami nem megfelelő.)

Ehhez járul hozzá, hogy a hatalom konkrét gyakorlási eseteinél a lelkész a világi vezetőkkel közösen dönt, ami konfliktusokhoz vezet. A lelkésznek meg kell tanulnia a veszített csatákhoz is „jó arcot vágni”, és azon dolgozni, hogy a vezető világiak megértsék és támogassák elképzelését, ne kényszer vagy manipuláció hatására, hanem azért, mert meggyőződtek, hogy ez az egyházközség előmenetelét szolgálja. A hatalomgyakorlás konkrét megnyilvánulásából adódó kudarcok nem szabad elkeserítsék a lelkészt, és nem mentesíthetik a felelősség alól. Függetlenül attól, hogy a hívek elfogadják vagy elutasítják meglátását, a lelkésznek irányt kell mutatnia, mert felelősséggel tartozik nemcsak híveinek és egyháza hatóságainak, hanem Istennek és saját lelkiismeretének.

4. A hatalom gyakorlásakor a lelkésznek el kell fogadnia a felelősségre vonás lehetőségét híveitől és „felettes hatóságaitól”. Ez nem hatalma korlátozása, hanem egyfajta „biztosítás”, hogy feladatainak, kötelességeinek eleget tesz.

A hatalom gyakorlásából adódó konfliktusok egy következő dolgozat tárgyát képezik. Esterházy mottójára válaszul talán annyit, hogy a lelkésznek embernek kell maradnia a hatalomban, legyen pozíciója az egyházi hierarchia legalacsonyabb vagy legmagasabb fokán. Mert csak így, emberként tudja meglátni a hatalom szép arcát, és kikerülni annak kísértéseit. Végül álljon itt Bibó István gondolata mindannyiunknak, hatalommal rendelkezőknek és hatalom alatt levőknek: „Nem lehet szépen, nemesen és választékosan élni sem az önelégültség és önteltség, sem a törtetés és támadás, sem a szorongás és a számonkéréstől való félelem, sem az önvédelem és önigazolás állapotában.”

Könyvészet

1. Power for God's Sake, Paternoster Press, Carlisle, 1998
2. Berger, Peter: A Rumour of Angels, Penguin Books, Harmondsworth, 1973
3. Bibó István: Demokratikus Magyarország, Magvető, Budapest, 1994
4. Esterházi Péter: Ember a hatalomban, in Korunk, 10/ 1992
5. Foucault, Michel: A szubjektum hatalma, in Pompej, Szeged 1992
6. Hamilton B. Malcolm: Vallás, ember, társadalom, Aduprint, Budapest, 1998.
7. Karácsony András: Bevezetés a tudásszociológiába, Osiris – Századvég, Budapest, 1995.
8. Markó László: A hatalomgyakorlás technikái – kézirat.
9. McGuire B., Meredith: Religion – The Social Context, Trinity University, Belmont, 1992.
10. Wach, Joachim: Sociology of Religion, University of Chicago Press, Chicago. 1962.
11. Weber, Max: A tudomány és politika, mint hivatás, Kossuth, Budapest, 1995

LÉTA SÁNDOR

EGYHÁZ ÉS SZÁMÍTÓGÉP – LEHETŐSÉGEK ÉS KIHÍVÁSOK AZ EZREDFORDULÓN*

-- Az egyház a Világhálón! --

*A világváros zengett. Ezer plakát üvöltött.
Az aszfalton megálltam. Az ordító plakátok
között megláttam Jézust. Szívét, az átdöföttet
mutatta, mint a Mágnest és hívta a világot.
Ezerszám ment az utcán a sok eltévedt bárány
s nem tudták, hogy reájuk vár Jézus ott oly árván.
(Mécs László: *Szegény Jézus*)*

Egyházunk számára nagyon fontos a kapcsolattartás. Eddig is üzenetek és levelek váltása által teremtette meg a közösségek (értem itt egyházi, baráti, testvérgyülekezeti közösségek) létrejöttének és megmaradásának alapjait. Fontos a kapcsolattartás akár egy gyülekezeten belül, akár a szórványban élő hívekkel, akár a távoli testvérekkel. A Bibliában Isten kapcsolatot tart fenn az emberekkel, prófétáival; ezért a képmására teremtett emberek lényegéhez tartozik a kommunikáció.

Egyházaink és szétszórtságban élő híveink megmaradásának egyik záloga ma is a jól működő kommunikáció. Hatékony kapcsolattartással megsokszorozhatjuk erőnket. Oda kell figyelniük arra, milyen korszerű eszközök lehetnek segítségünkre ebben. A számítógép segítségével az informatika és a világméretű kommunikáció életünk egyre fontosabb részévé válik. Eljött az ideje, hogy az egyházak is számot vessenek az információs társadalom kínálta lehetőségekkel.

Abból a megállapításból kiindulva, hogy „A tudás hatalom”, ma azt is elmondhatjuk, hogy: „Az információ hatalom.” Aki a leghamarabb jut a megfelelő információhoz, annak hatalom van a kezében. Aki megfelelő információt tud biztosítani a legrövidebb időn belül, annak mindig akadnak támogatói, fenntartói. Információáradatból áll a világ és benne az élet lüktetése. Nekünk nem szabad kimaradni belőle.

Az Internet egy újfajta kommunikációs lehetőséget kínál fel. A számítógép segítségével otthon is be lehet lépni az ún. Világhálóba, amely tele van mindenféle információval. Ezek az információk egyéni, szervezeti, közösségi, oktatási stb. honlapokon található meg.

---

* Elhangzott a február 11–12-én tartott teológiai csendesnapokon

„Csináljunk honlapot az egyháznak!” – mert az új technikát ki kell próbálni. Az egyház is közrebocsáthatja a maga információit ezen a Világhálón.

Felvetődnek a következő kérdések:

1. Mit keressen az egyház a Világhálón?
2. Milyen szolgáltatásokkal lépünk elő?
3. Kiknek készítjük internetes anyagainkat/szolgáltatásainkat?
4. Hol van a „probléma”?

1. Mit keressen az egyház a Világhálón?

A kérdés messzire vezet, ha tovább gondoljuk: mit keres az intézményes egyház a Világhálón? Tapasztalataink szerint: nem sokat, sőt gyakran nem is érti, miről van szó. Akkor ki válaszoljon a kérdésre? A teológusok gyakran a félelmeiket fogalmazzák meg, hiszen a háló világában elvesznek a tekintélyek, bárki mondhat bármit, könnyen elferdíthető a bibliai kijelentés. Szabad-e ilyen „veszélyes” közegbe belépnie az egyháznak?

Ezzel szemben az informatikusok azt mondják: az Internet a miénk; résztvevői formálják aki kimarad, az lemarad, és minél több keresztény anyagot teszünk föl, annál inkább hozzájárulunk egy emberi és keresztény tartalmú, formájú Világháló létrejöttéhez.

Mit akarunk tehát mi, az egyház tagjai a Világhálóval kezdeni?

– Kisebbségi, szórványokban élő csoportok számára nagy lehetőséget jelent az internetes kommunikáció. Egy új kommunikációs csatornát találunk, amely még nincs elrontva. Az elmúlt évtizedek és a jelen sok-sok hazugsága miatt sokan már nem is állnak szóba egymással. Az internetes médiának még nincsenek ilyen „történelmi terhei”. Itt lehet újat kezdeni, emberekkel újra találkozni, őszintén kommunikálni.

– Újra megtanulhatunk együtt dolgozni: elveszett a közös munka kultúrája, megmaradt helyette a magányos hősök ideálja, hisz nem szerette az elnyomó rendszer, ha összefogtak az egyházakban. Kevesen vagyunk, kevés lehetőséggel. Ha nem fogunk össze és nem osztjuk szét a feladatokat: csak kicsike eredményekre leszünk képesek.

– A jövő egyházát szeretnénk építeni. Ez lehet az összefoglaló gondolat. Nem egy internetes, virtuális egyházzól van szó, hanem a kétlábbal a földön járó hívők közösségéről, akik képesek napjaink legmodernebb technikáival is kezdeni valamit. Képesek felhasználni, alkalmazni azt Isten dicsőségére, az egyház javára, közösségek szervezésére és fenntartására, a másoknak való segítségre.

2. Milyen szolgáltatásokkal lépünk elő?

Legelterjedtebb a szövegek közzététele. Újságok és hírlevelek, nyilatkozatok és hitvallás, lexikonok és kézikönyvek anyagai, gyülekezetek bemutatkozása. Óriási segítség a kutatóknak és azoknak, akik pont az ilyen anyagokban érdekeltek. Viszont: jelent-e valamit a széles tömegeknek,

akik a Hálón „szörfözők” többségét alkotják? Nem kell-e másképp szólni hozzájuk?

A hálószoolgáltatás (www) célja megszabja mind a formai, mind a tartalmi kialakítás mikéntjét. A tartalmat elsődlegesen a közvetlen használók igényeihez kell szabni. (Információk magunkról; elérhetővé tenni saját szolgáltatásainkat, saját digitális könyvtárunkat, és kialakítani egy hasznos virtuális könyvtárat.) A legfontosabbnak az tűnik, hogy a honlap lehetőleg mindig aktuális legyen, ezért a szerkesztés nem egy ember (főleg nem csak a számítástechnikus) dolga.

A következő szolgáltatásokkal találkozhatunk: Együttműködés (networking), Helyzetértékelés (evaluation), Lehetőségek (vision, chances), Teológia és etika, Hírek és információ (information, news services), Tanulás (learning, training), Lelkigondozás (pastoral counselling).

3. Kiknek készítjük internetes anyagainkat/szolgáltatásainkat?

Mielőtt nekiállunk honlapot (vagy bármilyen kiadványt) készíteni, az első feladat a célcsoport(ok) meghatározása. Nálunk ma talán a következő három csoportot érdemes elkülöníteni:

a. Internet-használók tábora általában: az egyház iránt nem túlságosan érdeklődők, inkább csak speciális alkalmak és helyzetek kapcsán (amikor az ember régen a parókiára ment: családi gondok, temetés, esküvő, keresztelej.) Ez a csoport elsősorban fiatalokból és az átlagnál tehetősebbekből áll. Ők azok, akik sokszor csak egy kattintásnyira vannak a mi lapjainktól, de nem ezt választják, hanem máshova kattintanak. Vagy ha mégis, akkor rövid idő után tovább kattintanak. Mert a mi lapjaink nem olyan szépek, mint a nagy szolgáltatóké, ritkábban újul meg rajtuk a tartalom, és gyakran csak hosszú szövegek olvashatók rajtuk. Magunknak kell feltenni a kérdést: akarjuk-e őket elérni? (Misszió.) Mivel lehet „megfogni” őket? Ha nincs is erőnk, időnk és pénzünk olyan csillogó-villogó tartalom fenntartására, mint a nagy szolgáltatóknak („portalsite”-ok), milyen irányban induljunk, hogy minél többen odafigyeljenek?

b. Aktív egyháztagok: a gyülekezetbe több-kevesebb rendszerességgel járó emberek, akik szívesen benéznek az egyházi oldalakra. Innen is várják az aktuális híreket, az új gondolatokat és valamennyi lelki táplálékot. Őket nem riasztja a világi oldalakhoz képest jelenlevő fakóság és szövegtúlsúly, mert megszokták ezt az egyházban. Növekvő számuk biztos alapja lesz a jövőben lapjaink olvasóközönségének. Fölmerül a kérdés, nem kellene-e elsősorban velük foglalkozni, az ő igényeiket kielégíteni, hiszen ők állandó és hálás közönség lesznek, és az igényeiket is ismerjük többé-kevésbé.

c. Lelkészek és egyházi tisztségviselők: a „kemény mag”, akiknek már mindennapi munkájukhoz is szükségük van információkra és új kommunikációs lehetőségekre. Nekik tudunk a legtöbbet segíteni a lapszemlével, egy-egy jól működő levelezőlistával. Másrészt ők lehetnek a mi segítő-társaink, akik anyagokat küldenek, és keményebb kritikával illetik mun-

kánkat. Ha markánsan megfogalmazzák az igényeiket, nagy segítségünkre lehetnek.

4. Hol van a „probléma”?

– Gondot jelent az érdeklődés és a szükséges ismeretek hiánya; az angol nyelv hiányos ismerete.

– A rossz anyagi helyzet, amely nem teszi lehetővé megfelelő számítógépek vásárlását, vagy ha ezt legalább igen, még mindig kevés azok száma, akik megengedhetik maguknak az Internetre való rákapcsolódást.

– Mint említettük már: elsősorban (csak) szövegek kerülnek a Hálóra.

– Sok esetben nincs átgondolt tartalmi tervezés, még kevésbé projekt-szervezés: egy folyamatosan működő szolgáltatáshoz kellene tartalomszállítók, kivitelezők, az egészet össze kell fogni; ha ez hiányzik, Csipkerózsika-álmot kezd aludni a honlap, és leszoknak róla azok is, akik ideszoktak.

– Kevés emberünk és időnk van, sok helyen hiányzik a közegyházi/intézményes elismertség. Közegyházi támogatás nélkül (erkölcsi és anyagi is): hosszú távon nem megy.

– Mennyire próbáljunk felnőni, lépést tartani a világi szolgáltatásokkal? Szinte reménytelen: se pénz, se idő, se energia nincs rá, hogy ugyanazt a csillogást-villogást, aktualizált adattömeget elérhessük. Inkább meghúzó-dunk a háttérben?

Következtetések

Minden nehézség ellenére, nekünk igenlően kell állást foglalnunk ebben a kérdésben. Tudnunk kell:

A világhálón információk, vélemények cserélődnek ki és áradnak szét.

Fontos, hogy tudomására juttassuk a világnak, kik vagyunk mi, unitáriusok. A nagyvilágon sok hasonló gondolkodású emberre találunk, vagy ők találhatnak reánk.

Lényeges megszólaltatni Jézust a honlapunkon, és az Ő követésére hívni az embereket.

Brassai Sámuel mondotta, hogy „az unitárius vallás a jövő vallása”. Én a világháló segítségével látom ezt megvalósulni.

*A plakátok szavára a nép hol azt, hol ezt vett,
Ki kéjt, ki szív-kenőcsöt, ki pezsgőt, úri mámort,*

...

*A forgatagban álltam. A világváros zengett.
Csak most értettem meg, hogy az ordító plakátok
közt mit kereshet Jézus. Véres szívét, a szentet
mutatta, mint a Mágnest és hívta a világot.*

*Ezerszám ment az utcán a sok eltévedt bárány
s nem tudták, hogy reájuk vár Jézus ott oly árván.*

(Mécs László: *Szegény Jézus*)

HASZNOS HONLAPOK

Unitárius jellegű honlapok:

Petrozsényi Unitárius Egyházközség:

www.comtrust.ro/petrosani_unitarian_church

Székykeresztúri Unitárius Egyházközség:

www.geocities.com/CollegePark/Pool/4838/

Unitárius ösvény: www.tar.hu/szombatf/unitarizmus

Magyarországi Unitárius Egyház honlapja: www.extra.hu/mue/

Angol Unitárius Egyház honlapja: www.unitarian.org.uk

Unitarian Universalist Association: <http://www.uua.org>

Partner Church Council: <http://www.uua.org/uupcc>

Kanadai Unitárius Honlap: <http://www0.delphi.com/ccuo>

Harvest Hope információ: www.fuco.or/harvesthope

Starr King School: www.sksm.edu

Meadville-Lombard School: www.meadville.edu

Harvard Divinity School: <http://divweb.harvard.edu/>

Protestáns Teológiai Intézet Kolozsvár: <http://proteo.cj.edu.ro>

Romániai keresők:

www.transindex.ro – keresd a Linktárat!

www.top100.ro

www.start.ro

www.cauta.ro

www.click.ro

www.pcnnet.ro

Magyarország:

A magyar protestantizmus honlapja: <http://church.lutheran.hu/reformatio>

Username: reformatio Parola: einpw

Református Egyház: www.reformatus.hu

Evangélikus Egyház: www.lutheran.hu

Katolikus Egyház: www.katolikus.hu

Hollandiai Magyar Szövetség honlapja:

<http://www.geocities.com/federatio/>

Magyar keresők és egyéb:

www.hungariantop1000.com

www.hungary.com <http://top100.isys.hu>

www.net.hu/kiki

www.kincs.hu

www.heureka.net.hu

www.hudir.hu

www.erdely.com

Más keresők:

www.altavista.com
www.yahoo.com
www.mamma.com
www.hotbot.com
www.lycos.com
www.all4one.com
www.winsite.com
www.softseek.com
www.infoseek.com

Ingyenes honlap tárolók:

www.fortunecity.com
www.geocities.com
www.xoom.com
www.hypermart.net

Free email:

www.yahoo.com
www.freemail.hu
www.usa.net (www.netaddress.com)
www.email.ro
www.k.ro

SZABÓ GYULA

ALMÁSI MAGYAR MILLENNIUM

Úgy lehet, jól énekelték az „éjféli” Himnuszt Szilveszterkor a magyarok, mert ez a 2000-ik év elég „víg esztendő” hozott a magyarságnak. Az ünnepi megemlékezések, rendezvények, emlékkiállítások keresztül-kasul megtöltik a Kárpát-medencét, s még távolabbi helyeiről is a világnak hallani többek közt olyant, hogy „londoni magyar millennium”...Mi itt az almási ünnepünkkel nemcsak Londontól vagyunk távol, de még Biharkeresztéstől és a „testvérhely” Körösszakáltól is, különösen az ott meghúzott elválasztó határ miatt, holott abban elég közeliak volnánk, hogy ha ma kettős millenniummal emlékezünk a magyar államiság és magyar kereszténység ezer évvel ezelőtti kezdetére, ez az emlékezés minden „kettős állampolgársági” és „státusztorvényi” bonyodalom nélkül egy nemzettesté egyesít minket lélekben. Mert ha

„londoni mintára” azt mondjuk, hogy „almási magyar millennium”, akkor nekünk csak a falunkat körülkaroló hegyeinkre kell pillantanunk, és egyetlen pillantással látjuk, hogy itt nálunk akár ezerszázévet is számolhatunk magyar múltnak, hiszen nagyapánk egy századfordulóval előttünk már ünnepelhetek egyszer ezer esztendőt úgy, hogy a honfoglalás emlékére két hegyünket, Nagymált és Szármányt fenyőerdős „koszorúzással” díszítették fel. Erre külön „almási joguk” lehetett, mert a két, fenyőplántálással még jobban honunkká foglalt hegy között ott állt összekötő gerincként a legméltóságtelesebb hegyünk, Várhegy, amelyről egy ezredéves hagyomány azt tartja, hogy ott a nevének megfelelően „vár állott” már akkor, amikor a honfoglaló Árpád fejedelem apja, Álmos fejedelem éppen itt, a „mi határunkban” vezette egy másik honfoglaló úton a népét, s épp Várhegyünk várában lelte halálát, némely történész-nézet szerint úgy, hogy – akkori pogány hitüket tartva – a védvonulaton „feláldozták őt”, mivelhogy az etelközi vezér „nem jöhet be a végleges területre”. Ugyanazokban a legendás hagyományokban az Álmos név onnan „eredt”, hogy az ázsiai őshazában a magyar „őszanya”, Emese az ő születését egy igen jeles álomban látta meg előre, amit Thuróczy János *A magyarok krónikájában* jó fél ezred évvel ezelőtt, Mátyás király életének utolsó esztendeiben úgy írt le, hogy „anyja, amikor terhes volt, álmában egy madarat látott - olyan turulmadárféle formában jött hozzá, és fejét keblére hajtotta –, s azután úgy érezte, hogy méhéből ragyogó forrás fakad és tova-futva, idegen földön nagygyá duzzad”, és „ez be is következett, mert ágyékából dicsőséges királyok származtak, és később idegen földön, itt Pannóniában, a népek hatalmas országa fölött uralkodtak a legtelegebb dicsőségben”, „mivel pedig az álomképet magyar nyelven álomnak mondják, s e fiú születését ilyen álom jósolta meg, ezért nevezték el őt Álmosnak, aki Ügyek fia volt”. S ez a „ragyogó forrás” duzzadt tovább a nemzésekben úgy, hogy „Álmos nemzette Árpádot, Árpád nemzette Zoltánt, Zoltán pedig Taksonyt, Taksony ezután nemzette Gézát és Mihályt, Mihály pedig nemzette Kopasz Lászlót és Vazult, Géza pedig az Úr megtestesülésének kilenszázhatvan-kilencedik esztendejében - ahogy Szent István király legendájában meg van írva – isteni szózatától figyelmeztetve – Saroltnak, Gyula leányának nemzette Szent István királyt”...itt is volt egy álom, egy „csodás látomás”, amelyben az „istenti szózat” tudtára adta Gézának, hogy „születendő fia fogja befejezni a térítés és egyházzervezés munkáját”, amelyet már ő, Géza fejedelem megkezdett volt...

Így eredt és folyt az életünk Emese-mesékkal és Álmos-álmokkal addig a valóságig, hogy a Hargitából eredő Homoród partján, Várhegy alatt „született” egy magyar szállás, és az, miután Álmos vezér életének Várhegy várában lett vége, felvette falunévül az Álmos nevet, amit azután egyszer valaki egy nyelvi csalafintasággal Almásra „cserélt”, mert úgy vélte, hogy az „álmosiak” nem „álmos természetűek”, viszont gyümölcs - nem utolsósorban alma és vadalma - szépen terem a faluban s határában. Évszázadok hosszú során adódnak egy hely „életrajzában” olyan változások, amelynek révén

név és kép időnként nem talál, mert rég csereerdő van ott, ahol a helyet Nyíraljának mondjuk, nincsenek akasztófák az Akasztófáknál, vermek a Vermeknél, Csonkatemplom olyan szántóhely, ahol templomot csonkán sem látunk, s ha Szármány ezer évvel ezelőtt éppúgy „kopasz” hegyet jelölt a maga „szár” szavával, miként István király unokatestvérének, Szár Lászlónak a nevében is ott volt a „Kopasz”, akkor éppen a száz évvel ezelőtti Millennium óta ez a név sem felel meg a valóságnak a fenyős emlékerdővel borított „képéhez”. mérten. Mindezekben azonban - magában az Álmos, Almás, Homoródalmás névben is - ezerszáz, vagy ünnepenként véve: ezer és száz éves életünk él elevenen, amit méltán ünnepelehetünk szív- és lélekerősítő melegséggel és magyarságvállalással a mai jeles napon egy „elütetett” kopjafa mellett.

Ugyanakkor az embert „ünneprontóan” aggodalmas gondolatok is környékezik a kopjafa „fejénél”. István király személyéhez láncolódva egy gondolattal, történelmünk egyik „legnagyobb magyarjának”, Zrínyi Miklósnak a háromszáznegyven évvel ezelőtti szavai keltenek többek közt aggodalmas érzést. Azt írta akkor Zrínyi az „annyi száz ezer török elleni” nemzeti küzdelem vészterhes napjaiban: „Valamely ország fegyverrel nyeretik, fegyverrel is oltalmaztatik az. Minékünk magyaroknak valamink vagyon, fegyverrel nyeretett az a mi eleinktől, úgy tartatik eddig, és nincs kérdés már abban, azután is úgy kell megtartani... Az mi első politikánk fegyver volt, most is annak kell lenni...oly nemzettel is van dolgunk, a ki mi nálunknál ravaszabb, álnokabb, több s ha az fegyverrel meggyőz, mindennel meggyőzött. A mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül, hétéjában azzal koronázza fejét, a ki oldalára kardját nem övedzi”. Zrínyinek ezekhez a sarkalatos szavaihoz méltán társulhatnak bennünk aggodalmas gondolatok és érzések, ha történelmünk képeit szemünk előtt forgatva azt látjuk, hogy még az Emese ágyékából való Árpád-házi királyaink idején is „hányszor támadt” a hazának egyik fia a másik ellen a „pallossal”, sokszor éppen azért az egyért, hogy kinek a fején legyen Szent István koronája. És láthatjuk még ijeszetőbb képekben azt, hogy jó néhány idegen uralkodó, akit a nemzet István koronájával szentelt királyává, hányszor övezte oldalára Szent István kardját azzal a „hadakozó” céllal, hogy a nemzetet rontsa és pusztítsa, a külső ellenséggel szembeni oltalmazás és védelmezés helyett...

És a Himnuszunkban is megénekelte „zivataros századok” után van a mi mostani századunk, s annak különösen a legközelebbi vége, amikor magyarságunkat nem vallhatjuk azzal, hogy „a mi első politikánk a fegyver”. Ma már korona sincs magyar uralkodónk fején, kard sincs államférfiaink oldalán, a hatalmi „országalma” legfeljebb a viszály almajaként forog a „kardoskodó” szavakban, a „Szent István-i Magyarország” pedig területileg és politikailag darabokra hullt, csak némelyek, ha látják, olykor „turulmadaras álmukban”. Mindezekben túl azonban tartósan megmaradt az, hogy a magyarság sorsa ma is a legkeményebb küzdelem és harc a létért mindenfelé, a Székesfehérvártól Gyulafehérvárig s Ungvártól „Nándorfehérvárig” és Érsekúj-

várig. Legközelebb pedig idáig, a mi Várhegyünkig. Ezekből a „várakból” ma már csak az egyetlen Székesfehérvár van „Pannóniában”, de mindegyiküket „egybekapcsolja” az a történelem, amit a Szózat egyetlen szakaszával fel tudunk mondani: „Ez a föld, melyen annyszor/ Apáid vére folyt;/ Ez, melyhez minden szent nevet /Egy ezredév csatolt”. A várak képei és nevei között ma már akkora a szakadék, hogy a „felvonó hidak” is fel vannak húzva végképp a sáncok fölött, s létküzdelmükben ma már az a kopja is csupán jelkép, amely a régi eleink kezében valóságos harci fegyver volt előbb, s utána a harci halál temetkezési sírjele. Így hát most, amikor kopjafát állítunk, az is valójában csak aszerint „fegyver”, hogy a pillanatnyi ünnepi alkalom légkörén túl mit látunk a fában: azt-e, hogy küzdünk a létünkért, vagy azt, hogy temetjük a létünket? „Temetni jövünk-e, vagy támasztani” a kopjafával? Amellett, hogy múltunkat ünnepeljük vele, tudjuk-e a jövőnket is ünnepelni?

Mindez azért ünneprontóan szomorú, mert magukban az érzelmi szálak - a szülőföldszeretet, a templom harangjának szívdobogtató melege, az örökké szépülő emlékek sora, a sírjukban nyugvó szeretteink iránti kegyeletes szeretet és sok más hasonló - nem olyan kötőerők, mint a mészhabarcsok a falakban, amelyek az almási határban tudnák marasztani azokat, akik az almási határban nem tudják boldogulásukat megtalálni, akár még a mészégetés régi verejtékes módjának az „árán” sem. Mentünk és megyünk kifelé a faluból olyan kettős úton, hogy egy rész megy a Német utcán ki a falu végéig a föld alá a temetői örök nyugvóra, a másik rész megy a föld színén „szerencsét próbálni” akár Németországig vagy még tovább, a „világ végére”, miközben a két úton elmenőket mind kevesebb csecsemősírás „siratja”. Meg tudunk-e vajon állni az „odalevésnek” ezen a két útján úgy, hogy a következő százötven évében ne legyen közel kétszáz lélekkel kevesebb almási a Várhegy lábánál, mint ahogy „elment” az 1850 és a 2000 közötti százötven év alatt körülbelül annyi? De van még egy rosszabb számítás is: leszámítva a mai ünnepi találkozás „almási szaporulatát”, ha ma, a század legutóján laknak Almáson ezerötyszáz körüli számban, míg 1900-ban, a század „indulásakor” 2217 ember élt itt az almási „jó levegőn”, akkor a kettős úton egy jó közepes falu, mintegy hétszáz ember „távozott” a nótákban olykor „Nagyalmásnak” énekelt községünkben, jöllehet 1850-től 1900-ig ötven év alatt épp ötszáz lelkes gyarapodással „alapozták meg” közelebbi elődeink a XX. századi „népes virulást”. Át kell-e vajon a jövendő-menendő nemzedéknek költenie az énekben Nagyalmást Kisalmásra - illetve a folyónk nevéhez is kicsinyülve: „Kishomoród-Almásra”-, vagy a Vörösmarty-vers szava szerint „lesz még egyszer ünnep a világon”, amikor az akkor élő-daloló almásiak, a megért és kiküzdött jobb jövő fiai mondhatják a jelenidejűség hanglejtésével a „vén cigánynak”; „Akkor húzd meg újra lelkesedve, /Isteneknek teljék benne kedve. Akkor vedd fel újra a vonót, /És derüljön zordon homlokod”.

Dr. FERENCZI SÁNDOR EMLÉKEZETE

(Alsójára 1901. augusztus 7 – Brennbergbánya 1945. március 30.)

A két világháború közötti Kolozsvár magyar tudományos életének, egyesületi tevékenységének, valamint oktatásának egyik elfelejtett, ígéretes alakját kötelességemnek tartom felidézni. Ennek több oka van. Az első, hogy az egykori kolozsvári Unitárius Kollégiumban dr. Ferenczi Sándor tanár úr tanítványa voltam. A másik ok születésének közelgő 100 éves évfordulója, ami jó alkalom a mártírhalált szenvedett elődünkről való megemlékezésre.

Be kell vallanom, hogy évek óta foglalkoztattak tudományos munkásságának részletei – hisz mint kisdíák, annakidején nem ismerhettem meg –, s nem utolsósorban tragikus halálának körülményei.

Vizsgálódásaimban 1999 hozott kedvező fordulatot. Az év folyamán kapcsolatba léphettem egykori tanárom Franciaországban élő családtagjaival, akiktől számos dokumentummásolatot sikerült kapnom. Ezeknek alapján az ősz folyamán felkereshettem azokat a nyugat-magyarországi helyeket, ahol Ferenczi Sándor és öccse, János utolsó heteiket töltötték.

Ilyen előzmények után született meg alább következő anyagom.

A szépeplékű és nagynevű kolozsvári tanár, a második világháború utolsó napjaiban kivégzett dr. Ferenczi Sándor törzsgyökeres unitárius családból származott. Apai nagyapja, az unitárius Ferenczi Pál 1848-ban született Alsójárában, felesége Székely Juliánna szintén unitárius lány volt. Édesapja Ferenczi János 1875-ben született, felesége Veress Anna 1883-ban, mindketten unitáriusok. A család mint „az alsójárai molnár családja” volt ismeretes a vidéken. Nagyapja ugyanis a báró Kemény család birtokából megvásárolta a helyi malmot, melyet Ferenczi János örökölt. A családban öten voltak testvérek, közülük a járai molnár hármat taníttatott. Ez sokatmondó adat, mely rávilágít egyfelől a család jó anyagi helyzetére, másfelől erkölcsi tartására és felfogására. Sándor a kolozsvári Unitárius Kollégium elvégzése után az I. Ferdinánd király Tudományegyetem Természettudományi Karára iratkozott be, melyet kitűnő eredménnyel végzett el 1942-ben. Gábor testvére műszaki egyetemet végzett Kolozsváron és Temesváron, János Sopronban volt az Erdőmérnöki Kar hallgatója.

Dr. Ferenczi Sándor 1924-től kezdődően természettudományok tanáraként működött a kolozsvári Unitárius Kollégiumban, közben 1925 és 1928 között az Egyetem Állattani Intézetének volt munkatársa. Itteni, tehát román egyetemi körökben való tevékenysége három okból vált lehetővé. Ezek: kitűnő román nyelvtudása, a vadászat tudományos alapokon nyugvó művelése és állatpreparálási ismeretei.

Ami vadászati szenvedélyét és tevékenységét illeti, ez már diákkorában megnyilvánult. Ennek igazolására idézünk egy részletet abból a levélből,

amelyet a Győrben élő Ferenczi Gábor írt Franciaországban élő rokonainak 1981 novemberében:

„Az iskolai szünidőkben a járai természeti táj, a malom körüli és távolabbi patakok, ligetek, berkek világa, a nagyszerű terep, kitűnő alkalmat kínált a természetismeretre, a halászat és vadászat üzésére. Nyolcadikos gimnazista korában történt vele, hogy egy alkalommal vasúton jött haza Kolozsvárról Járába. A Torda-Abrudbánya kisvasút borrévi vasútállomásáról hazafelé tartva felkészült az egyik, a Jára völgyén át a havasokba tartó parasztszekérre. A szekér utasa volt a környék csendőre is. Amint a Jára völgyében haladtak, Borrévtől vagy 3 km távolságra a legszebb sziklás völgyoszoróhoz értek, a szekerek utasai (mert több volt) a magas sziklás hegyoldalon egy gyönyörű szarvasbikát pillantottak meg. A látvány büvöletében a szekerek megálltak. Bátyámban felébredt a vadászszenvedély, s nógatta a mellette álló csendőrt, nosza, löje le a szarvast. Az nem vállalkozott erre, de átadta a fegyvert Sándornak. Pillanatok alatt a lövés eldőrdült, s a gyönyörű szarvas a magas hegyoldalról az út mellé gurult. Az érdekes vadászkaland híre gyorsan elterjedt, és folytatása lett. A hatóság Járában a szarvast elkobozta és húsát a mészárszékben a lakosság részére kimérette. A csendőrt azért vonták felelősségre, mert kiadta kezéből a fegyvert, az apát a község házára rendelték, és mint kiskorú fiáért felelőst, megdorgálták.”

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy később, felnőttkorában 12 vadászfegyvernek volt tulajdonosa, jobbnál jobb márkák. A vadászathoz kapcsolódott az állatpreparálás, tömés. Kitömött emlőállatai, madarai, hüllőpreparátumai az egyetem Állattani Intézetének és az Unitárius Kollégium Állattani Szertárának tárlóit és polcait gazdagították, de jutott belőlük lakásába és barátainak is. A tanórákon gyakran beszámolt vadászkalandjairól, a felkeresett vidékek - többek között Máramaros, a Torockói-havasok, Dobrin és az Aranyos völgye - szépségeiről.

A régi Kolozsvár lakói közül bizonyára sokan emlékeznek nyaranként a sétatéri tavon úszkáló hattyúpárra. Ezeket 1927. április 16-án, a tavaszi szünidő idején fogta be a Duna-deltában és szállította nagy gonddal Kolozsvárra. Látva a Hesdát faunaszegénységét, javaslatára Bors Mihály szindi földbirtokos nagymennyiségű csíki rákot hozatott és telepített a Hesdátba. Foglalkozott az Erdélyben honos viperákkal és halakkal. Nyomtatásban megjelent disszertációja: *A madarak öregkortól eltérő tollszínezete ataviszi-kus jelenség-e, avagy a környezet hatásának tulajdonítható?* (Szeged, 1931) Doktori értekezését (*A Jára vízének pisztrángjai*) a szegedi egyetemen védte meg 1940-ben.

1940-től a máramarosszigeti főgimnázium igazgatója lett. Így közel került a Radnai-, és Máramarosi-havasokhoz, melyeket különösen szeretett. Tanári munkája mellett figyelemreméltó tudományos munkát végzett, ugyanakkor a közéletben is tevékenykedett. Tagja volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi és Matematikai Osztályának, valamint az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek. A múzeum-egyesületi vándorgyűléseken fel-

olvasásokkal szerepelt, így Erdély kihalt és kihalóban lévő emlősállatairól (1933) a kolombácsi légyrajokról Erdély nyugati részén (1934) stb. Brassai Sámuel-ről 1934-ben két tanulmányt közölt a Keresztény Magvetőben. Ezek az írások arról tanúskodnak, hogy dr. Ferenczi Sándor alaposan áttanulmányozta Brassai természetről szóló munkáit. Észrevette azt az óriási különbséget, amely a 100 évvel ezelőtti és az ő tevékenységének kora között tátongott a biológiai ismeretanyag és felfogás között. S valóban, ha meggondoljuk, hogy Ch. Darwin *A fajok eredete* és *Az ember származása* c. művei csak 1859-ben és 1871-ben jelentek meg, s a paleontológia, bakteorológia és immunológia még csak a (kiolvashatatlan) stádiumban voltak, akkor érthető a Brassai kezdeti tevékenységének idejében uralkodó felfogások zűrzavara. Nyilvánvaló, hogy amíg a darwini evolúció szövege és szelleme Erdélybe érkezett, addig sok idő telt el. Ezzel kapcsolatban dr. Ferenczi Sándor a következőket írta: „Ha kerek száz esztendőt visszatekintünk a magyar tudományos élet történetében, egy olyan messzeséget fogunk észrevenni, ahol a napjainkban virágzó magyar tudományos élet csak gyermekkorát éli. Ezen gyermekkori bizonytalan lépéseivel indult el a mindennel foglalkozó Brassai, hogy később mint utolsó nagy polihisztort emlegessék. Szándékosan foglalkozom vele, mint kezdő természettudóssal, mert kezdetben ő mint zoológus, geológus, kémikus és matematikus kora tudósainak a színvonalán állott, s ezen tudományágban épp oly termékeny munkásságot fejtett ki, mint akár csak a botanika vagy a nevelés-tudomány terén.”

Tudományos munkásságát értékelve megállapíthatjuk, hogy dr. Ferenczi Sándor mindenekelőtt zoológus volt. Emellett azonban más kérdések is foglalkoztatták. Így *Sziklakarcolatok* c. cikkében (Erdély, 1934/2-es szám) foglalkozik a székely rovásírás kérdéseivel, és felhívja a kirándulók figyelmét az ilyen leletek felkutatására és begyűjtésének fontosságára. 1941-ben megírta *Kolozsvári útmutató*-ját 158 oldalon, földtani, történelmi és természetrajzi vonatkozásokkal.

1933–1935 között szerkesztője volt az ERDÉLY honismertető folyóiratnak, melyet az Erdélyi Kárpát-Egyesület adott ki. Épp ezekben az években épült fel az egyesület Bors Mihály-ról elnevezett menedékháza a Tordai-hasadék előterében. Ennek eseményeiről - alapkövetétel, bokrétaünnep, avatás - részletesen beszámolt a folyóirat. Ebből a korabeli dokumentumból értesülünk Bors Mihály nagylelkűségéről. Ő ugyanis a Hasadék előterében lévő ingyenesen kívül 40 000 lejt is adományozott a menedékház építési céljaira, nem beszélve a fogatokból, építőkőből és faanyagból álló hathatós segítségről.

Hároméves szerkesztői tevékenysége alatt tartalmas folyóiratszámokat adott közre, ugyanakkor értékes emberekből álló szerzőgárdát alakított ki maga körül, melynek tagjai voltak: dr. Gergely Ernő, dr. Páter Béla, dr. Balogh Ernő, Mátyás Vilmos, dr. Tulogdy János, Orosz Endre, Merza Gyula, Vámszer Géza, az aradi Záray Jenő és ifj. dr. Xántus János. Csupa nagy nevek a két világháború közötti Erdélyből. A honismertető és tudománynép-

szerűsítő cikkek mellett folyamatosan közli az Erdélyi Kárpát-Egyesület osztályalakításait, a Természetvédelmi Bizottság határozatait, melynek alelnöke volt Alexandru Borza professzor mellett. Már akkor megfogalmazták a havasi gyopár (*Leontopodium alpinum*) és a Nagyvárad melletti Pece-patak termálvizében tenyésző hévízi tündérrózsa (*Nymphaea lotus* var. *themalis*) védelem alá helyezését, sőt feltevődött a Retyezát Nemzeti Park létesítésének a gondolata is. Sikerült leállítani a Detunáta páratlan természeti értéket képviselő bazaltoszlopainak a kitermelését, védelem alá helyezni a Szkerisórai jegesbarlangot, a Tordai-hasadékot, s a Mézgedi cseppkőbarlangot. Ezeknek, az Erdély történetében legelső hivatalos természetvédelmi intézkedéseknek a kidolgozásában és meghozatalában dr. Ferenczi Sándornak is szerepe volt, funkciója révén.

Életének fontos eleme volt Bors Mihállyal való barátsága. A dúsgazdag földbirtokos nagystílű adományokkal halmozta el az Erdélyi Kárpát-Egyesületet, ugyanakkor barátságával tüntette ki Ferenczi Sándort. Nyilvánvaló, hogy ehhez hozzájárultak a közösen szervezett nagy vadászatok és az ezeket követő multságok. Multságairól a vidéken beszéltek: udvarházát inasok és szolgák hada népesítette be, fontosnak vélt útjait díszes hintón tette. Úgy tekintették, mint Aranyosszék Nagyurát. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy dr. Ferenczi Sándor felesége Löffi Emília, később Emmy néni Bors Mihály keresztlánya volt. A két család barátságáról és szívélyes kapcsolatáról számos történet tanúskodik. Ezek közül említsünk meg egyet. Emmy néni a Bors Mihálnál tett egyik látogatása alkalmával megemléltette, hogy barackot tenne el télire. Másnap Kolozsvárra, a Ferenczi-család lakhelyére egy egész szekéderéknyi érkezett ... Volt nagy csodálkozás és gond a sok barackkal. Itt emlíjtük meg, hogy Bors Mihály (1887–1937) végrendeletében a Ferenczi gyermekek összes taníttatási költségeit biztosította, beleértve a külföldi egyetemeken végzett tanulmányi költségeket is. Hogy ez nem valósulhatott meg, annak oka a kommunista diktatúra vagyon- és jogfosztása 1945-től kezdődően, tehát attól az évtől, amikortól dr. Ferenczi Sándort kivégezték öccsével, Jánossal együtt.

A kivégzés körülményeiről pontos adatokkal rendelkezünk, ugyanis az egyik kivégzett, Csaszlava Jenő bányamérnök – szerencséjére – nem halt meg, így mint túlélő számolt be a tragikus eseményről. Már előljáróban tisztázni kell, hogy a brennbergbányai Kovácsárokban történt gyilkolást nem a hungarista eszméket valló nyilasok hajtották végre, hanem SS-katonák. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban közölt adat – mely szerint a nyilasok lettek volna a gyilkosok – nem felel meg a valóságnak, de nem felel meg a valóságnak a halál napja sem, mert az nem március 29., hanem március 30. De adjuk át a szót dr. Tompa Károlynak, aki A soproni egyetem mártírjai emlékhelyének felavatása c. cikkében visszatekint a történetekre. Ennek alapján idézzük fel 1945 márciusának utolsó napjait Sopronban:

„A Mátyás király utca 5 számú házban lévő akkori Erdélyi Diákotthonban - melyet a Városi Tanács és részben erdélyi bányászati és erdőgazdasági

vállalatok támogatásával tartottunk fenn – 1945 március utolsó napjaiban mintegy 14 hallgató és hozzátartozója lakott. Itt élt a Zsil-völgyéből származó Csaszlava Jenő és marosvásárhelyi származású felesége is, aki akkor az egyetemi könyvtár dolgozója volt. Mi erdélyiek mint rászorulónak helyet adtunk Neumann János II. éves kohómérnök-hallgatónak is, aki a perbáli jegyző egyetlen fia volt.

Ezekben a napokban az emberek az óvóhelyeken kerestek menedéket. Az említett ház óvóhelyének lakóit még több veszély fenyegette, mint másokét, mert közel volt a nyilas párház (Széchenyi-ház), ahonnan időközönben indultak a géppisztolyos, övüket kézigránatokkal teletűzdelő, feketeruhás, csizmás, zöldinges pártszolgálatosok razziáikra. Közben a várost járó gépkocsikról a hangszórók szakadatlanul üvöltöttek, hogy a kiürítési parancs értelmében mely évfolyam fiataljainak mikor kell gyülekezniük a Petőfi téren.

A Mátyás király utca 5 számú ház óvóhelyének vészkijáratí vasajtaja a kapu alá nyílt. Itt örködtünk felváltva, hogy veszélyt jelezve riadóztassuk a többieket. A pincében átültettük a falat a 7-es számba, ahonnan hátulról a romos lépcsőházon át a 9-es szám padlására jutottunk. Ezt a házat is elkerülte a nyilasok őrzárata, mert kiégett, romos volt és az utcáról megközelíthetetlen.

Közöttünk testvére mellett talált menedéket Ferenczi János szigorló erdőmérnök bátyja, dr. Ferenczi Sándor természetrajztanár, az erdélyi természettudomány egyik ismert reménysége, aki a táborig kórházból hivatalos eltávozási papírral jött, és így zászlósi egyenruhájával, pisztolyával támaszunkká is vált.

Amikor idegeink kezdték felmondani a szolgálatot, elhatároztuk, hogy kiköltözünk Brennbérgbányára; valamelyik bombabiztos óvóhelyen bújunk meg a zaklatás, elhurcolás és a légitámadások veszélye elől. Március 29-én Ferenczi János és Sándor, Neumann János, Csaszlava Jenő és felesége el is indultak, mi, többiek, a bombázások miatt később már nem jutottunk ki. Ennek a pár perces késésnek köszönhetjük életünket. Az öt barátunk itt Obrennbérgben, a Kovácsárookban kutatótámából kialakított óvóhelyen húzódott meg, ahol a brennbérgiek – nagyobbbrészt németek – és sok soproni is menedéket keresett. 30-án reggel híre ment, hogy a szovjet csapatok már a brennbérgi hegyekben vannak. Dr. Ferenczi Sándor zászlós egyenruhájában kísérte a csoportot, gondolván, hogy így nagyobb biztonságban vannak. A jó hírre a mellékhelyiségbe mentek civilruhát ölteni, azt hívnék, hogy már nem kell tartani a razziától. Eközben néhány volksbundista nő leszaladt az óbrennbérgi vendéglőben tanyázó SS-ekhez - a magyarul is tudó brennbérgi és soproni németekhez - és azt jelentették, hogy a soproni főiskolások egy katonatiszt segítségével fel akarják robbantani az óvóhelyet, illetve veszélyes kémek ezek!...

Az említett nagypénteki délelőttön, a feljelentés után néhány perc múlva, SS-ek rontottak a pincébe, és kituszkolták az öt szerencsétlent. A két Ferencit és Neumannt déli irányban, a kovácsároki patak mentén lökdösték előre a Csaszlava házaspárt pedig az óvóhely bejáratával szemben, a jóreményoldali

gyalogösvényen hajtották a Muck felé, mondván, hogy viszik a német parancsnokságra. Pedig mindenki tudta, hogy a németek már onnan is elmene-
kültek. Az asszonynak már csak annyi ideje maradt, hogy odasúgja férjének:
Jenő, ezek bennünket ki fognak végezni! A következő pillanatban Csaszlava
Jenő erős ütést érzett a tarkóján – egy lövés érte közvetlen közletről a gép-
pisztolyból –, és a földre bukva, volt annyi ereje, hogy ne mozduljon, ne-
hogy géppisztolysorozattal teljesen végezzenek vele. A fejlövés ellenére,
csodával határos módon életben maradt. Rengeteg vérveszteséggel, többször
elalélva másnap hajnalban vánszorgott be a Sörházdombig. Ott végre segít-
séget kapott, és bevitték az Orsolya-rendházban berendezett kórházba, ahol a
súlyos tarkólövést szenvedett ember 3 hét alatt annyira felépült, hogy vállal-
kozhatott egy még mindig veszélyes brennbergi gyalogútra az erdön át.
1945. IV. 23-án, hétfőn én kísértem el a tett színhelyére, és nekem mondta
el, még mindig csak akadozó szavakkal, hogy mi történt.”

Alább idézünk az életben maradt Csaszlava Jenő vallomásából:

„Mindenünket elvéve, az SS-vezető elrendelte három géppisztolyos SS-
katonának, hogy kísérjen bennünket az erdön át be Sopronba, a Muckon át
vezető hegyi úton. Csomagjainkra azt mondták, hogy egyelőre ott maradnak.

Mit sem sejtve, azt hittem, hogy a közvetlen utánunk jövő SS-katona a
Muckra kísér fel, az ottani katonai parancsnoksághoz. Alig mentünk 200–
300 métert, midőn feleségemet és gemet is tarkón lőttek.

Feleségemnek jobb arca teljesen szétroncsolódott a lövés által, és szegény
mellettem halt meg. Én - szerencsésebb lövés következtében - 30-ról 31-re
virradó éjjel a hegyen keresztül bevánszorogtam az egyetemre, ahol a vallo-
másomat elmondtam ...

Az egyetemről az Orsolya-zárdába működő vöröskeresztes hadikórházba
szállítottak be, ahol orvosi kezelésbe vettek.”

A háború végén elkövetett csoportos kivégzés minden jóérzésű embert
megdöbbsentett és felháborított. A kezdetben hihetetlennek vélt szomorú hír
nemsokára Erdélybe is elérkezett. A gatzett mérhetetlen fájdalmat okozott a
családtagnak és egykori munkatársaknak. A veszteség együttérzésre, szoli-
daritásra mozgósította a soproni közvéleményt is. A nagynevű Erdészeti és
Faipari Egyetem Hagyomány Bizottsága 1983. november 1-én kopjafát avatott
az egyetem 1945. március 30-án a brennbergbányai Kovácsárookban mártír-
halált halt hallgatói, illetve dolgozói emlékére. A kopjafa völgyre néző nyugati
oldalán 1945. III. 30. alatta Csaszlava Jenőné neve, déli oldalán Neumann Já-
nos, keleti oldalán, Erdély irányában dr. Ferenczi Sándor, déli oldalán
Ferenczi János neve van bevésve. A kopjafa nagyjából a két kivégzési hely
között áll.

Sopronban a Mátyás király u. 5 sz. alatti házon - amelyben az erdélyi diá-
kok a háborút átvészelték - a következő szövegű márványemléktábla áll:

E házban volt 1941-1946-ig az
ERDÉLYI DIÁKOTTHON
Ahol a soproni Egyetem 1945-ös

mártírjai voltak:
Csaszlava Jenőné
Ferenczi János
Dr. Ferenczi Sándor
Neumann János
A táblát elhelyezte 1984-ben
az EFE ifjúsága

Fájó, hogy itthon Kolozsváron, ahol a tanár úr működött, emléke elhalványult. Néhai Kriza Gyula tanártársa sokszor említette, hogy az egykori Unitárius Kollégium tanári karában két ember volt, akiknek vidám története, élcélődései derűt hoztak a nevelői közösségbe: Ferenczi Sándor biológiai tanár és Tóth Pista bácsi rajztanár és festőművész.

Sajnos, kolozsvári személyes javai is elkallódtak. Mind az értékes vadászfegyverek, mind a Dohány utcai lakás pincéjében ládába csomagolt válogatott trófeák úgy eltűntek, mintha soha nem léteztek volna. A múzeumi gyűjteményekben található emlősállatokon és hulló-preparátumokon kívül dr. Ferenczi Sándorra egyetlen kitömött bagoly emlékeztet, mely az alsójárai szülőházban, az élő, 81 évet betöltő Ferenczi Miklós tulajdonában van, az érettségi baráti emlékekkel együtt.

A soproni közvélemény jogos kérdése az volt, hogy mi történt a gyilkosokkal, s mivel a gáztett a háború utolsó napjaiban történt, sor került-e a felelősségrevonásra? Mint utólag kiderült, a felelősségrevonás megtörtént, de az adatokat csak 1984-ben ismerhettük meg, főleg Csaszlava Jenő dokumentumaiból. A vádemelést a Soproni Népbíróság tette meg. Több tárgyalás volt. A főtárgyalást 1946. március 27-én tartották a soproni Városháza nagytermében. Mind az öt tettest, illetve felbujtót elfogták. Két SS azonban még a népbírósági tárgyalás előtt megszökött. Ilyenformán a tárgyaláson csak két SS és a leány volt jelen. Mind a hárman tagadtak. Akkor az elnök feltette a kérdést: Mit szólnának, ha az egyik kivégzett feltámadna és itt most megjelenne?? Azt válaszolták, hogy az nem lehet, mert ők senkit sem végeztek ki. Ekkor az elnök bevezette Jenőt. A nő felsikoltott és elájult. Az elnök megkérdezte Jenőtől, hogy felismeri-e a tetteseket? Jenő rámutatott a lányra, hogy az vezette oda a négy SS-t, egyik SS-re, hogy ez ment a felesége, a másik meg mögötte.

A Népbíróság mind a hármat halálra ítélte. Két nap múlva azonban úgy hallottuk, hogy mind a három fogoly a fegyőrökkel együtt, a tárgyalást követő éjszakán kiszökött Nyugatra. (Dr. Szász Tibor: ny. ERTI főosztályvezető kéziratából). Ezután következtek a rehabilitációs tárgyalások a soproni járásbírószágon.

Nehéz leírni, de így van: a gyilkosok, annak ellenére, hogy neveik ismertek, a mai napig büntetlenek maradtak.

Kegyelettel emlékezünk a soproni lutheránus temetőben eltemetett, mártírként elhalt két Ferenczire, ugyanakkor fejet hajtunk az összes ártatlanul kivégzett honfitársunk emléke előtt.

Bibliográfia

1. Ajtay Ferenc: Alsójárától a kivégzésig. Dr. Ferenczi Sándor (1901. aug. 7-1945. márc. 30) életútja. Romániai MAGYAR SZÓ, 1999. október 9-10
2. Dr. Ferenczi Sándor: Erdély viperaírói. ERDÉLY, 1932. 4. szám
3. Dr. Ferenczi Sándor: Téli turista vendégeink. ERDÉLY, 1933. 1-2 szám.
4. Dr. Ferenczi Sándor: Brassai, mint kezdő természettudós. KERESZTÉNY MAGVETŐ, 1934. 2. füzet
5. Dr. Ferenczi Sándor: Brassainak a természettudomány körébe vágó fontosabb dolgozatai. KERESZTÉNY MAGVETŐ, 1934. 3. füzet.
6. Dr. Ferenczi Sándor: Természeti emlékekről megjelent törvény. ERDÉLY, 1934, 16 old.
7. Dr. Ferenczi Sándor: Sziklakarcolatok. ERDÉLY, 1934. 40 oldal.
8. Dr. Ferenczi Sándor: Sarki lúd Kolozsvár mellett. ERDÉLY, 1934. 79 oldal.
9. Dr. Ferenczi Sándor: Merza Gyula jubiláló író négyévtizedes működése az EKE kebelében. ERDÉLY. 1935. 6. szám
10. Dr. Ferenczi Sándor: A csikszentdomokosi Írottkö. ERDÉLY. 1937. 102 oldal.
11. Dr. Ferenczi Sándor: Kolozsvári útmutató földtani, történelmi és természetrajzi vonatkozásokkal. 158. oldal. Kolozsvár, 1941.
12. Létay Lajos: Léptem-igazító. ÚTUNK. 1969. 42 szám; újraközölve A költészet útjain, Kolozsvár, 1971.
13. Tompa Károly: A soproni egyetem mártírjai emlékhelyének felavatása. SOPRONI SZEMLE, 1984. 2. szám.

DÁVID GYULA

EGY KÖLTŐ ÜZEN AZ ATLANTISZRÓL Reményik Sándor születésének 110. éves évfordulójára

A költőről való emlékezésünket lehetetlen nem azzal kezdenünk, hogy visszaidézzük azokat az évtizedeket, amikor nevét kiejteni sem volt ajánlatos. Az ötvenes éveket, amikor a besúgók szeme felcsillant, ha említeni hallották, mert volt mit jelenteniük, amikor a házkutatást végző szekusok felvillanyozva emelték le áldozatuk könyvespolcáról egyik-másik verskötetét, hisz kellett-e ékesebb bizonyíték a leendő vádlott nacionalizmusára, sovinizmusára, mint az „irredenta költő” verseinek rejtegetése. Az a világ volt ez, amikor egyetemi katedráról nyilatkoztatták ki, hogy ő csupán egy „nagy-nak hazudott” költő, „urak dicséretén tengődő írástudó”, s még akik azért

vették kezükbe verseit, hogy jó szándékkal „szembenézzenek” költészetével, azok is rámondták: „omló világ árnyékkapitánya”.

A megbélyegzések, a félelmek alatt tengerfenékmélyre süllyedt egykori olvasói lelkében költészete, s inkább mint legenda élt, az újabb, a felnövekvő nemzedékek valós olvasói, vershallgatói élményei nélkül. Csak kevesen voltak olyanok, akik tudták, hogy Reményik Sándor nem az, akinek megbélyegezték. S az ő tudásuk, halk, de kitartó emléképolásuk olyan volt, mint a borbereki télen a jégpáncél alatt is tovafutó patak, amely a fehérbe öltözött világnak a jég alól is kihallhatóan susogta a tavasz ígétét.

Még tíz esztendővel ezelőtt is szorongás kísérte születésének centenáriumiát, hisz közel még az összeomlott diktatúra, s még közelebb az árnyékát tovább vetítő marosvásárhelyi „fekete március”. De Reményiknek akkor már nemcsak a nevét idéztük, hanem verseit is, amelyek - ha nem is teljes - új kiadásokban láthattak napvilágot. Ezért van az - és hála azoknak, akiknek buzgólkodásából azok a kötetek megjelentek -, hogy ma nem egy legendát, hanem egy, a megbélyegzéseket és félelmeket túlélő költőt ünnepelek.

De ki is ő voltaképpen?

Mit üzen a „rég elsüllyedt ország”-ból, olyasmit, amit ma már szabadon meghallhatunk és továbbadhatunk?

Mit is ér valójában napjainkban újra felszínre került, s egyre népszerűbb költészete?

Első kötetével (*Fagyöngyök* volt a címe) nem keltett különösebb feltűnést a századelő magyar költészetében. Bús-komoly hangja volt, rezignált, húszegynéhány évesen túlságosan is sok világfájdalommal, amely később az érett férfit is végigkíséri. S talán magmaradt volna az életet csendben és szomorúságban végigszemlélődő, magányos költőnek, ha nem ront rá életére – nemzetére, országára – az első világháborút követő összeomlás: Trianon. S kiderült, nemcsak „álmok temploma a szíve”, de „szikra szunnyad benne is: Erő.” S a bús-magányos költő azonosul nemzete fájdalmával, kétségbeesésével: átkozódik, lázad, lázít –, s miközben a nemzet fájdalmának ütemére repatriáló vonatok kerekei kattognak, ő az elvesztett haza siratása helyett a szülőföldhöz való ragaszkodás hitvalló hangjait szólaltatja meg: „Eredj, ha tudsz” – üzeni a menekülők után, de arra is figyelmeztet: „Eredj, ha hitetlen/hiszed: a hontalanság odakünn/ Nem keserűbb, mint idebenn./ Eredj, ha azt hiszed/, Hogy odakünn a világban nem ácsol/ A lelkedből ez érző, élő fából/Az emlékezés új keresztet”.

Aztán nemsokára elhallgatott Végvári. Nem valamiféle hatalmi fenyegetés miatt, hanem mert maga tudta legjobban - ez a szerep nem illik egyéniségéhez: „belül fáj keménynek lenni” - mondja. A magányba azonban nem lehet visszatérnie, mert a Végvári-versek nagy nyeresége, a közösséggel való azonosulás - ha másképpen is, mint korábban – a költő meghatározó élményévé, számára is megtartó erővé válik. Innen tud majd felülkerekedni magányán, a fölöslegesség, a hiábavalóság érzésén. „Nem, nem, versem, te nem vagy szuverén,/ És nem mindegy neked: /Dobban-e más szív egyszerre ve-

led/ A mindenség kietlen kebelén.” Így lesz a költő verse sokak számára „mindennapi kenyér”, álma „egyetlen tett”, hogy mint Atlantisz, az élet jeleit küldje a mélyből - bizonyosságul és bátorításul. Számára is megtartást jelent ez az azonosulás kisebbségbe került sorstársai érzéseivel, vágyaival, céljaival: nem az álmodozásban, a légvárépítésben, hanem a mindennapi közösség-építésben. A jóval később – hitevesztett íróársával szemben - megfogalmazott „lehet, mert kell” programja ez, amelynek olyan vers-tartópillérei vannak, mint *Az ige*, a *Templom és iskola*, a *Zászlószentelés*, *Az álorcás magyar*, az *Ahogy lehet*. És miközben a magyar irredenta messze túlharsogta már a fájdalom-fakasztotta Végvári-verseket, ezek a költemények visszaadják a közösségnek a tőle kapott megtartó erőt. Egy magasabb rendű erkölcsi magyarság eszményei fogalmazódnak meg ezekben a versekben, mint a *Ha nem lesz többé iskolánk...*-ban a „hitben, hűségben, tisztességben egymásnak folytonos példaadásra” figyelmeztetés: „Ha nem lesz többé szentesített mód /Oktatni gyermekünk az ősi szóra,/ Ha minden javunkból kivettünk: /Egy iskola lesz egész életünk, /S mindenki mindenkinek tanítója.”

A kisebbségi közösségért való aggodás távolítja el az évek során a hangoskodó frázishazafiságtól, ahogy a világ egyre nyilvánvalóbban sodródik egy új háború felé. Irtózatot keltve rémlik fel előtte „az utolsó Ábel és az utolsó Káin” víziója (*Szeretnélek mellenragadni*), s a trianoni igazságtalanságot látszólag jóvátévő „döntések” mámorában már 1938-ban - akárcsak később, az 1941-ben született *Korszerűtlen versekben* - a revansra vágyó gyűlölettel félti a nemzetet: „Ha ajkadon majd újra zeng a Himnusz/ S a Zászlót ismét Te veszed kezvedbe:/ Zászlóval, Himnusszal halkán élj,/ S vissza ne élj vele!... S esküdj, hogy *Te* nem leszel az soha, / Aki mások ősi javára tör- / Rabból és páriából lettél ember, s szabad, / Nem lehetsz börtönőr!”.

Talán nem teljesen indokolatlan Reményik Sándort eredendően magányra, társtalanságra, élete hasznavehetetlenségének érzésével vívódó alkatnak mondani. De a léleknek ezek a mélységei költészetében arra is jók, hogy bennünket az Istenhez való emelkedés magasságaival is megismertessenek. A Bizonyosság versei ezek, azt hirdetve, arról téve vallomást, hogy a látható, a földi igazságok fölött ott van az isteni igazság, a lélek igazsága. Mert van-e lehangolóbban végiggondolt emberi sors-történet, mint amelyet Madách nyújt *Az ember tragédiájában*, de Reményik számára ott van „az utolsó mondat problémája” – az isteni válasz erre az emberi kudarc-sorozatra: „Ember küzdj, és bízva bízzál”. Vagy van-e szívszorítóbb kép, mint a süllyedő Titanic fedélzetén egymásba fogodzó, a biztos halálra felkészült utasoké - akikben azonban van erő egymást átölelni és égbe röptíteni a vallomást: „Közelebb Hozzád, Istenem!”? Van persze Reményiknek egész kötetre való vallásos verse - jelent is meg az utóbbi években ilyen válogatás-, de a kétely mélységeiből a Hit magasságaiba, a gyarló földi értékrendből az isteni értékek örök tartományába a *Közelebb Hozzád* vezet el bennünket, kézenfogva.

És a szerelem? Ez a mindnyájunk által oly jól ismert, annyi szépséggel megáldó érzés? Amely a magány ellen az ő számára is orvosság lehetett volna. Reményik Sándort egymást követő versköteteiben alig van látható nyoma. De aki ma olvassa ezeket a verseket - a hagyatékából *Álmodsz-e róla?* címmel, mélyen érző szívvel közzétett ciklus-darabjainak ismeretében - az rájön: Reményik Sándortól létünknek ez a csodálatos dimenziója sem volt távol. Csak éppen másként élte meg azt, az élet külső kényszerpályáin mozogva, a lélek hullámhosszán. S ez az, amit benne a legfontosabbnak, a legfőbb értéknek vallott: lélek és lélek találkozását, tökéletes egybehangolódását, ami - mondjuk mi, akik test és lélek egységét valljuk - nem lehet igazán egész a testiség nélkül, de ami - valljuk a költővel - nem hiányozhat az utóbbiból sem, sőt annak egyedül képes értelmet, lényegét adni.

Van Reményik Sándornak egy verse - kötet cím is lett belőle: *Romon virág*. Későbbi értelmezői lefegyverző, a pusztulást megszépítő gesztust érezték bele ebbe a képbe. Holott ez a vers épp ellenkezője: a pusztulás fölött diadalmaskodó Élet apothéozisa. Az Életé, amely örök újakezdés, a sorsnak magát meg nem adó ember tett-akarása, az Istentől adott szépség diadala.

Ez pedig - ki tagadhatná - ma is változatlanul időszerű.

SIMÉN DOMOKOS

MILYEN JÓ AZ AJÁNDÉKOZÓ ISTEN!*

Mt 20, 1–16

Joachim Jeremias „Jézus példázatai” című könyve szerint Jézus valódi példázatai – a szinoptikusoknál 40, Tamás evangéliumában 11 – az igazi mindennapi életből valók, és újak. A Jézus előtti időkből csak Hillelnek maradt ránk a 20. évből két képes beszéde (a test és a szobor, valamint a lélek és egy vendég tréfás összehasonlítása). Jézus után a 80. évtől ben Zakkaival kezdődik a példázatok sorozata. Jézus példázatai új kommunikációs eszközök, sajátos műfaj.

A Jézus-példázatok nem mindig azonosak azzal, és ahogy Ő mondta. Halála után szóban maradt fenn hagyományként tanítása, valamint példázatai és hasonlatai. A leírásakor az ősegyházban új értelmet adtak a példázatoknak is. A hellenisztikus zsidóságban az allegorikus exegézis iskolát alapított; valami hasonlót kerestek és vártak a keresztény tanítástól is, hogy ők maguk „éljenek benne”. Ezért értelmezték át, alakították, vonták és zavarták össze az eredetinek még megmaradt tanítás egy részét. Az eltérő fogalmazásokon, a hangsúly eltolódásán, a példázatok megtoldásán, az allegóriák, közmondásos igazságok stb. önkényes kezelésén látszik az igyekezetük (pl. a magvetőről szóló példázat eredeti, illetve régebbi, mint a magyarázata, mely nyelvi okokból későbbi hagyományból maradt ránk J. Jeremias szerint.) Az apokaliptika Dániel próféta óta „önvédelemből” allegóriát használt, az ősgyülekezet is bizonyításként használta azt.

A példázatok eredeti formájának és értelmének visszanyerésére sok kísérlet történt. Ilyenekből egy párat szemléltetésként hadd idézzek: A példázatok és mondások allegorikus magyarázatát vizsgálat alá vették, mert összevissza értelmű következtetéseket vontak le egy-egy gondolatból, melynek legszélesebb körű alkalmazását helyesnek vélték. Igyekeztek elkülöníteni egymástól a képes beszédet, a hasonlatot, a példabeszédet, az allegóriát, a közmondásos képes beszédet az eredeti szövegben. Nem vezetett eredményre, mert a héber MASAL és az arám MATHAL szó mindennemű képes be-

---

* Bibliamagyarázat. Elhangzott február 12-én a teológiai csendesnapon.

szédet jelent. A példázatokat Gadoux Jézus helyzetébe akarta visszaállítani; Schmidt a történelmi háttért tartotta fontosnak; Dodd a példázatokat Jézus életének ember-helyzetébe próbálta beállítani. Voltak, akik az ősegyháztól próbáltak visszamenni, figyelmüket Jézus és az ősegyház közti eszmei különbségre irányították. Olyan próbálkozás is volt, hogy a bibliai szöveget visszafordítsák görögre, pl. Dallman, Wellhausen és mások. Még a görögöt is vissza akarták fordítani Jézus nyelvére, de az egyik elfogadott elmélet szerint Jézus más és más nyelven beszélt a különböző társadalmi osztályokhoz tartozó hallgatóihoz: hol héberül, hol arameusul. Mindig közérthetően!

A kísérletek célja a tisztább jézusi tanítás visszaállítása, eredeti értelmének az ismerete: kikapcsolni a szemléltető anyag változtatását, a kiszínezéseket, az ószövetségi és népi elbeszélő motívumokat, a változó hallgatóság változtatását, az ősegyház helyzetét, allegorizálását és eltérő hitvilágát, helyére tenni az indokolatlanul eszkatologikussá tett helyeket, illetve azoktól eltekinteni. Mindhárom evangélistánál nagy a hajlandóság, hogy a sokasághoz vagy az ellenfelekhez intézett beszédekből tanítványi példázatokat alakítson, sokat fenyegető éllel. Bizonyosága ennek a szőlőmunkásokról szóló példázat befejezése, a Mt 20, 16/a – elsők és utolsók – és a 16/b – hivatalosak és választottak – verse. A mondás másoknál is megvan, de más alkalmazásban. Itt másodlagos befejezést kapott, a mennyországi rangsort és az isteni kegyelmet célozta meg. Tulajdonképpen az egész vers betoldás, nem ide tartozik, itt Isten országával kapcsolatos eszkatologikus hangsúlya van.

Térjek rá a példázatra, annak fontosabb mondanivalójára, de azelőtt szeretném szemléltetni a példázatról szóló magyarázatokat is:

1. A római katolikus és az evangélikus egyház ezt az evangéliumi példázatot a SEPTUAGESIMA vasárnapján hirdeti, húsvét előtt 70 nappal az 1Kor 9, 24–27-tel, a versenypályán futás verseivel kiegészítve. Jelentése: Hívás Isten szőlőjébe, és úgy allegorizálják Iraeneus óta, hogy az ötszöri hívás óráit felosztják az üdvtörténetre Ádámtól életkorokra, a keresztténnyé levés szerinti korokra.

Megjegyzésem: A szőlőbe hívásra teszik a hangsúlyt, pedig az az esti fizetésen van.

2. A Mt 20, 16 befejezés – hivatalosak és választottak – azt jelenti, hogy kevés az üdvösségnyerők száma, sok az elkárhozottaké. Nem befogadó, hanem kizáró jellegű. Az elsők az „elhívottak”, de zúgolódásukkal Isten ellen lázadtak fel, és ezért elvesztik üdvösségüket. A 14. vers „ítélet-példázat” tanulsága: Ne játszd el az üdvösséged!

Megjegyzésem: A tévedés ott van, hogy az elsők nem a büntetést, hanem a megállapodott bért, az igazságost kapták. Itt jegyzem meg, hogy a 16. vers második része – a hivatalosak és a választottak – hiányzik a régi egyiptomi kéziratokból és egyes fordításokból. Oka: a 2. században került a mostani helyére.

3. A Mk 10,31 és a Mt 19,30 összefügg: „Sok elsők lesznek (pedig) lesznek utolsók...” A vizsgált példázatban Máté egy fejezettel később a felsoro-

lást az utolsókkal kezdi. Egy kicsit arra céloz, hogy „a jövő korszakban”, „az utolsó napon” minden földi rangsorrend fordítva lesz (8. vers.) Öt csoport munkába hívottról van szó, de a 8. verstől az elsőnek és utolsónak fogadot-takról beszél csak a példázat, a három közbülső mellékszereplő.

Megjegyzésem: Tény, hogy a példázat mondanivalója nem a rangsor megfordításán van.

4. A rangsor kérdésének a megoldásához más út is vezet. A templom építésekor a kérdező látnokot nyugtalanítja az a kérdés, hogy nincsenek-e hátrányos helyzetben a korábbi nemzedékek az utolsó időt megélőkkel? Erre ezt a választ kapta: „Ő így szólt hozzám: Ítéletemet körtánchoz hasonlítom: az utolsók nincsenek hátrább, az elsők nincsenek előbbre.” A példázat egyik mai értelmezése az, hogy az elsők és az utolsók közt nincsen különbség. A templomépítéskor mindenkire szükség volt.

Toldalékként még egy pár *vélemény-magyarázat és észrevétel:*

A hallgatóknak a csattanó, a meglepő és igazságtalan nemcsak az egyforma bér, hanem az, hogy az egy órát dolgozóknak a henyelés után olyan nagy szerencsájuk van a sok pénzzel. Jézus idejében egy napszám 12 órából állt, a bére 1 dénárt tett ki, míg egy munkás kenyérszükséglete egy napra a dénár 1/12-e volt. A tanulság: a szerencse mindig kell!

Ha a 15. verssel fejeződött volna be a példázat: „a te szemed azért gonosz, mert én jó vagyok”, az ösgyülekezet nem lett volna otthon a példázatban. A gonosz szem Mk 7,22-ben a bűnök között van felsorolva. A szem pedig láthatta, hogy a 12 órát a forróságban és a sürgős munkában dolgozók tevékenysége nem egyenlő a piacon lógó, fecsegő semmittevőkével. A magyarázatuk is csak kifogás: „senki sem fogadott fel”.

A Jézust hallgatók együtt éreztek a szegényekkel, a munkanélküliekkel, hiszen a templom felépítésének a befejezésekor 18 ezer munkás maradt munka nélkül. A gazda cselekedete nem önkényes szeszély, hanem jóságos cselekedet a szegényekkel, mert „Ilyen jóságos a gazda”! Mivel ez példázat, akkor: „Isten ilyen jóságos a vámszedőkkel, a bűnösökkel és mindenkivel.” A továbbiakban a 16. verset teljesen kikapcsoljuk.

A szívemhez és az eszemhez a legközelebb álló magyarázatát Karl Herbstnek „A valódi Jézus” című könyvéből akarom még idézni. Szerinte Jézus „legbosszantóbb” képe Istenről ebben a példázatban van. Megmutatja, hogy az ember jó vagy gonosz szemén múlik az, hogy bosszankodik-e Isten viselkedésén. A példázat szerinte háromdimenziós:

1. Tisztán tárgyilagosan: Az úr nem jár el igazságtalanul, az elsők a kialudott bért megkapják. 2. Gonosz szemmel nézve: Ezek az utolsók ajándékot kaptak, amit nem érdemelték meg, mi jobban megérdemeltük volna – fogalmazódik meg az elsőkben. Az ajándékot sosem érdemli ki az ember, „bármilyen keményen hangzik is”, sokszor az érdemtelen kapja. 3. Könnyed érzülettel és jó szemmel nézni: milyen jó maga az úr, ajándékoz az éhezőknek, aminek egy jó szemű-szívű embernek örülnie kellene. Az eredmény: a látószerved, a világos vagy sötét szemüveged az, ami az alkotott ké-

pedet világossá vagy sötétté teszi. A szíved szerez örömet vagy bosszúságot, amikor azt látod, hogy Isten másokat megajándékoz... Itt is megfogalmazódik Jézus egyik alapelve: A személyes szeretet – fölötte állva az igazság szintjének – valóban egészen szabad. Aki szeret, az segít, de ez a segítség nincsen kötve ahhoz, hogy ajándékait egyenlően ossza el. A szeretet szabadsága színessé, feszültté és kiszámíthatatlanná teszi Isten történetét az emberrel. (150–151. old.)

Jézusnak ez a példázata Isten-példázat is, a jó Istenről szól. E kétszűcsű példázat 1–8 és a 9–15. verse közt a másodikon van a hangsúly, a lényeg. Nem a felfogadás, hanem a fellázadás feloldása a fontos. Milyen választ kapnak a lázadók? „Irgykedsz-e, mert én jó vagyok?” Jézus Istenre, az ősegyház magára vonatkoztatta a példázatot. A Biblia nyelvén a szőlőszőlőhegy Ézsaiás 5,7 óta hasonlat: „A seregek Urának szőlője pedig Izráel háza.” Jézus hallgatói értették a példázat lényegét, az ősegyház eszkatológikus értelmet hozott ki belőle.

Az általánosítások után fussunk végig, ha elnagyoltan is, a történeten. A korán reggel napfelkeltét jelent. A 3 óra tájt a 8–9 óra közti időt jelöli. A 6, 9 és a 11 óra közti piacon „hivalkodó” munkásokkal nem alkuszik a gazda, „Menjete, ami igazságos, megkapjátok”, mondja nekik. Az elsők a többieknek ígért igazságos bér alatt azt értették, hogy az 1 dénár napi bérnek a tört részét fogják kapni a többiek. (Íme, a matematika nem mindig „reálszakos”.) A kettős csűcsű példázat első része a munkások elöhvívásával, szölitásával, és a vincellérnek adott különös paranccsal ér véget: „Add ki nekik az igazságos bért.” El tudom képzelni, hogy matematikai számításuk szerint mennyire felháborodtak az elsők, akik legalább 10-11 órával többet dolgoztak, becsapva érezték magukat az utolsóknak adott egyenlő bérért. Az esti bérfizetés az 5Móz 24,14–15 szerint a bűn terhe mellett kötelező volt. A gazda parancsa: „Fizesd ki a bérüket” magában foglalja a „teljes napi bérüket”. Az utolsókra utaló „kezdve”, „elkezdve” görög szó fordításának egyik halvány jelentése a „bezárólag”-nak is megfelel. Itt azonban az ellenpontosításon a hangsúly, a lényegét mondani akarás, a gazda akarata: „Az utolsóktól kezdve”.

A 11. versben zűgölödás, lázadás van. Ekkor a gazda már nincs jelen, a lakására mentek szitkozódva. A 12. versben az „Ezek” kifejezés azt jelenti, hogy magukkal vitték az elsők az utolsókat is, kik egy órát dolgoztak. Rájuk mutattak: „Ezek”. Az „ezek” biztos, hogy nem zűgölödtek, bár nem jó szándékból mentek, hanem kényszerítve vitték öket. Az elsők felindulásukban és felháborodásukban a köszöntést, a gazda megszölitését is elhagyták. Kettős a sérelmük: munkájuk időtartama közti különbség, és annak nehézsége miatti magasabb bérkövetelés. A gazda jó érzéssel és módszerrel a 13. vers szerint „egyiküket”, a főkiabálót, a lehangosabbat szölitja meg, udvariasan: „Barátom”, mondja neki. Szemrehányást, de jószágot is tartalmaz a megszölitás. A barátom megszölitás három helyen fordul elő az Újszövetségben, a megszölitott mindenütt elkövetett valami helytelennek látszót. Általában így szokták megszölitani azt, akit nem ismertek név szerint, aki távoli valaki.

A 13. versben a gazda megfelel a lázadónak: „Nem cselekszem igazságtalanul veled”, amiben megegyeztünk, azt megkaptad hiánytalanul. A 14. vers parancs: „Menj el! Vedd, ami a tiéd!”, a szerződött munkát megtetted, a béred megkaptad, az egyezséget egyikünk sem szegte meg. Te dolgoztál, én fizettem. Ide kapcsolódik a 15. vers, melynek a „magaméval” szó helyett az „enyémből” szóval fordítva, így hangzanék helyesen: „Nem szabad-e nekem az enyémből akaratom szerint azt adni, amit én akarok?” Vagy szabadabban: „Az én birtokomon, az én gazdaságomban én rendelkezem akaratom szerint, én döntök a magam szempontjából, a véleményem nem lehet befolyásolni.”

A 15. vers a kulcsa a példázatnak: gonosznak látsz engem, mert én jó vagyok mindenkivel. Egyszerre kérdés és állítás is. A jóságot gonoszságnak látod. Jézus hallgatói egyesbe értették a mondanivalót: Én a gazda, aki elhívtalak, megfogadtalak, dolgoztattalak, a többieket is, ha az én jóságom, segítségem kimutatom velük, kit rövidítek meg a jóságommal? Kit tettem szégyenbébbé azzal, hogy téged megfizettelek a felfogadás szerint, másokat segítem, megjutalmaztam? Látod: „Ilyen vagyok, ilyen jó!” Nem a szokás törvényével, hanem az én jóságom szeretetével ítélek és adok.

E gondolkörbe tartozik a tékozló fiú apja is.

Röviden összefoglalva a következő megjegyzésünk van:

1. A példázat érthető, ha visszatesszük eredetiben Jézus szájába; a mindennapi életből volt véve számos gondolat-kiágazással.

2. Az elbeszélés logikus felépítésű. Vizualitást varázsol. Feszültség-fokozásos. Nem matematikai feladat.

3. Megdöbbentő, igazságtalannak látszó történet, melyet a vég felold, mivel példázat.

4. Mindenkit megszólít a tovább gondolásra, Isten-keresésre és ismeretre, valamint cselekedet-bírálatra.

A példázat Jézus szeretet-törvényének Isten jóságával való bizonyítását szemlélteti.

Idekívánkozik Káténk 41. kérdésének a válasza: „Isten mindent megtehet, amit akar”, és a 42. kérdés: „Mit értünk azon, hogy Isten jó?” – „... azt értjük, hogy Ő minden teremtményével csak jót teszen, nemcsak a jókkal és érdemesekkel...” Ámen.

Dr. Szabó Árpád

A FORRADALOM IGAZSÁGA ÉS AZ IGAZSÁG SZABADSÁGA*

Jn 8,32

A mai nap az emlékezés ünnepe. De ez az ünnep ne legyen csupán múlt-idézés, ne legyen néhány ismerős szólamnak az ismételtetése, hanem legyen egy komoly, a szenvedések tüzeiben megpróbált és megtisztult nép öntudatos hódolata saját történelmének tanulsága és szép öröksége előtt. Csak így lesz a mai nap áldás reánk nézve, a lélek tiszta fürdője, amelyből újjászületve és felszabadultan kerülünk ki; erőforrás, a nagy teremtő gondolatokkal való táplálkozás által, amelyből szárnyai nőnek a léleknek.

Jézus üzenete az evangéliumon keresztül különösen alkalmas arra, hogy a mai emlékünnepeket a legmagasabb csúcsra emelje fel, s mintegy az örökkévalóság szempontjai alá helyezze, ahol egy síkba kerül múlt, jelen és jövő, amikor azt tudatosítja bennünk, hogy „az igazság szabaddá tesz”.

De mi az igazság, ami szabaddá tesz? E fogalom kiindulópontja: nemzeti elhivatásunk tudata. Isten a történelem ura, minden nép/nemzet élete és történelme mögött az ő terve, célja rejlik. Történelmünk eszerint nem más, mint Isten örökkévaló akaratának, velünk való céljának megtestesült társadalmi képe. Minden népnek tehát jussa van az élethez, parancsa van az életre, jövőre. Nincs hatalom, amely ezt megakadályozza, vagy letagadja. Megismerni az igazság első vetületét, azt jelenti, hogy tudjunk minél tisztábban, őszintén, nyitottan és természetesen embernek és magyarnak lenni.

Életünknek ez az alapigazsága, itt és most, tovább gondolkodásra és tovább lépésre késztet. A mi kérdésünk ma, a Millennium évében, az ezredfordulón az, hogy mi módon lehetünk emberek és magyarok itt, a Kárpát-medencének ezen a csodálatos táján, amit szülőföldünknek vallunk és vállalunk. 1848-ban a márciusi ifjakat is ez a kérdés foglalkoztatta: hogyan élhetik meg életük igazságát a szabadság felelősségével?

A mi álláspontunk ma így hangzik: a szabadság csupán formai jelentés mindaddig, amíg egyszerű létkérdésről van szó. Magasabbá azáltal válik, amikor a szabadság az erkölcsi érték feltétele lesz. Nincs erkölcsi érték szabadság nélkül, és jaj annak a szabadságnak, amely nem az erkölcsi érték szolgálatában áll. Nem szeretet az, amit kényszerítenek, nem hűség, amelyek

---

* Elhangzott 2000. március 15-én a Szent Mihály templomban tartott ökumenikus istentiszteleten.

félelemből származik, nem áldozat, amely nem szabad elhatározásból születik.

Legyünk tehát szabadok az erkölcsi érték igazságán állva, hogy önmagunknak parancsolhassunk, s a jót magáért a jóért akarjuk. Legyünk szabadok, hogy felelősek lehessünk.

Az igazság igazi megismerése azonban csak az önvizsgálaton át vezet. Tudnunk kell azt, hogy a múlt és jelen szolgaságából mi a mi bűnünk. Mert önmagunk bűne ellen csak a töredelem és az Istenhez való megtérés segít. Kőlcsey szavai mélyen a lelkünkben harangoznak: „Mebűnhődte már e nép a múltat s jövődöt.” Mondjuk ma azt, hogy csak a múltat, mert nem figyeltünk oda eléggé az életünkben munkáló igazságra, amely Isten akaratát s velünk való céljait hordozta.

Nemzeti ünnepünkön most elének áll a jelen, s rajta keresztül számon kér a jövődö. Csak úgy tudunk szembesülni az azokat hordozó és mögöttünk álló Istennel, ha ünneplésünket megneemesíti az elkötelezés: megismerjük az igazságot, mert egyedül csak benne van a mi szabadulásunk és szabadságunk.

Záró üzenetként álljanak itt Szentimrei Jenő sorai:

„Az új szót keresem!

Új szót, porban és csillagok között!

*Az új magyar szót, pallosnál élesebbet, s
fegyvernél biztosabbat, imánál áhítatosabbat, és írott
törvénynél hatalmasabbat.*

*Az új magyar szót, mely nem lesz olyan
gyámoltalan, hogy visszasírja a régít,
de túlkiált vágyakon, álmokon, új jövőbe...*

*A többéletet éneklek, árva nemzetem néked,
eljövendö, erős nemzedékek nemzeti dalát!*

*Isten, áldd meg a teremtett világot,
hogy áldott legyen benne a magyar!”*. Ámen.

NAGYPÉNTEKI TANULSÁGOK*

Jn 13,1; Lk 23,47

Évről évre visszaemlékezve, a nagypénteki események templomi felelevenítése, Jézus szenvedéstörténetének előadása az ún. passiójáték keretében, mindennek mély átélése, számomra mindig egy szomorú lelkiállapotot eredményezett. Bár tudtam, hogy két nap múlva húsvét következik, és feltámad az igazság, de ha történetesen nem támadna fel, az örök értékek felsőbbrendűségén akkor sem ejthet csorbát egy szerencsétlen keresztfá... Mégis, a maga egyszerűségében fáj Jézus halála, és úgy fáj, mintha jelen időben feszítették volna meg. A tökéletes jóságot, a teljes ártatlanságot és az önfeláldozó szeretetet láttam keresztre szegezve Jézusban, ugyanakkor önmagunkat, legalábbis jobbik valónkat éreztem meggyalázva, kereszten függeni Jézussal együtt. Gyermekkoromban képes voltam titkon még könnyezni is az égre kiáltó és elfogadhatatlan nagypénteki gaszág miatt.

Ilyenféle érzelmi azonosulás után azóta már értelemmel és nyilván hittel is keresem – keressük ez alkalommal közösen – a kereszthordozás lényegét, hogy megértve azt, elviselhetőbbé váljanak a mi mindennapi keresztheink. Így nagypéntek gyászát nem azért elevenítjük fel évről évre, hogy húsvét örömét előlegben valamiképpen megrontsuk; a nagypénteki példa és gyász már önmagában is érték, mondhatni erőt adó gyász, amennyiben lényegénél fogva és célzatosan ragadjuk meg.

Az igaz ember (Jézus) és általában az igazság pillanatnyi keresztre feszítése a mi felfogásunkban nem halál és nem vég, hanem csak az igazságtalanság időleges megnyilvánulása, például azért is, hogy az előbbi győzelmét még diadalmasabbá tegye. Nagypéntek nélkül nincsenek igazi húsvétkok: a megaláztatás, a kizsároltság és a méltánytalanság poklának átérzésével teljesebben gazdagítanak minket a mindenkori felemelkedések.

A csütörtök éjjeli és nagypénteki dráma részletei valamilyen formában az emberi mivolt örök velejáróira, gyengeségeinkre és kiszolgáltatottságunkra, illetve – másfelől – reményeinkre és az emberi méltóságra emlékeztetnek. A következőkben elevenítsük fel a szenvedéstörténet néhány meghatározó mozzanatát, és próbáljuk magunkra vonatkoztatni tanulságait.

– A példamutató életével, meggyőző tanításával rengeteg követőt szerzett Jézust a hivatalos zsidó vallásos vezetők el akarták veszejteni, ami érthető, hiszen ez szerfelett érdekükben állott. Tervükhöz kapóra jött az egyik tanít-

---

* Rónay György gondolatainak felhasználásával

vány áruló készsége... A *Júdás-sors* a miénk is, hiszen megbecsülendő vezetőink csókkal és pénzért történő kiszolgáltatása, vagy akár ütéssel és ingyen történő elárulása sokszor nekünk sem okoz különösebb gondot, de szinte mindennapos barátaink és munkatársaink részleges cserbenhagyása is, továbbá, különösebb lelkiismeret-furdalás nélkül vagyunk képesek hátat fordítani a sárban fekvő és segítségkérő ismeretlennek, nem beszélve arról, hogy emberként megtartó elveinket és lényükké vált, követendő eszményeinket is könnyűszerrel megtagadjuk nemegyszer. Mellesleg árulás: a más nemzetiségű helytartó (Pilátus) szabadon bocsátotta volna az elárultat, azonban honfi- és nemzettársai kíméletlenül „Feszítsd meg!”-et kiáltottak. (Úgy néz ki, már akkortájt is dívott egy ilyenfajta „nemzeti összetartás”.)

– A nagypénteki történetben egy másik gyengeségi *tényező a kitartás és az akarat hiánya*. Jézus legmeggrázóbb élethelyzetében, halála közvetlen közelében az ő gondviselő Atyjához fordul, és „vért verejtékezve”, gyötrő imádságban készíti lelkét a végső megpróbáltatásra. Ebben az utolsó előtti imádságában egyedül marad, ugyanis az együtt virrasztásra felkért tanítványait mindegyre elnyomja az álom... A fáradtság és az alvás megpróbáló élethelyzeteinkben az érdemleges jelenlétünk megszűnését eredményezhetik, amiktől már csak egyetlen lépésre van a végzetes mulasztás, a dolgok menetének visszafordíthatatlanná válása, bibliai szóhasználatul: a kísértés gyengeségébe esés, annak beláthatatlan következményeivel.

– Szerfelett példaértékű Jézus szenvedéstörténetéből az embertelen bánásmódnak, a szörnyű *megaláztatásoknak emberi méltósággal és türelemmel történt* elviselése is. A levetkőztetés, az arcul ütés és köpés, a csúfság jelének számító töviskorona és bíborpalást, a megvesszőztetés, a kínzó szomjúságra felkínált ecet türelmes elfogadása hordozza a jézusi példa hitelességének mélységét. Valódiságát pedig az pecsételi meg, hogy egyféleképpen kinyilvánította a mélyen emberi érzést, az *egészséges halálfélelmet* is. Így kéri, hogy amennyiben lehetséges, múljon el tőle a keserű pohár, de végső soron ne az ő, hanem az Atya akarata érvényesüljön. E kérés nyilvánvalóan nem hitbeli fogyatékoságot jelent, hiszen ő elsősorban nem az elmúlástól félt, hanem a még tenni és szeretni akaró emberként Isten országa földi terjesztésének munkásságából való kitaszíttottságát sajnálta. A megrázó: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?” kérdést is így értelmezem, bár egyesek az emberi magány és kapcsolatnélküliség síró kifejezését látják benne. Szerintem még ez sem megtorpanás vagy számonkérő jajkiáltás volt, hanem a testiséggel számolni kénytelen ember ösztönös segítségkérése a végső megpróbáltatásban. A Lukács feljegyzésében ránk maradt utolsó mondata ezt látszik igazolni: „Atyám, a te kezébe teszem le az én lelkemet.” – sóhajtott utolsó Jézus, s ez ma is a hittel haldoklók és a gondviselő jó Istenhez kerülés biztos tudatával meghalók reménységének alapszavai. Azok búcsúszavai, akik számára a halál utáni folytatás, az öröklét már nemcsak hit kérdése, hanem bizonyosság. Kérdés, vajon mi tudunk-e most, és főleg, amikor majd eljön az igazán megpróbáló ideje, halálunk óráján ennyire hinni?

Ezek után még néhány *összegző* mondatot fogalmazok meg.

– A szenvedést senki sem kerülheti el. A szenvedés tudatos és értékteremtő vállalására azonban csak az a személy képes, aki hiszi, hogy nem itt a Földön teljesül be a szenvedéstől mentes élet, viszont a szenvedés már itt is teljesebb életre segíthet. Feltéve, ha a szenvedés beavatása által valamelyest ráérezünk az élet igazi alapjaira és fontossági értékrendjére, s ebből megtanuljuk nemcsak azt, hogy örömmel éljünk, hanem azt is, hogy méltóságteljesen szenvedjünk, ha muszáj, és jobb reménységgel haljunk meg.

– Végül: a halálon győztes Jézus végső üzenete fogalmazásomban a következő lenne: az örök élet mindenkit megillet, mert az nem érdem, hanem isteni ajándék, de itt a Földön csak az részesül áldásából, a lelki béke, a nyugodt szív és reményteljes jövőkép örömeiből, aki tudatosan vállalja a nagypénteket is, valahányszor azt a helytállás, a lelkiismeret, a kitartás és a hűség megköveteli.

– Én azt kívánom magunknak: a jó Isten, akarata szerint óvjon minket a felesleges nagypéntektől, oltalmazzon mindenkit úgy az értelmes, mint az értelmetlen szenvedéstől – legyen az bármilyen nemesítő is, mi nem hiányoljuk egyáltalán. De, ha mégis megpróbáló nagypéntek jönnek, ha nem kívánt napok támadnak ránk, és kibírhatatlannak tűnő események keserítnek meg, akkor a Jézus példájára gondolás legyen segítségünkre; legmélyebb élethelyzeteinkből, amikor úgy tűnik, hogy már – vagy még – nincs megoldás, akkor ez is legyen továbblépésre ösztönző erő. Ámen.

KOVÁCS ISTVÁN

ESZMÉNYEINKÉRT ÉLNI: ÖNZETLENÜL – „SEMMIÉRT EGÉSZEN!”*

Máté 9, 9; 19, 27–29

Ünneplő gyülekezet, kedves keresztény Testvéreim!

„*Szélről szól a hajós, ha beszél...*” – Vagyis arról beszél az ember, ami foglalkoztatja. Tudta ezt már az ókori költő is, midőn az idézett sort leírta. Erre gondoltam én is, midőn Főpásztorom felkért erre a szószéki szolgálatra, és készülni kezdtem e megtisztelő feladatra. Azt egészen természetesnek ta-

---

* Elhangzott a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Fakultásának tanévzáró is-tentiszteletén, a belvárosi templomban, 2000. július 2-án.

láltam, hogy teológiai tanévzárónk istentiszteletére és erre az ünneplő gyülekezetre gondolva: nagyon sok gondolat és érzés foglalkoztat. De a kérdés épp az, hogy az evangélium számos, nagyon fontosnak érzett és időszerűnek hitt üzenete közül – „itt és most” – melyiket szólaltassam meg? – Azt próbálom megszólaltatni, ami engem is megérintett.

Az alapgondolatként választott és fölolvastott bibliai részek két – alapvetően különböző – képet, ha úgy tetszik helyzetet állítanak elénk. Nézzük csak meg őket!

Nyomban úgy tűnik, hogy az első tanítványok életében – akárcsak a miénkben is – voltak feledhetetlenül fennkölt, magasröptű pillanatok, amikor mondhatni szárnyalt a tanítványi lélek. De voltak kiábrándítóan hétköznapi, földhözragadt alkalmak is, midőn szárnyszegettnek bizonyult ugyanaz a lélek. Mindig csodálkozó borzongással olvasom – és élem át – újra a tanítványi lélek szárnyaló és magával ragadó erejű megnyilatkozásait a Bibliában. Ilyenek azok is, amikor Jézus elhívja első tanítványait. Eléggé ismert jelek ezek. Lényegük: Jézus felbukkan, megjelenik valahol a tanítványok életében, egyszerű munkás-hétköznapijaikban, a halászbárka vagy a vámszedő-asztal közelében, és megszólítja a leendő tanítványt. Megszólítja? – Személyiségének lenyűgöző, mágneses vonzerejével, szavának ellenállhatatlan (ma úgy mondanánk: karizmatikus) hatalmával – hisz úgy beszélt, mint akinek hatalma van – elhívja: Jer, és kövess engem! – És a megszólított azonnal engedelmeskedik. Leteszi kezéből a munka eszközét, otthagyja a halászbárkát és hálót, a vámszedő-asztalt és a hétköznapiakat; otthagyja apját, anyját, testvéreit, gyermekeit, házát, földjét, egész addigi életét, egyszóval mindenét, fölkel és követi Őt! Nem töpreng, nem kérdez és nem kétségeskedik; nem búcsúzik, nem temeti halottait: a Mester nyomába lép. Úgy, ahogy Jézus kéri ezt, mert: „aki kezét az ekeszarvára téve hátratekint, nem alkalmas Isten országára” (Lk 9, 62). A tanítványi lélek magasröptű pillanatai ezek. Életünk megrendítő, nagy találkozásainak magasfeszültsége izzik bennük. Az igazi eszménnyel, az eszményképpel való találkozásoké: beleborzong az ember, ha csak rágondol is lenyűgöző szépségükre! „Semmiért Egészen!”, ahogyan költőnk érezte és fogalmazta meg – utolérhetetlen szépen – ezt a szerelmétől megkövetelt lángoló lelkesedést, ezt az önzetlenül tiszta és feltétlen önátadást: „Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz. / Ha szeretsz, életed legyen / öngyilkosság, vagy majdnem az.” (Szabó Lőrinc).

Ezzel szemben milyen mélypontok, mennyire szárnyszegett, röghöz tapadt, közönséges pillanatok azok, amikor megtorpan és kétségeskedni kezd az elhívott: Uram, követlek téged, de engedd meg, hogy előbb búcsút vegyek az otthoniaktól (Lk 9, 61). Vagy: Uram, követlek téged, de hadd temessem el előbb atyámat (Lk 9, 59). Vagy, amikor később – már tanítványként – elkezd számíthatni, méricskélni: lám, mi mindent elhagytam, feladtam érted – otthonomat és családomat, házamat és földemet, halászbárkám csöndjét, vámszedő-asztalom biztonságát és hétköznapijaim nyugalmaát –, hogy kövessék téged: Mi lesz a jutalmam? Mit kapok én cserébe?!

Ahogy elbűvölt a tanítványi lélek iménti szárnyalása, úgy lehangol és visszaránt, idealizmust foszlat és kiábrándít ez utóbbi szárnysegettsége. Hisz sivar, szürke; nincs benne semmi, ami a hétköznapok „verébfilozófiája” fölé emelkedne. S ha úgy tetszik, mégis valami egyetemesen emberit fogalmaz meg, valami gyötrelmesen emberit a mindennapok szürke valóságából. Mert ki tagadhatná, hogy szinte általános jellemzőnk a „valamit-valamiért” céltudatossága, kiszámítottsága? Az ember célratörő lény. Tudja, hogy miért tesz valamit. Tudja, hogy mit akar elérni, megvalósítani általa. Elveti a magot, mert kenyeret akar; fát ültet, mert gyümölcsre vágyik; könyvet nyomtat, iskolát épít, mert tudásra szomjazik, és nevelni akarja gyermekét... „Valamit – valamiért” – sajátosan emberi vonás, tulajdonság ez. Valamit tesz az ember, mert kapni akar valamit. Egészen hétköznapi nyelven szólva olyan ez, mint az üzletkötés, a kereskedelem: adok valamit – befektetek –, hogy kaphassak valamit, hogy megtérüljön a befektetésem. Kevesen tudnak tenni, adni anélkül, hogy ne várjanak érte fizetséget, anélkül, hogy ne kérdeznék: mi lesz a jutalmam? Mit kapok cserébe? Kamatostól lehetöleg...

Hogy a tanítványokból is kikívánczik e kérdés? Talán nem is csoda. Ne ítélezzünk túl keményen, szigorúan! Ők is *csak* emberek. És jól látják – a Mesterrel járva –, hogy sokszor háládatlan a nép; hallják, amint Jézus is így szól: „A rókának oduja van, az ég madarának fészke, de az Emberfiának nincs hová lehajtania a fejét” (Mt 8, 20). Tudják, hogy szidalmak és üldöztetések várnak rájuk. És kezdenek méricskélteni ők is: lám, mi mindenünket elhagytuk érte, hogy kövessünk téged. Mi lesz a jutalmunk? Mit kapunk mi?

Megdöbönt azért, mert így – kimondva – eszmélek rá: nem azért mennek Jézussal, mert szép a hivatás – „embereket halásztok majd” –, mert elbűvölte, lenyűgözte őket a nehéz, de gyönyörűséges iga, hanem mennek, mert várnak valamit cserébe. És máris „benyújtának a számlát” érte...

Testvéreim, nekem meggyőződésem, hogy minden igazán nagy, jelentős és szép dolog úgy és akkor jött létre az emberiség történetében, amikor az ember tudott valamit teljes odaadással, egy szent célért való feltétlen és önzetlen lelkesedéssel tenni az életben. Pusztán az eszmény büvöletében lángholva, égve, minden számítás, minden „adok-kapok” üzletkötésszerű méricskélés és haszonlesés nélkül: önzetlenül – és ismét a költővel szólva – „Semmiért Egészen!” Mert eszmények nélkül nem lehet. Író-lelkészünk, Balázs Ferenc is világosan látta ezt, midőn leírta: Beteg ez a nemzedék. Nincsenek eszményei. – Gondoljuk tovább! A közelmúlt – majdnem fél évszázadon át – dühöngő ateista diktatúrájának képviselői és szolgalelkű lakójai megpróbálták lerombolni, sárba tiporni minden olyan keresztény és magyar értékünket, amelyek lelkesítő eszményeket, erkölcsöt és tartást kínáltak az előttünk járó nemzedékeknek. Mára ez az ország, ahol élünk, világszerte csak olyan „hírességekről” ismert sajnos, mint „Drakula”, valamint egy labdarúgó csapat „bálványozott” kapitánya... Nem kívánom részletezni. Inkább azt idézem, amit a világhírű magyar orvostudós, Selye János mondott az iga-

zi eszmények fontosságáról: „Jó, ha van eszményképünk, amit tőlünk telhetően követünk. Még akkor is, ha az eszmények nem azért vannak, hogy elérjük őket, hanem hogy mutassák az utat.” – Engedjétek meg, hogy az elmondottak igazát néhány példa felvillantásával szemléltessem!

Tinódi Lantos Sebestyén emlékét idézem: a 16. századi énekes-költő az ellenség perzselte hon végvárait járta, valami „szent megszállottsággal”. Kezében lant és toll. Ment, hogy csüggedt végvári vitézekbe új erőt öntsön. Dalolt, az egri hősök példáját idézte; a helyállás, a hazaszeretet eszményeit vitte a csüggedt, megfáradt harcosokhoz, hogy új erőre kapjanak, hogy bátorságot öntsön a veszélyben élők szívébe, erősítvén bennük a haza szent földjét védő lelket. Vártól-várig vándorolt, s nem félt, hogy a felperzselte haza úttalan útjain valahol kardélre hányja az országot dúló ellenség. Miért tette? Miért kockáztatta életét szüntelen vándorúton, mindig ott dalolva-lelkesítve, ahol a legnagyobb szükség volt rá? Holott ülhetett volna biztonságban levő, jól védett várakban is, hogy „bőrét mentse”. A végvárak fősvény kapitányai sokszor egy kupa bort sem adtak, hogy szomját oltsa. Még ennyi fizetségre, jutalomra, elismerésre sem tellett. És mégis ment. Vitte valami szárnyaló lelkesedés, valami „szent megszállottság”, amelynek nem lehet ellenállni. Nem méricskél, nem tartotta a markát, nem nyújtotta be a számlát. Még csak nem is kérdezte: mit kapok én? Mi lesz a jutalmam? Csak ment, és tette, amit tennie kellett! Csak úgy – „Semmiért Egészen!” Mert: „Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz. / Ha szeretsz, életed legyen / öngyilkosság, vagy majdnem az.”

Az 1848-as szabadságharc lánglelkű költője, Petőfi Sándor is otthagyni mindent, otthonát, szeretett fiatal feleségét, Júliát, boldogságát, gyermekét, és ment, hogy karddal és tollal kezében, ifjú életének áldozatával áldozzon a szabadság oltárán. Ő sem tartotta a markát fizetségért, mint a zsoldoskatona, aki pénzért kockáztatja életét. Nem kérdezte soha: mit kapok én cserébe? Mi lesz a jutalmam? Egyszerűen csak: tette, amit tennie kellett! Nagyszerű költeményében így vall erről: „Mi lesz a díj? Vagy lesz-e díjam, / Nem kérdezem; / A legrosszabb rabszolga is kész / Fáradni, hogyha megfizetnek érte. / Én díjkívánat, díj reménye nélkül / Fáradtam eddig és fáradok tovább is.” (Az Apostol).

Hasonlóképpen idézhetem Schweitzer Albert példáját. A világhírű tudós, orvos, orgonaművész és teológus lemondott az európai életforma által kínált kényelemről, hátat fordított a fényes káriernek, hogy a távoli Afrikában gyógyítson. Nemcsak felismerte, de élte is: „A világnak leginkább olyan emberekre van szüksége, akik mások szükségével törődnek.”

Emlékezhetünk a mártírhalált halt német evangélikus lelkészre, Dietrich Bonhoefferre is, aki – a második világháború szörnyűségei közepette – saját élete árán mentette más vallású emberek életét!

És hogy az időben közelebb jöjjünk, az egy határon átlépő orvosra. Kanabé Zoltánra emlékezem, aki egy tavaszi fészérelés idején a Duna egyik jégszigetéről a másikkra ugrálva érte el a tulso partot, hogy idejében kornazba

vihesse életveszélyben forgó betegét, egy kisfiút. Nem kérdezte ő sem: Mi lesz a jutalmam? Nem méricskélt és nem nyújtotta kezét a boríték után... Csak valami szent hivatástudattal és szárnyaló lelkesedéssel tette, amit tennie kellett: „Semmiért Egészen!” Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz. / Ha szeretsz, életed legyen / öngyilkosság, vagy majdnem az.

Gondolkodtál-e valaha is el azon, hogy mi történt volna, ha ezek az önzetlen, önmagukat „Semmiért Egészen” is odaadó, nemegyszer feláldozó, lánglelkű emberek is elkezdtek volna hűvösen számíttatva méricskélteni? Ha az „adok-kapok” veréb-világnézet szemszögéből mérlegelve a dolgokat, előbb megkérdezték volna: mit kapunk mi? És mi lenne, ha életünkéből váratlanul kifognának ezek az önzetlen önfeláldozást ma is vállaló emberek? S ha gondoltál valaha is mindezekre, akkor tetted-e fel a kérdést, hogy te, mint Jézust követő keresztény ember, tudsz-e ilyen, hozzájuk hasonló lenni? Egyáltalán, tudsz-e tenni még valamit is önzetlenül, anélkül, hogy várnád érte a fizetséget? Anélkül, hogy kérdeznéd: Mit kapok én? Mi lesz a jutalmam?

Szinte hallom a tétova, csalódott és lemondó válaszokat: Hát, én bizony nem tudok ilyen lenni. Avagy, nem könnyű dolog Tinódi Lantos Sebestyének, Petőfi Sándorok, Schweitzer Albertek, Kanabé Zoltánok lelkületét, hivatástudatát és önfeláldozását önzetlenül vállalni. Nem könnyű dolog a Mester elhívó szavára – jer, és kövess engem! – azonnal követni Őt.

De mégis – lehet! Te is lehetsz ilyen szárnyaló lelkesedéssel eszményeinek élő, önzetlen ember. Nem kell hozzá feltétlenül Tinódi Lantos Sebestyének, Petőfi Sándornak, Schweitzer Albertnek – és ki tudja még milyen kimagasló egyéniségnek – lenned. Gondolj csak áldozatos életű édesanyádra, édesapádra! Kérdezték-e ők valaha is, hogy mi lesz a jutalmuk? Azok a jó szülők, akik vállalták életünket, vigyázó szeretettel óvtak és áldozatok árán is felneveltek, sohasem azzal törődtek, hogy mit kapnak cserébe. Nem méricskéltek és nem nyújtották be a számlát. Hozzájuk hasonlóan, a magunk rendjén mindannyian lehetünk eszményeinknek élő, önzetlen áldozatvállalásunkról bizonyosságot tevő, lelkes Jézus-tanítványok, az életnek azon területén, ahová állított az Isten. Mégpedig anélkül, hogy méricskélneünk vagy felhánytorgatnánk mindazt, amit önzetlenül kellett tennünk. Anélkül, hogy kérdeznénk: Mit kapunk mindezért cserébe? Mi lesz a jutalmunk?

És itt, tudom, érzem – mert magam is mélyen átélem – belédhasít a döbbenet: Hát tényleg nem kapunk semmit cserébe? Tényleg nem lesz semmi jutalmunk nemes idealizmusunk szárnyaló lelkesültségéért, önzetlen önfeláldozásunk nagyszerű tetteiért? Hát érdemes eszményekért égve élni? Érdemes lelkesedni és önzetlenül jónak lenni? – A szárnyszegett és mélypontra zuhant tanítványi kérdésekre adott válaszból kiderül, hogy Jézus ismerte az „örök” embert. Tudta, hogy lelkünk mélyén örökösen ott lapulnak ezek a kérdések. Ezért válaszolt – az örök tanítványi kérdésre – csöndes, de határozott hangon így: „Bizony, mondom nektek, hogy ti, akik követtek engem ... S mindaz, aki elhagyja értem otthonát, testvéreit, atyját

vagy anyját, gyermekeit vagy földjét, százannyit kap, és örökségül kapja az örök életet.”

Vajon mi az a százannyi? Nem kell sokáig töprengened rajta. A való élet szinte mindennap szállítja a példákat. Csak nem akarod észrevenni őket! Vajon nem ismernél embereket, akiknek – úgymond – „mindenük megvan” – nagyszerű házuk, legújabb évjáratú kocsijuk, ígéretesen fölfele ívelő pályájuk –, boldogok lehetnének, és mégis, valami fájdalmasan hiányzik életükből? Mert, hogy is mondta Jézus: „Mit érsz, ha az egész világot megnyered is, de lelkedben kárt vallsz?” – A lélek nyugalma, a szív békéje és boldogsága, ennek a vallomásnak az ajándéka: Atyám, elvégeztem, amit rám bízta. Megtettem, amit tennem kellett. Önzetlenül: „Semmiért Egészen!”

De nem csak erről és nem csak ennyiről beszél Jézus. Szól ezenfelül az örökélet elnyeréséről is. Ezt én kétféleképpen látom. Először úgy, hogy tovább élsz az emberiség, a közösségek kollektív emlékezetében, amint Tinódi, Petőfi és mindazok, akik tudtak másoknak is világítva „égni”, önzetlenül élni. És hiszem Jézussal – megrendítően szép hittel –, hogy Isten ezenfelül is megajándékozta azokat, akik Jézus örök hívásának engedelmeskedve tudnak eszményekért lelkesedve hivatást megélni e földi létben. Önzetlenül, s ha kell – a költővel szólva újra – „Semmiért Egészen!”

Testvérem! Nézd, Jézus neked is int, és csengő szóval hív ma is: Jer, és kövess engem! – Ne állj itt bénán, a vásáros világ zajától süket fülekkel, a gazdag ifjú tétova tehetlenségével. Gyúljon ki benned is a Tinódik, Petőfik, és a többiek – igaz eszmények szolgálatában ízzó – lelkesültsége! Légy Jézus tanítványa és önzetlen követője. Mert: „Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz. / Ha szeretsz, életed legyen / öngyilkosság, vagy majdnem az.”

Ne várd mindig, hogy valaki más kezdje el! Ez a hívás hozzánk szól. Hozzád, hozzám, kései tanítványokhoz. Mindenkihez. Ne mondd azt, hogy nem hallod a hívást! Mert ez a hívás, e mai napon, ím, hozzád is elérkezett. Engedelmeskedj neki! Ámen.

KIK AZ UNIVERZALISTÁK?*

Text: 139 Zsolt 1-12

A felolvasott textus – melynek gazdag mondanivalóját később kibontom – legszembeötlőbb megállapítása Isten állandó és valóban kikerülhetetlen jelenléte. A zsoltáríró költői szavakkal érzékelteti ezt a valóságot: „Ha a hajnal szárnyaira kelnék, és a tenger túlsó szélére szállanék: ott is a Te kezed vezérelne engem, és a Te jobb kezed fogna engem”.

Nincs olyan hely, ahol Isten ne lenne jelen. Nem lehet előle elbújni, jelenléte mögé kerülni. Én hiszem ezt.

Hiszem, mert univerzalistának születtem, és ebben a hitben nevelkedtem. Apám univerzalista lelkész volt. Édesanyám orgonistaként, és, – amint a lelkészfeleségeknél lenni szokás –, „segédlelkészként” szolgálta gyülekezetünket. Meggyőződésem, hogy Ti tudjátok, mit értek ezalatt, hiszen az erdélyi unitárius egyházközösségekben is nagyjából ugyanez a helyzet. Nemcsak a lelkész volt a gyülekezet lelkipásztora, amelyben én felnőttem, hanem bizonyos értelemben az egész lelkészi család együtt szolgált. Ti ezt még nálam is jobban tudjátok, hisz nemrég ért titeket a nagy veszteség: a lelkészi család egy szeretett tagja távozott az örökkévalóságba, és az úr, melyet maga után hagyott, lelketekben, mindnyájatoknak igen fájdalmas. Igen, a lelkészfeleségek értékes lelkipásztorai a gyülekezeteknek.

Az én valláserkölcsi neveltetésemben Isten állandó jelenléte természetes helyet foglalt el, mely jelenvalósága a halállal sem szűnik meg. Jézus, aki Isten valódi természetéről tanított, szintén folytonos valóság volt Isten és az általa teremtett világhoz való viszonyunkban. Minden parókia falára, ahova csak költöztünk, egy feliratot akasztottunk. A mondás gyermekkoromban kissé féltelmetesnek tűnt. De az azóta sokféle felirat között, mely parókiám falán függ, még mindig ez a mondás az, mely legmélyebben vésődött tudatomba. A mondás így szól: „Jézus e háznak a feje, láthatatlan vendég minden étkezésnél, csendes hallgatója minden beszélgetésnek”. Mivel én nem voltam mindig tökéletes gyermek, és amikor még mint kisgyermek Istent és Jézust láthatatlan személyeknek képzeltem Lélek helyett, sokszor gondolkoztam azon, hogy Ők valóban mindent látnak és hallanak, a szó valódi értelmében?

A felirat természetesen nem gyermekek vagy bárki ijesztgetésére született. Inkább arra vélt inspirálni, hogy minden pillanatunkban tudatosan a jóság jegyében éljünk, s ne a büntől és a büntetéstől való rettegésben. Az univerzalizmus egy új keresztény eretnekségben gyökerezik. Olyan eretnek eszmékben, melyek az V. századi alexandriai Origenus munkáiban nyert ki-

---

* Elhangzott a kolozsvári belvárosi unitárius templomban 2000. július 9-én.

fejezést először. Origenus felfogását a Biblia elmélyült olvasása inspirálta. Ezt az ákkori görög világ *apocatastasis*nak ismerte, és e felfogás Isten és valamennyi teremtett lélek végső harmóniáját jelenti. Origenus is hagyott helyet a büntetés számára – éspedig a túlvilágon. De legvégső soron a szentek is és bűnösök is, akik e végletek között éltek, Istennel mind megbékélnek és tökéletes harmóniába lépnek.

Később az univerzalisták, főleg akik Észak-Amerika brit kolóniáin éltek – köztük sokan Németországból s Németalföldről menekültek az Újvilágba, Pennsylvania környékére, hogy ott lelki közösségeket alapítsanak, nos ők – Origenus eszméit még tovább vitték. Az evangéliumból ők egy olyan Jézust olvastak ki, aki a szeretet Istenéről tanított. Olyan Istenről, aki szeretetét éppen abban fejezte ki, amilyen gyönyörűre teremtette a világot, amelyet tökéletes természeti törvények szabályoznak csodálatos és bonyolult összefüggésekben. Egy nem szerető Isten nem adta volna Jézust, a tanítómestert az emberiségnek, akinek evangéliuma megerősítette a mózesi törvényt, amikor a farizeusok faggatására így válaszolt: „Halld Izrael: Az Úr, a mi Istenünk egy Úr. Szeressed azért az Urat, a Te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből és teljes erődből” (Mk 12, 29–31).

De Jézus ehhez még hozzátette, noha ezt már nem kérdezték tőle, hogy a második parancsolat ugyanolyan fontos, mint az első: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.” Ezek a legnagyobb, és valljuk be, legnehezebb parancsolatok, és az univerzalista elődeim úgy gondolták, hogy egy igaz Isten nem parancsolna teremtményeinek olyant, amit Isten maga nem tenne meg. Tehát ők arra a következtetésre jutottak, hogy egy Isten, aki az *Igaz* Isten nem az ítélet istene elsősorban. Ha ítél is, nem csupán bűneink, de éppen annyira jótetteink alapján ítél meg minket. Sokkal inkább azonban Isten szeret minket, és reménységgel, bátorító, megerősítő szeretettel tekint teremtményeire, akikre a teremtés hatodik napján azt mondta: „Igen jó”.

Az én univerzalista elődeimnek azonban az volt a véleménye, hogy mi, emberek, mégha nem is mindig tudatosan, önmagunk fölött azonban állandóan ítélkezőnk, és ezáltal elidegenítjük magunkat Istentől, elvágjuk magunkat az ő szeretetétől. A legtöbb korai univerzalista, akik a későbbi Egyesült Államokban éltek, teológiájukban unitáriusok voltak. Nem véletlen tehát, hogy az első unitárius teológiai művet egy univerzalista írta 1805-ben, akinek Hosea Ballou volt a neve. A mű címe pedig: „*Tézis a megváltásról*”. Angolban a megváltás kifejezésnek több értelme is van. Jelentheti Jézus halálát, mint szimbolikus megváltást (vagy váltságdíjat az emberiség bűneiért). De van egy másik jelentése, amelyet az angol nyelvileg is kifejez. Annak a ténynek az elismerése ti., hogy bár pillanatnyilag Istentől eltávolodva élünk, végsősoron azonban Istennel egyek vagyunk (mi benne és ő mibennünk, ahogyan ezt az erdélyi unitáriusok is meg fogalmazzák). Ebben az értelemben írt Hosea Ballou, és így értelmezték a későbbi univerzalista nemzedékek is.

Az univerzalisták mindig és most is elsősorban szabadelvű keresztények, akik számára a Biblia és Jézus Krisztus (a Krisztus fogalom a felkent

próféta és tanítómester jelentésben értendő) a hit és vallásgyakorlat központja.

Az évek során, amint én újból és újból visszatértem Erdélybe, s megismertem egyházatok hitbéli felfogását, egyre jobban elszomorított, hogy Ti az univerzalistákat „istenteleneknek” tekintitek, mint akik felelősek azért, hogy az amerikai unitárius univerzalizmus eltért, letért a liberális kereszténység útjáról, amikor 1961-ben, az unitáriusokkal egyesülve, létrehozták a mai Unitárius Univerzalista Egyházat. Igen, elszomorodtam, mert én, az univerzalista, teljesen otthon éreztem magam az erdélyi unitárius teológiában, hit- és vallásgyakorlatban. A ti kátétek eszméin és tanításain nőttem fel univerzalista egyházamban. És a sors iróniája az, hogy Édesapám és egyházközössége, melyben szolgált, ellenezte a két felekezet egybeolvadását. Noha Apám univerzalista és unitárius gyülekezetekben is szolgált, attól félt, hogy éppen a szabadelvű keresztény szellem esik majd az egyesülés áldozatául, főleg az unitáriusok számbeli fölénye miatt. Bizonyos tekintetben Apámnak igaza lett, mert noha a mai napig vannak olyan unitárius és univerzalista gyülekezetek, melyek elsősorban keresztény szelleműek, a számuk egyre csökken. Sokkal kevesebb ma a liberális keresztény unitárius univerzalista mint az egyesülés pillanatában volt. Ennek az oka nem abban keresendő elsősorban, hogy 20–30 évvel ezelőtt az unitárius univerzalista egyház nem támogatta volna a szabadelvű univerzalistákat – ami tulajdonképpen igaz: nem támogatta –, hanem inkább abban, hogy az univerzalisták falusi vagy kisvárosi gyülekezetek voltak elsősorban. És a legtehetségesebb, legambiciózusabb ifjak tömegesen hagyták el univerzalista gyülekezeteiket a nagyváros gazdagabb, teljesebb szellemi lehetőségeiért. Emiatt, és mert az Egyesült Államok egyre inkább szekularizálódik és egyre kevésbé liberális, sok univerzalista gyülekezet elsorvadt, és lassan eltűnt a térképről. Az univerzalisták a kezdetektől, amikor 1779-ben első egyházközösségeiket alapították, az unitáriusokkal történt egyesülésig mind főleg földművesek, tanítók, ügyes mesteremberek, kiskereskedők és vállalkozók soraiból kerültek ki, míg az unitáriusok egyházközösségei főleg a keleti part metropolisáiból alakultak ki. Az univerzalisták templomainak nagy száma a kontinens belsejében épült, ahol az unitáriusok egyházalapítási kísérletei sikertelenek maradtak. Természetesen, az unitárius gyülekezetekben is voltak földművesek és szegények, és az univerzalisták gyülekezeteihez is tartoztak igen gazdag és magas műveltségű polgárok, a két felekezet közötti különbség nem annyira teológiai, mint inkább gazdasági és osztálykülönbség volt.

Az univerzalisták fő célkitűzése a nevelés, a műveltség általánossá tétele volt, és ebbéli törekvéseikben számtalan kollégiumot és egyetemet alapítottak – köztük az Egyesült Államok leghíresebb egyetemeit, mint pl. a bostoni Tufts Egyetem és a kaliforniai Technológiai Egyetem. Ennek ellenére a köztudatban az univerzalistákkal kapcsolatban soha nem fogant meg ugyanaz az intellektuális kiválóság, mint azt az unitáriusokkal asszociálják. Noha műveltségben nem maradtak alul, mégis a közvélemény az univerzalistáknak

inkább a vallásosságát tartja számon és emlékezetben, semmint intellektuális törekvéseit. Ami az univerzalisták vallási érdeklődésének központjában állott, az az Istenországának eljövetele és annak munkálása. Ez tartalmában a köznevelés elterjesztését, a rabszolgaság megszüntetését, börtönreformokat, elmegyógyintézetek humánussá tételét, gyermekek bányákban és más nehéz munkákban való foglalkoztatásának megszüntetését, a szegények lakásvi-szonyainak javítását – főleg a falvakról a városok gyáraiba áramló fiatal nők –, életkörülményeinek javítását, valamint a dolgozó rétegek szakszervez-tekbe való tömörítését jelentette. Noha az univerzalistáknak nyomdája aktí- van működött, és sok univerzalista újság és folyóirat látott napvilágot, mégis ők kevesebbet írtak, mint az unitáriusok. Ehelyett az előbb felsorolt haladó társadalmi reformokon munkálkodtak, és a társadalom jobbításán dolgoztak, nagyon is gyakorlati eszközökkel. Fő társadalmi eszméik, melyekért küz- döttek, a mértékletesség, a nők szenvedésének megszüntetése és jogainak ki- vívása, politikai és gazdasági reformok bevezetése voltak. Az univerzalisták a Washingtoni Hitvallásban foglalták össze vallási meggyőződéseiket és felelősségüket, melyet a társadalom jobbításáért tettek. Én ezen nőtem fel, ennek a Hitvallásnak a szavait ismételtük vasárnapról vasárnapra templo- munkban. A Washingtoni Hitvallás így hangzik:

„E gyülekezetet egybekapcsoló közös cél Isten akaratának véghezvitele úgy, amint azt Jézus hirdette, valamint Isten országának – melyért Jézus élt és áldozta életét – építése Isten munkatársaiként.

Ezért ma hitünkről Istenben vallást teszünk, aki az örökkévaló és minde- nek fölött uralkodó Szeretet; hitet teszünk Jézusról, aki lelki vezérünk, vall- juk minden ember értékét, az igazság hatalmát, legyen az ismert vagy még felfedezendő, és hiszünk a jóakarátú emberek önfeláldozó lelkében, mely a gonosz hatalmat legyőzi, és fokozatosan Isten országát a Földön felépíti.”

Noha az én istenfelfogásom sokat változott gyermekkorom óta, és noha elismerem, hogy a mi hitvallásunkat egy bizonyos, az Egyesült Államokra jellemző történelmi szemlélet inspirálja, mégis ez a hit változatlanul szemé- lyes meggyőződés, és valláshagyományom sajátja.

Én egy olyan gyülekezetet szolgállok, amelyben az „Isten” szó említése a hívek egy részében kényelmetlenség érzését kelti. Én azonban a szószékről mégis beszélek Istenről. És noha az imádkozás híveim egy részének idegen, én mégis imádkozom a szószéken. Mert a lelkészi hivatás számomra nem szavakkal való érvelés elsősorban, hanem szeretetből, segíteniakarásból fa- kadó tettek sorozata híveim iránt. Lelkésznek lenni számomra azt jelenti, hogy híveimet biztatom, támogatom, hogy olyan szeretettel, olyan megbo- csátással, olyan segítőkészséggel forduljanak egymás felé, amint azt Jézus élete példázza, illetve amennyire híveim képesek. Lelkészi hivatásom engem arra kötelez, hogy képességeim és lehetőségeim szerint tegyek meg mindent egy jobb, igazságosabb, békésebb és kevésbé büntető világ megteremtéséért, és hogy együtt munkálkodjam mindenkivel, aki segítő kezet nyújt felém Is- ten országa építésében, értsenek bár egyet velem teológiaiilag, avagy nem.

Én hiszem, hogy az általunk termelt gyümölcsökről ismertetünk és ítéltetünk meg. Vagyis cselekedeteink és nem szavaink a fontosabbak. Én azt is hiszem – noha nem vagyok az erdélyi unitarizmus és történelmi tapasztalatok szakértője –, hogy a ti hitrendszeretek magva, lényege ugyanez. És természetes is, amennyiben Jézus evangéliumát igazként fogadjuk el, a gyökeres történelmi változások dacára mi, unitáriusok és univerzalisták szabadelvű keresztények vagyunk, mert Jézus követésére helyezük a hangsúlyt.

Legyen bár különböző a nyelvünk, kultúránk, történelmünk és életkörülményeink, és különbözőek azok a hatások, melyek meghatározzák milyen utat választunk a jézusi tanítások gyakorlására, az isteni szeretet életünkben és tetteinkben való megnyilvánulása végső soron és lényegében mindnyájunk számára ugyanaz.

„Hová menjek a Te lelked elől, és a Te orcád elől hova fussak? Ha a hajnal szárnyaira kelnék, és a tenger túlsó szélére szállanék,” – még Amerika szívében is, a Kárpátok ölelésében is – „ott is a Te kezed vezérelne engem és a Te jobb kezed fogna engem”.

Végül még egy idézet a Zsoltárból: „Járásomra és fekvésemre ügyelsz, minden utamat jól tudod. Mikor még nyelvemen sincs a szó, immár egészen érted azt Uram! Elöl és hátul körülzártál engem, és fölöttem tartod kezedet. Csodálatos előttem e tudás, magasságos, nem érthetem azt”.

Az évek során az univerzalisták arra a meggyőződésre jutottak, hogy Isten útjai, Isten világa oly csodálatos, oly felfoghatatlan, hogy az ember legfeljebb csak kezd annak misztériumába behatolni, azt megismerni, beleértve önmagát. Amint azt a költők, a misztikusok, a bölcsék, a történelem és földkerekség prófétái vallották, az univerzalistákban is erősödött az a felismerés, hogy a legtöbb, amit mi képesek vagyunk meghallani, az egy hang a gyönyörűséges lángolni látszó csipkebokorból, és egy csöppnyi darabka Isten anatómiájából. A misztikusok kivételével a mi tudatunk, de képzeletünk számára is felérhetetlen a kozmikus végtelenség, Isten lenyűgöző ereje, amikor a föld alapjait rakta, amikor a hajnalcsillagok együtt zengtek harmóniát, amikor Isten gyermekei örömujjongásban dicsérték Őt. Mi emberek képesek vagyunk szentlélekkel megtelni, képesek vagyunk szolgálni, de veszélyes azt gondolnunk, hogy miénk az igazság, hogy mi képviseljük az igazságot. Ennek felismerésével együtt született meg a helyénvaló alázat, és sokak számára annak megértése, hogy mi szabadelvű keresztények nagyon hasonlítunk a világ többi ismert vallásainak követőihez. Akárcsak ők, mi sem tudjuk Isten lényegét megragadni, és egy kicsi és alkalmazható, kezelhető bálványokat vagy hatalmas és nagyjából szónoki és üres szavakat gyártunk. Az egész emberiség ugyanazzal a kérdéssel birkózik, amelyet Jóbnak tett fel az Isten, de amelyre válaszolni csak hitünkkel vagyunk képesek.

Így az univerzalisták a Szentírás és a vallás csodálatos történetének tanulmányozására szentelték életüket. Nem azért, mert magukat jobbnak képelték, mint saját liberális keresztény hagyományunk, hanem éppen mert tudták, hogy legyen bármilyen mély a hitük és bármilyen buzgóak a cseleke-

deteik, mellyel Isten országát munkálják, attól még nem voltak szükségképpen jobbak. Az univerzalizmus fogalmát, melynek hordozói voltak, azonban kiszélesítették, és nemcsak az egyetemes megváltás hívei, de egy olyan egyetemességnek lettek a hirdetői, melynek szellemében saját helyüket és szerepüket immár nemcsak részeként és paraméterei közt fogták fel, melyet építettek, és ahol éltek, hanem az egész emberiség, mint egységes család részeiként, akik testvérei egymásnak, legyen bár bőrtük színe, nyelvük muzsikája, hitük lángja különböző.

Isten országa, vallották, nem egy városban vagy egy bizonyos hegyen épül, sem pedig egy bizonyos tartományban vagy országban, és nem egy bizonyos valláshoz tartozó nép által csupán. Hanem az egész földkerekségen és minden egyes ember által. Én ezt is hiszem, noha e felfogás miatt az idealizmus vagy amerikai optimizmus vádjával illelhetnek. De én nem tudnék keresztény lenni, ha nem volnék idealista.

Megilletődve érzem magam, hogy újra ebben a templomban lehetek, és mélyen megtisztelve, hogy szószékéről beszélhettem hozzátok. Először 1970-ben látogattam és aztán az elmúlt nyolc év alatt olyan gyakran tértem ide vissza, amint csak tehettem, mert megszerettem templomaitokat, ezt a népet és ezt a gyönyörű földet. Szavamat ma ez a szeretet inspirálta és Istené, az ő szerető jelenvalósága és az én saját hitem, melyet viszont annak a növekvő felismerése táplál, hogy csodák történnek. Tudom, hogy mindig lesznek hitbeli különbségek, kulturális és életkörülménybeli különbségek. Másként nem is lehetne. De én egész lényemmel vallom, hogy bár egymás kölcsönös megértése a különbségeket nem fogja eltörölni, de azok, akik egymástól különböznek, képesek együtt akarni, együtt dolgozni közös és egyetemes célok érdekében, amelyek minden elidegenítő, részletcél alapját képezik. Az univerzalisták egyik kedvenc bibliai idézete Ézsaiás látomása a béke birodalmáról. Abban nem minden teremtmény volt farkas vagy mind bárány. Hanem inkább az idézet: „lakozik a farkas a báránnyal, és a párduc a kecskefiúval fekszik, a borjú és az oroszlánkölyök és kövér barom együtt lesznek, és egy kisgyermek őrzi azokat.” (Ézs 11, 6)

Az én célom ma csupán az volt, hogy ama furcsa univerzalistáknak nevezett hívekről – hogy bárányoknak vagy oroszlánoknak tartjátok, azt ti döntésétek el – néhány kiegészítő ismeretet közöljek veletek.

Én szívből remélem, hogy, amint az velem történt, ti is találtok kölcsönösséget, kölcsönös tiszteletet és testvéri érzést lelketekben.

Végezetül azért imádkozom, hogy a szavak, melyek ajkamról, és a béke, mely szívemből fakad, Istennek tetsző legyen, és bennetek, jó testvéreim, visszhangra találjon. Ámen.

AZ ÚR ŐRIZZEN MEG ATTÓL, HOGY ODA- ADJAM NEKTEK ATYAI ÖRÖKSÉGEMET!*

1Kir 21,3

Kedves Testvéreim! Az Ószövetség nagyon régi korszakába vezetlek vissza a jelen alkalommal. A könyv írásba foglalása kb. Jézus előtt 536-ra tehető. Egy nagy történelemkönyv, mely folytatása a Sámuel Könyvének. A történelmen túlmutatva, van egy fontos üzenete is a királyok könyvének: az Isten iránti hűtlenség és a törvény megvetése romlásba sodorhat egyéneket és országokat, mely maga után vonja Isten ítéletét.

Sokak előtt ismert Nábót szomorú története, mégis nagy vonalakban elmondom. Ahábnak több palotája volt. Többek között Jézreelben is egy. Szép volt maga az épület, amit hatalmas park övezett. Ott sétált a király, élvezte gazdagságának, hatalmának minden előnyét. A palota közelségében volt Nábotnak szőlőskertje, melyet szakértelemmel és odaadással gondozott. Édesapjától örökölte, az édesapja az ő édesapjától. Ki tudja hány nemzedéken keresztül volt a család birtokába a szőlőskert. Ahábnak nagyon megtetszett, egyrészt közelsége miatt, másrészt mert jó földje volt. Feltette magában, hogy megvásárolja vagy elcseréli egy másik szőlőskerttel. Magához rendelte Nábótot, és ajánlatot tett, „Add nekem a szőlődet, hadd legyen valaményes kertem, mert közel van házamhoz. Adok helyette jobb szőlőt, vagy ha jónak látod, pénzben adom meg az árát”. Nábót meghajtotta magát a király előtt, és így válaszolt: „Az Úr őrizzen meg attól, hogy odaadjam neked az atyai örökségemet!” A király haragjában bezárkózott és nem evett és nem ivott, nem bocsátott senkit maga elé. A felesége, Jezábel kifaggatta a királyt bánatának okáért, az pedig mint egy durcás gyermek panaszkodott.

A bibliai leírásból megtudjuk, hogy Jezábel álnokul megölette Nábótot, kinek ártatlan vérét a kutyák nyalták fel. E szörnyű tette hozta Illés próféta az intést és figyelmeztetést, hogy ott, ahol Nábót vérét felnyalták a kutyák, ott fogják a tiedet is felnyalni, ó király! Nábót ragaszkodott az örökséghez olyannyira, hogy élete árán sem adta volna a királynak.

Örökség! Ízlelgetem, forgatom számban a szót. Mít értek alatta? Az első, ami tudatosodik bennem, hogy akitől rám maradt, nem él. Nagyon kedves emlékek fűznek hozzá, és sokmindent kaptam még mellette az örökségahagyótól. Tudatosodik bennem, hogy drága örökségemet nem szabad eladnom. Reviczky Gyula költő az Imakönyvem című versét így kezdi:

---

* Elhangzott 2000. július 28-án a főtanácsi istentiszteleten.

„Aranykötésű imakönyvet / Hagyott rám örökül anyám, / Kis Jézus ingben glóriában / Van a könyv első oldalán / Sok év előtt egyik sarokba / Berírta jó anyám nevét, / Lehajtom a betűkre a fõmet, / Hogy felidézsem szellemét!”

A költõ a versszakasz utolsó sorában mondja ki az igazságot, hogy az örökség az örökösben felidézi az örökségahagyó szellemét, és ehhez minden idegszálaival, tíz körõmmel ragaszkodik.

Génjeinkben, Testvéreim, mi is hordozunk egy szent örökséget: magyarságunk és 1000 éves keresztényi mivoltunk áldott örökségét. Hordozzuk Szent István emlékét és azt a türelmet, mellyel õ viseltetett más nyelvû népekkel szemben. Türelmet más kultúrákkal szemben. Hordozzuk nagy reformátorunk, Dávid Ferenc evangéliumon alapuló tiszta Istenhitét. Azt az áldott szellemiséget, mely a jézusi életprogram megvalósítására buzdít. Soha mások ellen, hanem mindig egymásért.

Történelmünk ideje alatt számtalanszor el akarták venni örökségünket. Nábóti szívósággal örködtünk felette, ragaszkodtunk hozzá, és megtartottuk. Voltak nehéz idõkben erõs egyéniségek mint Szentábrahámi Lombárd Mihály, amikor szûkölködtünk anyagiakban, példát mutatott áldozathozatalból Berde Mózes.

Egyházunk 432 éves történelme folyamán mindig értékteremtõ egyház volt. Ebben az értékteremtésben mindig magára volt hagyatva. Anyagi támogatást senkitõl sem remélhetett. Elsõk között volt az anyanyelv bevezetésében az oktatás területén. Nemcsak bevezette, de küzdött annak tisztaságáért. Brassai harca a magyartalanság ellen. Bölöni Farkas Sándor utazást tett Észak-Amerikában, és az ottani élményeit könyv alakban adta Erdély magyarságának kezébe, Orbán Balázs bejárta a Székelyföldet, és egy hatalmas történelmi munkát tett a nemzet asztalára, Kriza János a népköltészet drága kincsét gyûjtötte össze és ajándékozta a nemzetnek (Vadrózsák), Balázs Ferenc bejárta a kerek világot és tapasztalatait hozta haza, alapított gépszövetkezetet, tejszövetkezetet. Bartók a zenemûvészet terén alkotott maradandót. Így mutatta fel unitárius örökségének értékét:

„A magyarság számára talán a legszomorúbb, hogy az egyetlen magyar alapítási egyház az Erdélyben a XVI. században született – unitárius –, amely humanizmusával, a vallásszabadság 1568-ban kimondott törvényesítésével és haladó szellemével kiemelkedõ lehetne – állandó száalka volt a többi keresztény felekezet szemében. Ez gyakran ma is. Kis létszámuk miatt igen sokan nem is ismerik õket, és az idõnként nyilvánosságra kerülõ híradásokat idegenkedve vagy értetlenül fogadják.”

Ezek mind-mind a mi drága örökségeink, melyhez ragaszkodnunk kell, melyet eladni soha sem szabad. Idõsebb lelkészársaim ezzel tisztában voltak is vannak.

Sokszor ért minket idõsebb lelkészként az a vád, hogy a diktatúra ideje alatt ilyenek vagy olyanok voltunk, hogy beadtuk derekunkat a hatalomnak, de meg vagyok gyõzõdve, hogy mindenki megtartotta az õsöktõl reánk ma-

radt drága örökséget. Azokban az időkben is javítottunk templomokat, lelkészi lakásokat, gazdasági épületeket, és tettük ezt mind önerőből, külföldi segítség nélkül. Ahogy a körülmények engedték, még építkeztünk is Csíkszeredában, Kőhalomban, Nagyváradon, templomokat, lelkészi lakásokat vásároltunk. Mindezekben benne van egy áldozati nemzedék verejtéke. De ha azokban a vallástalan időkben csak átmentettük volna egyházunkat, már akkor is teljesítettük volna történelmi hivatásunkat. Az örökséget megtartottuk és gyarapítottuk.

Gyökössy Endre lelkész-pszichológus Mai példázatok című kötetéből olvastam a következő történetet.

Volt egy sikeres nagy ember. A nagy ember mindent elért az életben. Annak megtartására pedig ráment az egészsége. Zsebei tele voltak gyógyszerrel. Jobb zsebében a szív serkentésére való gyógyszer, bal zsebében a gyomorműködést elősegítő gyógyszer, mellényzsebében az idegcsillapítók voltak. András, a söfőrje mindig úgy viselkedett, ahogy a főnöke melyik zsebéből vett be gyógyszert. A nagy ember mindenkinél jobban megbecsülte a söfőrjét, mert hallgatagsága mellett nagyon óvatosan vezetett.

Egy alkalommal nagyon felbosszantották a főnököt, aki így szólt Andrásához: vigyen valahová a zöldbe, a csendbe. András saját lakásába vitte a nagy embert. Ahogy beléptek a kapun egy gondozott kert fogadta őket. Itt a nagy díófa alatt nyugágy van, üljön bele, és lazítson egy kicsit. Mindjárt hozok valamit. Kis idő múlva metszett pohárban, tányéron, szalvétán tejet hozott. A nagy ember megitta a tejet, és mintha mély kútba zuhant volna, elaludt.

Madárcsivitelésre, távoli kutyaugatásra ébredt. Méhek döngése, bodzailat lengte körül. Majd jólesően nyújtózódva felállt. Mivel András nem találta, bement a házba. Nagy szobába lépett, mely antik bútorokkal volt be-bútorozva, az egyik sarokban zongora, a másikban többnyelvű könyvtár. A zongorán ezüst keretben fénykép, melyen egy nagyoszlopos ház előtt egy régi Mercedes-Benz autó állt, a kormányánál elegáns férfi, mellette fátyollal leköötött nagykalapos hölgy. A nagy ember háta mögött megszólal András: a szüleim.

Mindez elveszett?

Igen. A TSZ és a község foglalta le irodának. Minket kitelepítettek. Édesanyám az oszlopok előtt sírt egy ládán, engem tartott az ölében. Apám átka-rolta rázkódó vállát, és ezt mondta azon a hajnalon: Most sírjon kedves, mert ezután nem hallhat bennünket senki panaszkodni. Az az Isten pedig, aki eddig gondunkat viselte, annak ezután is gondja lesz ránk. Amire szükségünk lesz, biztosan ezután is előkerül. Apámnak ez a pár hajnali szava az én örökségem, amit életem végéig megőrzök.

Megtenné András, hogy most hazavigyen. Természetesen, volt a válasz. A hatalmas rózsadombi villa előtt a nagy ember sokáig fogta söfőrje kezét, majd így szólt: Mindent nagyon köszönök. A pohár tejet? Nem, András, azt, hogy megosztotta velem az örökségét.

Egyházunk az értékteremtésben soha nem volt öncélú. Ahogy a virágnak az a kötelessége, hogy nyíljon és illatot árásszon, a madárnak, hogy énekeljen, az embernek, hogy lelki, szellemi javakat hozzon létre, és örökségül hagyja maga után. Orbán Balázusra, László Gyulára hivatkoznak a történészek, Bartók muzsikája hetente felhangzik a világ valamelyik koncerttermében, vagy viszik az éter hullámai az emberek felé.

Megosztjuk örökségünk a világgal, de el nem adjuk soha.

Főtanácsi gyűlés van. Hangzik felénk az ószövetségi példaadás, tanítás. Magyarságunk örökségét, unitárius örökségünket őrizzük meg, és gyarapítjuk. Váljon ez életcélunkká! Ámen.

Dr. John Buehrens

TE MÁSOKBAN, MÁSOK BENNED!*

Jn 14, 1-12

Hálás vagyok a meghívásért, hogy itt lehetek és szólhatok hozzátok a mai reggelen. A bostoni King's Chapel egyházközség, a ti testvéretek üzenetét hoztam. Szeretném, ha tudnátok, hogy mindannyiatokat, de különösen Bálint Réka tiszteletesasszonyt imáinkban hordoztuk. Ugyanakkor szeretném tolmácsolni Észak-Amerika-szerte, több mint ezer egyházközségben élő unitáriusok testvéri köszöntését, amely ez alkalommal is megerősíti: mi szeretjük Erdély unitáriusait, mint a mi hitben idősebb testvéreinket.

Ma a reformáció emlékűnnepélye van, de egyben a Mindszentekre, minden lélekre való emlékezés alkalma is. Nálunk több unitárius egyházközségnek, mint annak is, amelyben elnökké választásom előtt szolgáltam, a Minden lélek egyházközsége nevet adják. Ahogyan azt a mi nagy amerikai unitárius reformátorunk, William Ellery Channing mondta: „Én élő tagja vagyok a minden lélek nagy családjának”.

Luther kockára tette életét, amikor a keresztény egyház megreformálódását követelte. Dávid Ferenc az életét áldozta azért, hogy a reformáció alapelve diadalra jusson, hogy mi csak egyedül Istenhez imádkozzunk, s ne kelljen segítségül hívnunk atyáinkat, akik ugyancsak Istenhez imádkoztak, még közülük a legszentebbeket sem, de még Jézust magát sem. Mi emlékezünk rájuk, tisztelettel emlékezőnk halálíg tartó hűségükért. De mint ők is tették, imáinkat egyedül csak Istenhez küldjük.

---

* Fordította dr. Szabó Árpád. Elhangzott a kolozsvári belvárosi unitárius templomban tartott istentiszteleten 1999. október 31-én.

Amikor a mai beszédre készültem, s arra gondoltam, hogy mit is mondhatnék nektek, felnyitottam a Bibliát, hogy megfelelő szöveget keressek. Abban az időben különösen sok tennivalóm volt. Mielőtt megtaláltam volna a textusomat, elaludtam az íróasztal mellett. Amikor felébredtem, egy nagyon élénk álom állt előttem

Álmomban ott álltam a New York-ban lévő Minden Lélek templomának a bejáratí ajtajában, amint már említettem, ebben az egyházközségben szolgáltam mielőtt az UU Egyház elnökévé választottak. Ez egy nagy gyülekezet, ahol vasárnaponként közel ezren szoktak részt venni az istentiszteleten. Álmomban a gyülekezet tagjai éppen kifelé jöttek a templomból. Mindenkikkel kezét fogtam, amint elhaladtak mellettem. Többet közülük jól ismertem, nevükön szólítottam, de mások ismeretlenek voltak számomra. És akkor rájöttem, hogy nem mindenki tartozott ahhoz a gyülekezethez. Többen azon egyházközségek tagjai voltak, ahol húsz-harminc évvel ezelőtt szolgáltam, az Egyesült Államok más részein.

Ott volt, például, egy háromgyermekes család. Kettőt közülük sohasem láttam, de azonnal megismertem a szülőket. Én végeztem az esküvői szertartást, amikor mindketten fiatalok voltak, talán nagyon is fiatalok, úgy gondoltam akkor. Most pedig bemutatják nekem gyarapodó családjukat, s biztosítanak arról, hogy jól vannak. Mögöttük furcsa módon a nagyszülők voltak. Azt mondom, furcsa módon, mert amint álmomban megjelentek, emlékeztem rá, hogy az egyik nagyapa meghalt húsz évvel ezelőtt. Én szolgáltam a temetési szertartáson. Kedves ember volt, álmomban megöleltük egymást, de egy szót sem szóltunk. Sokan voltak mögötte, ahogyan a tömeg jött kifelé.

Egy másik fiatal házaspárt névszerint ismertem. Együtt imádkoztunk velük, amikor második gyermekük meghalt, még csecsemőként. Koraszülött volt, megkereszteltem, megáldottam, s aztán végső búcsút mondtunk, amikor szülei karjai közt meghalt.

Az arcok folyama egyre hömpölygött a kijárat felé álmomban. Neveik, tudom, nem mondanának semmit nektek. De az arcok, amelyeket újra láttam, a nevek, amelyekre visszaemlékeztem, valamennyien azokat a drága embereket jelentették nekem, akik részévé lettek az életemnek. Még azokat is, akik régen meghaltak. Ahogy jöttek kifelé a templomból, úgy éreztem, hogy jelen vannak, és élnek bennem, mint ahogy lelkünk Istennél van.

Amint hátratekintettem a tömegben, megdöbbenve pillantottam meg saját nagyszüleimet. És velük néhányat tanítóim közül, akik már nem élnek. Ott volt Kovács püspök, akit öt évvel ezelőtt itt Kolozsváron meglátogattam a halálos ágyánál. Ott volt Erdő püspök, Európa és Amerika nagy reformátoraival. Valamennyien az én hőseim és hősnőim, az én szentjeim.

Amikor felébredtem, azt láttam, hogy a hely, ahol megálltam a Biblia olvasásánál, a János evangélium 14. fejezete volt, amelyben Jézus búcsút vesz tanítványaitól. Így szól hozzájuk:

„Azokat a beszédeket, amelyeket én mondom nektek, nem önmagamtól mondom... Ha szerettek engem, megtartjátok az én parancsolataimat, én pedig

kérni fogom az Atyát, és másik Pártfogót ad nektek, hogy veletek legyen mindörökké: az igazság Lelkét, akit a világ nem kaphat meg, mert nem látja őt, nem is ismeri; ti azonban ismeritek őt, mert nálatok lakik, sőt bennetek lesz.

Még egy kis idő, és a világ többé nem lát engem, de ti megláttok, mert én élek, és ti is élni fogtok. Azon a napon megtudjátok, hogy én az Atyámban vagyok, ti énbennem, én pedig tibennetek.”

Egyik legkedvesebb barátom, mielőtt meghalt, felhívta a figyelmem egy jelenetre Borisz Paszternak, híres könyvéből, Zsivágó doktorból. Ebben az orvos, miközben gondját viseli a rákbetegségben haldokló fiatal nőnek, átalakul papjává, lelkészévé. „A lelked élni fog – erősített ő; a lelked temagad vagy másokban, s mások benned.”

„Mi belépünk mások lényébe és életébe, írta a barátom, amint ők is a miénkbe – sokszor csak egy pillanatra, máskor maradandóan. Ezt jelenti. Szeressük egymást. Ismerjük fel, hogy részei vagyunk egymásnak. A szeretet az, ahogyan bánsz a másik személlyel, nem úgy, mint akiben pillanatnyilag hasznod van, hanem mint Isten gyermekével.”

Minden bűn, amit egymás ellen elkövetünk, Isten elleni és önmagunk elleni bűn, mert megsérti nemcsak a másik lelket, hanem a magunkét is, és elhomályosítja mindazt, ami ragyoghatna rajtunk Isten emlékezetében.

Ha van valami, amit mint lelkész tanultam, az a következő: „Én nem vagyok csak magam. Vallásilag szólva ti sem vagytok. Mindannyian többek vagytok. Mint fiatal lelkészt gyakran bántott, amikor hallottam, hogy úgy beszélnek rólam, mint „Isten gyermekéről.” Jól ismertem bűneimet. De azok, akikhez hívtak, hogy lelki gondozásban részesítsem, ugyanazt tették velem. Éspedig azért, hogy egyszerűen önmaguk voltak, de ugyanakkor számomra sokkal többek. Azáltal, hogy elfogadtak engem és az én bizonytalan erőfeszítéseimet, hogy szeressem őket azért, hogy beengedtek életükbe, az én életem és lelkem részévé váltak. Megmutatták nekem, hogy a másokhoz való közelség, a bánat és öröm idején, az erkölcsi célok zavarában hogyan visz minket közelebb Istenhez.

Ők nemcsak hallgattak engem, de beszéltek is velem, időnként olyan szavakkal, amelyek nem teljesen az övéik voltak. Megvalósítva önmagukat, és még valami többet: felülmúlva önmagukat, hogy közelebb kerüljenek ahhoz, akivé lehetnének és lettek, közelebb kerülni ahhoz, akit Isten elgondolt. És mégis csak önmaguk legyenek.

Tegnap a Teológiai Intézetben elmondtam a tanároknak és a hallgatóknak egy történetet, amely szerintem jelképezi, hogy Jézus mit értett azon, hogy a tanítványai tanuljanak. Ez egy igaz történet, amelyet egy rabbitól hallottam Amerikában, akinek a nagynénje beszélt el, az a nő, akivel megtörtént az eset.

Őszi nap volt Münchenben, Németországban, a nácik idején. Hulltak a levelek, szemerkélt az eső, amikor a közlekedés a központ közelében hirtelen megállt. Az autóbusszon utazók hazafele a munkából egyszerűen csak bosszankodtak ezért. De egy fiatal nő, aki a busz hátsó részében ült, belát-

hatott a mellékutcába is. Látta, hogy a katonák embereket kényszerítenek fel egy teherautóba. És rettegni kezdett, különösen, amikor az SS emberei az első ajtón át felszálltak a buszra és igazoltatni kezdték az utasokat. El kezdett remegni, s könnyei elborították a szemét.

A mellette levő férfi kedvesen megszólította: „Mi a baj? Segíthetek valamiben?” Nekem nincs olyan igazolványom mint önnek, suttogta a nő remegő hangon, én zsidó vagyok, el fognak vinni engem.”

A férfi megállt egy pillanatra, hátra lépett s egyenesen a nő szemébe nézett, és aztán annak legnagyobb rémületére el kezdett kiabálni, szidva őt: „Micsoda ostoba! Még a közelemben sem bírhatlak!” „Mi történik ott hátul? - kiáltották a katonák:” „Az ördögbe is! – felelte a férfi, a feleségem ismét elfelejtette magához venni az igazolványát! Mindig ezt teszi, már elegendem van belőle!”

A katonák nevettek és leszálltak. Rövidesen a busz is elindult. A fiatal nő soha többé nem látta viszont a férfit. Még a nevét sem tudta meg.

Ezért emlékezünk a mindszentekre, a minden lélekre, ismerősökre és ismeretlenekre. A nő soha nem tudta meg, hogy a férfi miért tette azt, amit megtett. Miért látta őt abban a pillanatban Isten gyermekének, megfélemlítve saját biztonságáról, vagy hogy kérdezze: miért történik mindez, kényszerítve érezte magát, hogy válaszoljon arra a kérdésre, amelyet Isten feltett neki abban a pillanatban: Kész vagy arra, hogy úgy szeresd ezt a személyt, mint ahogy én szeretlek téged? Amikor igen-nel válaszolt, a nagy parancsot megvalósította, átültette a gyakorlatba. Cselekedjünk mi is így.

Körülvéve, mint ahogy vagyunk a tanúbizonyosság nagy felhőjével, ne engedjünk minden gyásznak és tehernek, tökéletlenségnek és bűnnek, amelyek oly könnyedén körülvesznek minket és fussuk be türelemmel-jóindulattal, az előnkbe kiszabott pályát. Mindazok nevében, ismerősök és ismeretlenek, emlékbetartottak és elfeledettek -, azok nevében, akik példaképpül szolgáltak arra, hogy miként lehetünk hűséges gyermekei Istennek, és segítői az emberiségnek. Ámen.

A SOK TANULÁS ELNYŰVI A TESTET?*

Teológia a Prédikátor stílusában

Préd 8, 14 – 9, 12

I.

A Biblia tele van kertelés nélküli, szókimondó leírással. Például tudomásom szerint nincs az emberiség történetében még egy fejezet, amelyben egy nép nagy királyai olyan pallérozatlan beállításban mutatkoznának, mint az Ószövetségben. Saul minden nagysága mellett gyermekded tehetetlenséggel ásta alá tekintélyét féltékenységének vad kitöréseivel. Dávid király imádat tárgya volt, de időnként hamis vágyak ragadták el, gyilkos terveket szőtt, és önző versengése erőszakba taszította. És aztán panaszkodott, amikor tetteinek sanyarú gyümölcsseit kellett megemésztene, az ellene összeesküvőkkel megmérkőznie és saját családjának szétesését végigszenvednie. Salamon bölcs volt, így mondják, de oly arrogáns, hogy adó- és kényszermunka-politikája az Izraelben már nemzedékekkel korábban erjedő észak és dél közötti ellenségesség uralkodása idején szakadáshoz vezetett. És ez így folytatódik észak és dél királyainak élettörténeteiben; a baj litániáját alig szakítja meg kedvező fordulat. Minél imádottabb volt egy király, az Ószövetség írói annál több figyelmet szenteltek neki, és annál leplezetlenebbül tárták fel viselt dolgait.

Ugyanez a prófétákra is érvényes. Elizeus megörökölte a nagy Illés mentét, de a Biblia nem restellte elmondani Elizeusról, hogyan átkozott meg huszonnégy öt gúnyoló gyermeket, és juttatta őket medve karmaira. Jónás nyűgösen megszökött az első isteni küldetés elől, és még panaszkodott, hogy a „bálna-késleltette” missziója olyan váratlan sikert hozott, hogy Asszíria fővárosa, Ninive népe megtért. Hóseás kétes hírű nőt feleségül véve és a gyermekeinek adott „jelnevek” által kívánta a furcsa családi életet mint szimbólumot használni, hogy nemzete figyelmét felkeltse a prófétai üzenet iránt.

A Biblia nem szűkölködik emberi gyengék és ostobaságok palástolatlan bemutatásában. Én különösen a Prédikátor könyvét szeretem, mert mindezt az egyenességet ő egy lépéssel még megtoldja. A Prédikátor minden emberi törekvést – legyen az jó vagy rossz – hiábavalóságnak bélyegez. A világ tele van igazságtalanságokkal: a jók nem nyerik el jutalmukat, a gonoszak pedig állandóan megússzák aljasságuk következményeit. Hiába igyekszünk megérteni a világ fura rendjét. És ami még rosszabb, hogy végül is mind meghalunk, bármilyen is legyen a jellemünk és cselekedeteink. A halál a nagy

---

* Fordította dr. Gellérd Judit.

kiegyenlítő hatalmasság, de az emberi vágyak és tettek nagy relativizáló hatalma is. Minden hiábavalóság.

II.

Ennél a pontnál már régen túl vagyunk az egyszerű moralizáláson: „Légy jó, és akkor elnyered tetteid jutalmát, ha gonosz vagy, a saját tetteid áldozata leszel.” Ehelyett az emberi törekvések – legelszántabb harcaink és legdicsőségesebb győzelmeink – haszontalanságának fájdalmas ítéletével találjuk szembe magunkat. De a Prédikátor tanáccsal is szolgál, hogy hogyan viseljük el ezt a helyzetet: éld az életet kötelességtudóan és apró örömeinkben gyönyörködve. Élvezz mindent, amit csak tudsz, mert hamarosan megöregszel úgy is, és már nem lesz erőd semmit se élvezni: nem látsz már tisztán, tested nem engedelmeskedik; és bár nem leszel képes a madárdalban sem gyönyörködni, mert alig hallod azt, de kora reggeli, végre rádköszöntő édes álmodból mégis egy idegesítő első madárfütty ébreszt fel nagy bosszúsággal. Figyelj csak a Prédikátor konklúziójára, amint az öregséggel járó frusztrációt és mindenek hiábavalóságát leírja!

Prédikátor könyve 12,1–8 verseit olvasva, biztosak lehetünk, hogy a Prédikátor könyvének írója elsőként jelentkezne hallókészülékért, szűrkehályogműtétre, szemüvegért, műcsípőért. Kíváncsi vagyok, mit szólna a Prédikátor az arcfiatalító plasztikai műtétéhez, a has-zsírtalanító operációhoz, vagy a kopaszság és más férfiúi hiányosságok modern gyógykezeléséhez. Ha a mértékletes élvezetek politikáját teszi az ember magáévá, miközben feltartóztatlanul menetel saját sírja felé, ezek a technológiai segélyeszközök végül is nem ártanak többet, mint bármi egyéb. Vagyis ezek az orvosi beavatkozások a Prédikátor szerint bár nem csökkentik az élet hiábavalóságát, sőt komikusnak és betegesnek tűnnek, amint az emberrel feledtetni próbálják az elkerülhetetlen végzetet és saját halandóságunkat, de legalább az öregedés frusztrációját valamelyest csökkentik. Ez a Prédikátornál jó pontnak számít, amire érdemes odafigyelni.

III.

Bár szeretem a Prédikátor mély őszinteségét és fellebbezhetetlen realizmusát, engem is zavarba hoz e bibliai könyv. Először is nehéz a gondolatmenetét követni a sokféle ellentmondáson keresztül. Például, amikor az ember meghal, teste elrothad a földben, és nincs többé, és mégis, a Prédikátor az isteni ítélet kilátásaira hivatkozva, mesterségesen keltett büntudattal gondosan távol tartja az ifjúságot attól, hogy túlságosan élvezze az életet! Sok elmélet született ennek az ellentmondásnak a megmagyarázására. És a Biblia tudósai igyekeznek kihámozni az eredeti szöveget a sokféle szerkesztői változtatások mögül. Engem nem zavar ez az ellenmondás – minden hiábavaló végül is, és semmi értelme, hogy akár ez az ellenmondás kérdését komolyabban vennék, mint bármi egyebet. Elég annyi, hogy hálások legyünk, hogy a Prédikátor egyáltalán bekerült a Bibliába.

Egy másik frusztrációm az azonban kevésbé tudom lenyelni. Tudósok ugyan vitáznak a Biblia szerkesztésének rétegei fölött, de abban mindenki

megegyezik, hogy az epilógust más kéz írta, talán egy tanítvány. Ami nekem nem tetszik az az, hogy az epilógus valóságos áruulás a bölcs eredeti gondolatai ellen. Figyeljük csak meg a hozzátoldott befejezést: (Prédikátor 12,9–13.)

Soha nem találkoztam ennél félrevezetőbb összegezéssel, mint ami a szöveg két utolsó mondatában van. Ez nem azt összegezi, amit én olvasni véltem e könyvben! Az epilógus elveszi a kedvünket a megerőltető tanulástól, azzal érvelve, hogy az elnyúvi a testet: végül is minden hiábavaló és haszontalan, tehát miért erőltetné az ember az agyát kemény gondolkozással? Biztos vagyok benne, hogy vannak teológiai hallgatók, akik szívesen egyetértenek ezzel a figyelmeztetéssel, és különösen a félévi vizsgák után; de a Prédikátor nem így érti ezt. Éppen ellenkezőleg, azt mondja, hogy ő minden tudományt kipróbált, olyan elmélyedéssel, amilyenre csak képes volt, és ő tapasztalatból és biztosan tudja tehát azt, amit nem képes kihámozni, megtanulni. Amit a sok tanulmány eredményeként állít, az az élet hiábavalósága és fontoskodó haszontalansága.

Feltételezem, hogy a mester hálával tartozik minden egyes tanítványának, még akkor is, ha lelkesedésből eltorzították a tanításait, csakhogy szalonképessé tegyék: mesterük iránti pusztá szeretetből, de a mester bátorsága nélkül. Ha azonban én volnék a Prédikátor, mindent elkövetnék, hogy a tanítványaimat kicseréljem. Biblia-tudósok szorgalmasan próbálják menteni az epilógus hitelességét, azzal érvelve, hogy azt a Prédikátor bölcsességének egy korábbi változatához írták, még mielőtt az egyenes és lehangoló gondolatokat megírta volna. Ez magyarul talán: hogy volt képes az összegzés annyira célt téveszteni. Én mindenesetre nem hinném el ezt a védelmi taktikát egy félresikerült konklúzió védelmében. Véleményem szerint: itt egy természetes emberi reakcióról van szó az élet kemény igazságaival szemben. A kényelmetlen és fájdalmas dolgok elkerülése csak egy adalék az élet hiábavalóságának érveire. Tökéletesen ironikus, hogy midőn a Prédikátor a fájdalmas igazságokat lemezteleníti, ezeket egy gondos vigasztalás eltorzító csomagolásában látjuk viszont, amely ködösíteni és tompítani igyekszik a Prédikátor véleményének életét, és mindent „megjobbító” színben tüntet fel a végén. Ezen a buzgólkodó torzításon a Prédikátor biztosan nagyot mosolyogna. Engem is mosolyra derít, de most inkább megtámadom ezt a jóindulatot – legyen bár hiábavaló – és megvédem a Prédikátor bölcsességét az epilógus tartósított torzításával szemben. És egy történettel el is áruolom az erre készítő okom.

IV.

Idősebbik fiammal, a most kilenc éves Sam-mal történt: két évvel ezelőtt bejelentette a halállal kapcsolatos elméletét, amit ő „rothadás teóriának” nevezett. Gondosan figyelte, követte az élőlényeket pusztulásuk után, és arra a meggyőződésre jutott, hogy ugyanaz minden egyes teremtett lényre érvényes. Fiam ismerte a többi alternatív elméletet is, mint pl. anyja kedvenc elméletét, a „mennyország teóriát”. Sam tudott a reinkarnációról is, az „újból- és újból- és újból-születésről”. De ezeket nem találta elég meggyőzőeknek.

Legújabbán azzal állott elő, hogy az emberek azért találják ki a halál utáni életet és a feltámadást, hogy megkönnyebbüljenek, megszabaduljanak halál-félelmüktől. Amikor Sam először fejtette ki a halálról szóló felfogását, úgy tűnt, számára egyáltalán nem jelentett szorongást a halál, mint az abszolút elvégeztetés gondolata. Az utóbbi időben azonban mind jobban aggodalmaskodik, hogy hogyan is élvezze az élet lehetőségeit, hogy ossza be idejét, hogy minél jobban kihasználhassa azt. Nagyanyja nyomorúságos halála nagyon elszomorította őt, és arra készítette, hogy mindenkiről fényképet készítsen, magát is beleértve. A halál számára fontos téma lett, s ennek ellenére makacsul visszautasít minden könnyű vagy megkönnyítő megoldást, pedig ilyenekkel bővelkedik a környezete.

A vallás feltétlenül helyet kell biztosítson az élet és halál komor valóságával való szembenézés kísérletének. A Bibliában és a Prédikátor szívében bőven van hely Sam aggodalma számára, és azon törekvése, hogy őszinte legyen a világgal és önmagával szemben, megértésre talál. De vajon hasonló-e a helyzet a vasárnapi iskolával, a valláserkölcsi neveléssel? Hát a (minden) vasárnapi prédikációk hogyan viszonyulnak az élet keserves boldogságához, midőn bevalljuk, hogy végső soron képtelenek vagyunk értelmünkkel az élet-halál kérdését felfogni? Egy komoly teológizálás, például a Prédikátor stílusában, kísérlet arra, hogy e komor kérdéseknek helyet biztosítsunk; még ha a kísérletünk nem is vezet a válasz megtalálásához.

Komoly teológizálás – a Prédikátor hangnemében – valóban nagyon nehéz és egyáltalán nem népszerű. Például: mit prédikálna a Prédikátor a nemrég szerencsétlenül járt, tengerbe zuhant egyiptomi repülőgép tragédiájáról? Vagy mi volna a véleménye az Egyesült Államok iskoláiban elkövetett tömegmészárlásokról? Hova fordulna a bölcs válaszáért, magyarázatért? A zsoltáros panaszhoz az isteni beavatkozás hiányáról, amikor a fegyver ravsaszt valaki meghúzza? Vagy jobb híján az Isten makacs elfordulásának vádját ismételné, miközben esztelen erőszakhullámai a mélységbe taszítják a széteső társadalmat, a kamaszháborúk és a teljes kiábrándulás katasztrófájának mélysége felé? Vajon megkísérelne egy kétségbeesett, kificamodott megjegyzést az elkésett isteni beavatkozásról és gondviselésről, midőn elítélően és vigasztalóan prédikálna a gyászban (fetrengő)? vergődő szülőknek, akiket halottaik testvérei és barátai ölelnek át? Vajon képes lenne egy ideális keresztény társadalmi rendszerrel csúfolkodni ilyen tragédiák árnyékában? És mit mondana a Prédikátor a bűn hajthatatlanságáról és a komplex társadalmak előre nem látott zűrzavaros megnyilvánulásáról? Talán a Prédikátor mentőcsónakokat dobna be, visszautasítván Isten immunizálási kísérletét az emberi szenvedés valóságával szemben, azzal mentve a helyzetet, hogy Isten együtt szenved a gyilkosságok áldozataival. És Jézus meggyilkolása kézenfekvő analógiaként szolgál azoknak, akik az utóbbi időben gyermekáldozatokkal érvelnek, mint amelyek az amerikai köztudatot felrázzák és felemelik. Vajon Isten elítélő haragját hívná-e segítségül a társadalomban elterjedt szívtelen túlfogyasztói gyakorlat és kulturális arrogancia ellen, mely

videó-játékokkal a fiatalokat kora gyermekkoruktól agy mosásban részesíti a gyilkolási hajlam és technikák iránt. Lehet talán, hogy a Prédikátor, a bölcs megfélekedne az isteni beavatkozás lehetőségéről és az Istent menteni akarástól (theodicy), és radikálisabb teológiai megoldások iránt kutatna. Vajon tagadná azt, hogy Isten olyan élő hatalom, akinek, midőn akarata érvényesül – szükségképpen meghagyja számunkra tetteink szabadságát és az irántuk való felelősséget? Vajon meghirdetné a deizmus evangéliumát, mely szerint Isten a természeti és erkölcsi rendet eleve megteremtette, és minket abba beleállított, mint egeret a labirintusba? Talán Istent úgy állítaná be, mint csupán egy meggyőző erőt, aki szabadon oly tehetetlen, hogy a legjobb esetben inspirációt ha remélhetünk tőle? Vagy talán a Prédikátor egyszerűen feladna mindent egy fél mosollyal és fél grimasszal, és leülne az árnyékba egy üdítő itallal madárdalt hallgatni, melyet süketülő fülével távolinak hall csupán?

V.

Lesújtó teológiai gondolatok sorozata az előbbi eszme-futtatás. Az az érzésem, hogy a ma gyülekezeteinek igen kevés százaléka kíván ilyen Prédikátor stílusban teológizálni. Mindenki vigasz után sóvárog, mindenki hasznos, hibajavító akar lenni, mindenki arra keres magyarázatot, hogy hogyan is fér bele Isten a gyászoló szülők, éhínségtől felpuffadt hasú gyermekek, egykor titokban eltemetett hullahegyek exhumált szörnyűségeinek csoportképbe. A megértésre törekvés, a hasznosság és praktikus magyarázatok és megoldások kényszerére persze szükség van. De kevesen, akik lelkileg felkészültek volna arra a felfedezésre, amit már a teológusok felfedeztek, akik a Prédikátor szellemében kutatják a „hogyan illik Isten ebbe a képbe” kérdést, vagyis hogy végső soron senki nem tudja hogyan illik Isten ebbe a képbe. Mindaz, amit tehetünk, imádságos önmegadással elnémulni, Dáviddal zsol-tárosan panaszkodni Istenhez, Jóbbal siratni Istentől elhagyott önmagunkat, és saját édeskésen agonizáló életutunkat tagolgatni az élet szenvedéseinek, örömeinek és véletleneinek örvényeiben. Isten hiánya (hiányzása) által van jelen, mint áldást osztó szeretet forrása, amint a termékenyítő mélységből kaotikus és alkotó erők törnek fel. A legtöbb ember nem óhajtja annak a mély gyanúnak végleges igazolását, hogy milyen csekély is a mi szerepünk az élet irányításában, milyen hangoskodva próbáljuk tudásunk csekélységét takargatni, és milyen hiábavaló az a küszködésünk, hogy saját létünk határait meghosszabbítsuk. Erre való ráébredésünknek nincs hatásosabb eszköze, mint a komoly teológia a Prédikátor stílusában. Ez vallásoktól, valláshagyományokból teljesen független. Ha elmélyülten, rendszeresen végiggondoljuk helyzetünket, és a lét alapvető természetét, beleértve az isteni természetet is – vagyis ha komolyan teológizálunk –, nagyjából mind ugyanarra a következtetésre jutunk, noha a megfogalmazás esetenként eltérő: amit tudunk, az nem túl sok, nem sok függ tőlünk; saját vigasztalódásunk céljából elméleteket gyártunk, és bámulatos találékonysággal vagyunk képesek tagadni. Nos, akkor mit és hogyan is prédikáljunk?

A legtöbb beszéd, noha kihívó gondolatokat tartalmaz, azonban leginkább vigasztaló hangú. A vigasztaló beszéddel, mely egyben kihívást tartalmaz, noha tompítottan is, az a probléma, hogy az emberek bevallatlanul, lelkiük mélyén nem igazán hisznek benne. Ennek az oka ugyanaz, mint ami a teológiát következetesen megújuló és csodába ejtő Isten-fogalom irányában tereli: amit a saját tapasztalatunk követel. Meglehet, hogy nem akarjuk az egész igazságot tudni, legalábbis gyakrabban nem. De a valóság belénk mar, és ilyenkor szemtől szembe találjuk magunkat a megszelídítetlen istenséggel, akivel nem tudunk mit kezdeni. Csak az igazság vigasztaló ereje képes Istennel való viszonyunkat egyenesbe hozni. A szenvedés leleplezi a vallást, annak hasznos fikcióit és vigasztaló figyelem elterelését, de ugyanakkor a vallás mélységeiben rejlő ereje fele sodor minket, a titok felé, melyet féltve őriz, annak imádata felé, akiből vétettünk, és akitől abszolút mértékben függ az életünk, az emberi közösség érzékeny lelke fele, melynek lényege bizonyos fokon mindig az az áldott tüzet körülülő összeölekezés a sötétség fenyegető éjszakájában. Olyan pillanatokban, amikor a lelkiünk meztelenül didereg, amikor gyermekeink tömegmészárlás áldozatai, két dolog fontos csupán, és a következő sorrendben: Először és legfőképpen saját túlélésünk, a borzalmon túltennünk magunkat. Ebben a fázisban semmi nem értékesebb, mint a család, a közösség, a gyülekezet szeretete, együttérzése és vigasztalása. A másodikat az emberek legtöbbször meg kell értenie és másként értékelnie, mint ahogyan azt nekünk az események felkínálják. Életválság idején lehet, hogy látszólag ugyanazokat a kérdéseket tesszük fel, mint általában, azonban kaleidoszkopikusan átrendeződve hangzanak azon abszolút meggyőződésnél fogva, mely szerint az egyszerű vigasztaló szavak tökéletesen értelmetlenek és haszontalanok; csak az igazság égető heve képes megvigasztalni, amikor a valóság lelepleződik. Akit ez a fájdalmas tudnivalóság egyszer megérintett, azt hiszem, azt már soha többé nem elégitik ki a vallás mindent elsimítani akaró és figyelmet elterelő vigasz-szavai. És az ilyen ember a mélyebb igazságokat fedezi fel.

VI.

Gondolataimban azt az ifjúsági csoportot idézem most fel, amelyet lelkészi működéseim idején pásztorációs gondozásba vettem volt. Ez egy másik történet, amely arra készítet, hogy a Prédikátor-i epilógus nyájas sápadtsága ellen emeljem fel szavam. Mikor már több mint egy éve gondoztam ezeket az egyetemista korú és még idősebb fiatalokat, arra a meggyőződésre jutottam, hogy az ők közösségbe, egymáshoz tartozásuk kimondatlanul bár, de kétségbeesetten és lényegbevágóan fontos volt számunkra, s melyre az egyházközségi keret csupán ürügyül szolgált. Leleplező mélyén nem igazán azonosultak ezekkel az intézményi kérdésekkel. Ezek a fiatalok kétségbeesetten vágytak arra, hogy mély vallásos élményeiket és tapasztalataikat valahogy megérthessék, ugyanakkor féltek kételkedni, kérdezni, és úgy érezték, hogy a gyülekezet cserbenhagyta őket, hátat fordított nekik - miközben azonban keretet biztosított nekik, hogy válaszok után kutathassanak égető kérdéseik-

re. Élénken emlékszem egy estére, amikor az én otthonomban gyűltek össze. Egy alkalmas pillanatban egyszerű, de fájdalmas kérdéssel akartam tudtukra adni törődésem és szeretetemet irántuk: „Van-e köztetek olyan, akinek néha az a gondolata támad, hogy az egész vallás, mint olyan, csupán önámítás, és hogy valójában nem tudtok hinni abban, amit a közösség tőletek elvár, és talán jobban tennétek, ha egyszerűen hátat fordítanátok egyházközségeteknek?” – A kérdést követő csend érezhetően feszültségtől terhes volt, és nem utolsósorban a saját feszültségemtől, hogy ilyen súlyos kérdést megreszkiroztam. Aztán egy bátor fiatal törte meg a csendet, felderülő megkönnyebbülésének adva kifejezést, hogy tudniillik a kérdés hitelesen fejezte ki saját érzéseit és azt a meggyőződését, hogy kételyeinek saját egyházközsége helyt nem ad. De a mi közösségi tevékenységünk igenis egyházközségi munka volt, gondoltam hálásan. Drámai áttörés és lelki gyógyulás volt ez a pillanat, amikor egymás után szólaltak meg, és mondták el őszintén, amit szívük mélyén féltve őriztek. És a közösség ezen az estén újraötvöződött az őszinteség kitörő hevében. Egy új ifjú gyülekezetté kovácsolódtak ezek a fiatalok, akik ettől kezdve magabiztosabban hittek a Biblia és az egyházközség magába fogadó szellemében, jobban otthon érezték magukat a számukra néha fura vallási kifejezési módokban, nyíltabban vallották meg Isten iránti vágyódásukat, mert immár tudták, hogy nem kell azt eltorzítaniuk, hogy az őket szerető elődeik kényszerzubbonyába préseljék, nyomorítsák azt.

És itt jön a teológia jelentősége, a Prédikátor stílusában. Messze túl azon, hogy csupán új szavakat adjunk a fiatalok szájába, hogy hitüket, vallási élményüket leírják, a helyes úton járó teológia azt az igazságot képes megfogalmazni, hogy az élet végső soron Isten könyörülő-kegyelmező szeretetétől függ. Az azzal komolyan foglalkozó tanítványokat a teológia beavatja az emberi gondolkodás hagyományaiba, amelyekben a kimondhatatlan isteni misztériumot hiába próbálja a nyelvünk megragadni, a végeredmény minden szóépítmény összeomlása; bevezet a poézis és a fegyelmezett érvelés hagyományába, a gondos elhatárolás, megfogalmazás mesteri mozzanataiba és a vakítóan briliáns metaforák világába - tehát az isteni valóság soha véget nem érő csodáiba. Mint a Prédikátor annak idején, mi is beleadhatjuk szívünk, elménk, lelkünk minden cseppjét abba a néha gyönyörűsége és dühítő frusztráltság, de magával ragadó és elképesztő isteni csodákba. Ez önátadás végső célja pedig nem csupán egy felszínes, szimpla vigasztaló mélyebbre látás, hanem az élet egyik legmélyebb rejtélye – „ő bár elpusztít engem, én mégis szeretem őt.”

Amikor csak az igazság számít, akkor semmi másnak olyan leleplező és átalakító ereje nincs, mint a teológiának. Ezért szeretem a Prédikátort: mert komolyan veszi a teológiát, és Isten iránti mély szenvedélyes szeretetből táplálkozik. Az ő bátor őszinteségét ajánlom a figyelmetekbe.

MERRE VAN INNEN BETLEHEM?

Lk 2,16.20

Kedves Testvéreim! Az évezred utolsó adventjét egy héttel megrövidítette az Idő Ura, Isten is úgy akarta ebben az esztendőben, hogy ne váraoznunk túl soká, nehogy elunjunk, mint türelmetlen kisgyermek a várakozást – így egy héttel hamarabb köszönt ránk karácsony. Ma advent utolsó vasárnapja egyben karácsony szombatja és gyermekeink lázas kíváncsisággal várják az angyalt, mi felnőttek pedig sietünk minden dolgunkkal, hogy időben szólalhasson meg az angyaljárást hirdető ezüstcsengő.

Az évezred utolsó karácsonyát valami örült sietség előzte meg. A múlt héten, mint megbolydult hangyaboly, olyan volt a város. Az utcákon végtelen kocsisor kígyózott, a járdákon tarkán hullámozó tengernyi ember nehezítette a közlekedést. Az üzletekben és bevásárló központokban is hasonló kép fogadta a betévedt vevőt: rohanó emberek, fáradt, sokszor ideges elárúsítók, eszeveszett sietség.

Egyik barátom jópofáskodva jegyezte meg: ezzel a nagy sietséggel túlfutunk Betlehemem is. Mosolyogtam szavain, de amikor anyalkodásom közepette a központi nagyáruházban egy jólöltözött fiatalember megállított, és kis színes reklámcédulát nyomott a kezembe, eszembe jutottak barátom szavai. Ilyen száguldásban nem lehet kiszállni Betlehemben, s mintha a kezembe nyomott reklámcédula is arra figyelmeztetett volna – állj meg rohanó ember, állj meg rohanó Kolozsvár! A színes, szép kivitelezésű papírdarabkán drága, színarany zsebóra díszelgett, fölötte felirat: itt az ideje, hogy beállítsa óráját! Időszerű figyelmeztetés így karácsony előtt – gondoltam – és ezenfelül jó reklámfogás valamelyik órakészítő cégnek megnövelni karácsonyi bevételét, de a kezemben szorongatott aranyóras cédulámnak hátlapján is írt valamit. Meglepetésemre egy címet és egy telefonszámot közöltek melyben felhívták jövődöbéli ügyfeleik figyelmét arra, hogy amennyiben kivándorolni kívánnak, úgy bizalommal tárcsázzák a megadott telefonszámot, mert készséggel állnak mindazok rendelkezésére, akik el akarják hagyni az országot.

Én bizony elmennék ebből az országból – el egyenest Karácsonyországba, oda, ahol ünnep az ünnep, oda, ahol sietős léptű ifjak és aggok a jászolbölcsőhöz igyekeznek, oda, ahová nem kell ügynökségek ajtaján kopogni, és azt hiszem, hogy nemcsak én, hanem sokan elkíváncozunk Karácsony-országba.

Bár meseszerűnek tűnik, de létezik Karácsony-ország – a földrajzi atlaszok készítői, a kartográfusok nem tesznek ugyan említést róla és egyetlen nagyobb

lexikon sem közöl bár egy szócikket erről az országról, mégiscsak létező ország. Talán a szerfeletti sietség, az örökös rohanás miatt nem találjuk életünk térképén?! Pedig ott van, ismerjük ezt az országot mindannyian, olyan ismerősek városai, utcái, terei. Szeretet-városban a Jóság utca nyílegyenest a Családi Békesség terére vezet, oda, ahol együtt vannak a családok, ahol békeség és szeretet honol, oda, ahol Jézus születésének minden szív őszintén örül. Karácsony-országban fontos az ünnep, a szeretetet ott naponként csomagolatlanul ajándékozzák egymásnak az emberek, Karácsony-országban nem a seelyempapírba csomagolt milliós értékű ajándék, a fény, a szaloncukor, s a plafonig érő karácsonyfa a legfontosabb, hanem az, hogy az évezred végén újból, ismét érettünk születik meg Jézusunk. Ma még nem késő elindulni Karácsony-országba, s akik ma velünk együtt elindulnak, azok bizonytalán meg is érkeznek. Lukács evangéliumának pásztorai fognak kalauzolni bennünket, ezek az egyszerű atyafiak ismerik az utat, és megmutatják, merre induljunk a jászolbölcső, az örök Betlehem felé. Induljunk el hát velük – sietve.

Ne rohanjunk, Testvéreim, a rohanást nem nevezném sietésnek; a rohanó, az örökösen száguldó ember türelmetlen, felületes, nincs ideje másra, mint önmagára, nem is figyel sokszor sem gyermekére, sem hitvestársára, barátja szavát is aligha hallja meg az, aki rohan, csak azért, hogy minél hamarabb túl legyen a kitérített célon.

A betlehemi pásztorok sem rohantak hanyatt-homlok a jászolbölcsőhöz, és nem is tolongtak egymás lábát taposva, hogy a kised Jézust láthassák. Elindultak sietve és megtalálták Máriát és Józsefet, és megtalálták a kisgyermeket, aki a jászolban feküdt.

Nagy rohanásunkban nehogy elmenjünk Karácsony, Betlehem mellett, nehogy túlfussunk a célon, nehogy csak az ajándékosztogatás maradjon meg ebből az ünnepből, mert ha nem is akarunk tudomást venni róla, mi ajándékoztatunk meg a legdrágábbal – a kised Jézussal, a csecsemővel, aki ma bennünk sír, és holnap prófétává nőhet mibennünk, akinek élete és példaadása, életünkön és példaadásunkon keresztül építi Isten országát. Karácsonyra készülve azt is tartsuk szemünk előtt, hogy örökös rohanásukban jusson időnk egymásra is figyelni. Vajon ünnepre készültünkben, nagytakarítás, bevásárlás, sütés-főzés közben, buzgó ajándékvásárlási lázban jutott-e időnk arra, hogy megfogjuk hitvestársunk kezét, hogy szemébe nézve, felfedezzük a betlehemi csillagot? Volt-e időnk lehajolni gyermekünk, unokánk fölé, és meséltünk-e neki karácsonyról, Jézus születésének fontosságáról? Vagy jutott-e eszünkbe bekopogni szomszédunk ajtaján, és megkérdezni, nincs-e valamire szüksége? Jutott-e időnk átölelni munkatársunk vállát, és megkérdezni, hogyan készül az ünnepre, volt-e időnk meghallgatni az elégedetlenkedők panaszát, s az önelégültek dicsekvését? Adventi rohanásunkban maradt-e időnk rutinossá vált üdvözlőtírásunk mellett szeretettől sugárzó sorokat írni távolban élő szüleinknek, testvéreinknek, rokonainknak?

Mert erről szól karácsony – az egymásra figyelni tudó szeretetről. Karácsony-ország az a hely, ahol nem az *én* a legfontosabb, hanem ugyanolyan

fontos a *te*, a *mi* életünk, karácsonyunk is. Betlehem pásztoraival siessünk a jászolbölcsőhöz, úgy siessünk, hogy utunkon lássuk meg a Máriákat, a Józsefeket, és hagyjuk, hogy életük részévé váljon életünknek, hagyjuk, hogy eltöltjön az isteni szeretet, hagyjuk végre, hogy az új évezred hajnalán a bennünk megszülető kisdéd Jézus változtassa meg életünket, ahogyan megváltoztatta kétezer esztendeje a pásztorokét, s az egész emberiségét. Azt hiszem, hogy most már a jászolbölcsőnél vagyunk, Betlehemben, Istennek hála megérkezhattünk.

Karácsony-országban örök béke, megelégedés, öröm honol, de ennek az országnak határai az ünnep után lassan szertefoszlanak, és hiába akarnánk e boldog ország lakói maradni, vissza kell térnünk földi országunkba. Ahogyan a karácsonyfáról foszlik az ünnepi dísz, ahogyan napok múlva megszőkottá, majd az újévben fölöslegessé válik, úgy szokott rólunk is lekopni, lefoszlani a karácsonyi jószág. Az új évben mindig felsajdul a lelkem, amikor a szemétre vetett temérdek karácsonyfaroncsot látom, a díszeitől, az ékességétől megfosztott, de egykor körülállt és énekelt karácsonyfát. Miért dobjuk ki a fölöslegesé vált, levelét hullató fával együtt karácsonyi jószágunkat, szeretetünket is? Az örökös rohanásból nincs visszatérés, s a rohanó ember karácsonyból úgy rohan vissza a hétköznapokba, mintha mi sem történt volna.

Az ünnepnek vége, kezdődhet az újabb hajszja, rohanhatunk tovább! Még egy perc türelmet kérek a rohanóktól, mert a betlehemi pásztoroknak van még üzenetük számunkra.

„A pásztorok pedig visszatértek, dicsőítve és magasztalva az Istent mindazért, amit éppen úgy hallottak és látták, ahogyan ő megüzente nekik”. Milyen más az a mód, ahogyan a pásztorok térnek vissza mindennapi foglalatosságukhoz, mennyiben különbözik a mi rohanó életvitelünkétől. Ők úgy tértek vissza, hogy dicsőítették és magasztalták az Istent, mert megérezték és megtapasztalták azt, hogy a jászolbölcsőnél átéltek nemcsak karácsonyra érvényesek, az Istentől kapott szeretet egész esztendőben áldássá teheti életünket, ha úgy térünk vissza Betlehemből, Karácsony-országból, ahogyan a pásztorok tették.

Raimundus Lullus (1233-1316) középkori rajongó szerzetes, teológus és filozófus írta a következőket: „Megkérdezték attól, aki szeret, honnan származik. Azt felelte: – A szeretetből. Kié vagy? – A szereteté. Ki nemzett? – A szeretet. Hol születettél? – A szeretetben. Ki táplált? – A szeretet. Miből élsz? – A szeretetből. Hogy hívnak? – Szeretnek. Honnan jössz? – A szeretetből. Hová mész? – A szeretethez. Hol vagy? – A szeretetben. Van-e másod, mint szereteted? – Igen, adósa vagyok annak, akit szeretek”.

Ma este sokan sietünk el Betlehembe, találkozunk szereteteinkkel, örvendünk Jézus születésének, az ajándékoknak, a terített asztalnak, Karácsonynak. Adja az Isten, hogy ünnepszentelésünkéből úgy térhessünk vissza, és úgy találkozhassunk, mint a pásztorok – dicsőítve és magasztalva az Istent azért a szeretetért, amivel a 2000-ik esztendő adventjén és karácsony szombatján is megajándékozott. Ámen

Könyvszemle

A szent szabadság oltalmában. Erdélyi unitáriusok 1848–49-ben. Szerkesztette: dr. Gaal György. Kiadja az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2000. 404. l

Az utóbbi évek nagy történelmi évfordulói, de főleg a Magyar Millennium, szellemi életünk, és ennek keretében könyvkiadásunk fellendülését eredményezték Történelmi egyházaink, köztük az Unitárius Egyház is cselekvő részesei e folyamatnak. Ennek bizonyítéka többek között a ma bemutatásra kerülő könyv is, melynek címe: „*A szent szabadság oltalmában. Erdélyi unitáriusok 1848-49-ben.*”

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által támogatott kötet kezdeményezője, úgymond szellemi atyja, Balácsi Dénes szentléleki nyugdíjas magyartanár. Az Unitárius Egyház érdeme azonban, hogy a kezdeményezést felkarolta, a gondolat megfogant és testet öltött. A mintegy 18 szerzőből álló munkaközösség tudományos kutatókból, tanárokból, tanítók-ból, újságírókból és lelkészekből áll. Nagy érdemük, hogy igyekeztek összegyűjteni az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc szóbeli, írott és tárgyi emlékeit Erdély valamennyi tájegységéből, ahol unitáriusok élnek.

A tanulmányok sorát *Gaal György*, tudományos életünk elismert képviselője, a kötet szerzője nyitja meg. Arra keres választ, elsősorban egyházi fő és képviselőtanácsi jegyzőkönyvek alapján, hogy miként viszonyult az unitárius egyházvezetés az 1848-49-es eseményekhez, mennyiben érintették azok az egyház életét. Az egyházközpont tisztségviselői bekapcsolódtak-e a városi és országos megmozdulásba. Gaal arra a következtetésre jut, hogy az Unitárius Egyház csendesesen átvészelte a forradalmat és szabadságharcot. Sem püspöke, Aranyosrákosi Székely Sándor, sem Egyházi Képviselő Tanácsa nem tűnt ki az események támogatásával, inkább a túlélésre összpontosítottak. Ezzel szemben az unitáriusok sorából egyénileg sokan szerepet játszottak a 48-as politikában, mások éppen harcoltak is. Elég, ha Gyergyai Ferencre, Brassai Sámuelre vagy Kőváry Lászlóra gondolunk.

Kisgyörgy Zoltán sepsiszentgyörgyi geológus, író Háromszék, Erdővidék és a volt Felső-Fehér megye 15 unitárius egyházközségének áldozatkészségét mutatja be a szabadságharcban. Berde Mózsárról, a háromszéki 1848–49-es események vezéralakjáról figyelemre méltó véleménynek ad hangot: „Berde alakja összetett és bonyolult, jól mutatja a népi származású vezető típusát, aki hű marad a forradalomban és a néphez, de nem válik - ebben eszméi s talán jelleme is megakadályozza- forradalmárrá.”

A kötet legterjedelmesebb tanulmányában az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc legnagyobb élő szaktekinetélye, *Egyed Ákos* akadémikus Udvarhelyszék 1848-49-ben játszott szerepét jellemzi. Rendkívül tanulságosak a szék népességi és társadalmi helyzetét bemutató táblázatok. Meglepő azonban a szerzőnek az a véleménye, melyet különben tényszerűen bizonyít, hogy „...a francia forradalomnak eszméi (mind az 1789-i, mind az 1848-i) Erdélyben elsősorban Székelyudvarhelyen teremtettek hamisítatlan közhangulatot a polgári átalakulás iránt.” A székelység társadalmi és nemzeti integrációjának, valamint a magyar szabadságharcban való áldozatvállalásnak bemutatása úgyszintén komoly érdeklődésre számíthat az olvasók körében.

Székely Attila kereszttúri nyugdíjas történelemtanár, önkéntes muzeológus, Székelykeresztúr 1848–49-ben című értekezésében közzéteszi a 48-as honvédek, saját kutatásai alapján kiegészített névsorát, bemutatja a Makkféle összeesküvés kereszttúri résztvevőit, valamint a helybeli Unitárius Gimnázium tanulóit, akik „kimagasló módon képviselték a korabeli Erdély szellemiségét.”

A helyi mondák, magánjellegű feljegyzések és irattárak adatait próbálja szembesíteni a már feltárt történelem megállapításaival *Balázsi Dénes* szentléleki nyugdíjas magyartanár, „A szájhagyománytól a történelmi valóságig” című tanulmányában, annak érdekében, hogy „eloszlassa a közgondolkodásban meg-meghúzódo bizalmatlanság és kételkedés homályát”.

Molnár B. Lehel, az Unitárius Egyház levéltárosa, a Nyikó mentén levő unitárius falu, Szentmihály 48-as vártanúit mutatja be, úgymond kettős tükkörben nyomtatott források és kéziratok alapján. Arról a négy székely ifjúról van szó, akiket a román népfelkelés „nem hamis ítélet alapján végeztek ki, hanem akik küzdve vagy küzdelem nélkül, de legtöbbször védtelenül estek a zavaros önkény áldozatává.”

A következő tanulmányban *Simén Domokos* csíkszeredai unitárius lelkész feljegyzéseket közöl az 1848–49-es szabadságharcról a Kisküküllői Unitárius Egyházkör egyházközségeiben, az 1850–51-ben lezajlott esperesi észrevételeket rögzítő jegyzőkönyvek alapján. Érdekes és elgondolkoztató például, hogy a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség 2 Mft.-tal támogatta a balázsfalvi nagygyűlésre menő követeket, akikről nem derül ki, hogy magyarok vagy románok lehettek. Mivel pedig Jakab Elek visszaemlékezéseiben a balázsfalvi nagygyűlésen magyarok is voltak, „lehetségesnek tartom – írja az esperes – hogy Dicsőből az unitáriusok közül is jelen lehettek”.

A *Pál Antal-Sándor*, marosvásárhelyi levéltárosból és *dr. Szabó Miklós* akadémiai főkutatóból álló szerzőpáros arra a kérdésre próbál válaszolni, hogy milyen arányú volt a marosszéki unitáriusok részvétele, véráldozata a forradalomban és szabadságharcban. A Maros megyei Állami Levéltárban talált katonai összeírások alapján közlik az újoncozási lajstromban hadszolgálatra alkalmasnak minősített unitáriusok névsorát.

Ismert művekre és forrásanyagra támaszkodva, *Korodi Alpár* negyedéves történész hallgató a reménység gyűrűjében vergődő aranyosszéki, torockói

és Abrudbánya-környéki magyarok önvédelmi harcát mutatja be az 1848–49-es szabadságharc idején. Az Abrudbányai Unitárius Eklézsia Anyakönyvének adatai alapján közli a város legyilkolt unitáriusainak, összesen 182 személyt tartalmazó névsorát.

Pap László nagyváradi unitárius lelkész levéltári anyag alapján bágyoni adatokat tesz közzé az 1848–49-es szabadságharcról. Figyelemre méltó az az önzetlen segítség, melyet a helybeliek, a felvintzi menekülteknek nyújtottak, akikkel akár házukat is megosztották. Ugyanakkor Bágyon lakói közül sokan fegyveresen is részt vettek a szabadságharcban.

A tanulmányok sorát *Fekete János* székelykeresztúri igazgató-tanár székely vértanúkról szóló értekezése zárja. A világosi fegyverletétel után - írja a szerző- „különös kitartással üldözték a székely felkelés vezetőit, mert a székelyek akadályozták meg 1848-ban a császári seregeket abban, hogy hátra támadják, s így korán elfojtsák a magyar forradalmat”. „Bűnüket” súlyosbította, hogy többen a Makk József vezette szervezkedésben is részt vettek. Vértanúságukat a hálás utókor a kivégzésük helyén emelt emlékoszloppal hálálta meg.

E röviden ismertetett 11 tanulmány mellett a most bemutatásra kerülő kötet Pálffy János, Jakab Elek, Gyergyai Ferenc, John Paget, Jánosfalvi Sándor István, négy unitárius honvéd és Tarcsafalvi Pálffy Aladár életpályáját, valamint Szigety Cseh Miklós önéletrajzát is bemutatja.

A tanulmányok kapcsán már bemutatott szerzőkön kívül *Buzogány Árpád* székelyudvarhelyi tanárt, újságíró, *Fodor Sándor* székelykeresztúri történelemtanárt, tanfelügyelőt, *Kovács Sándor* teológiai tanárt, *Hegyi Antal* székelyudvarhelyi nyugdíjas orosz-magyar tanárt és *Szócs Lajos* korondi nyugdíjas tanítót kell megemlítenünk.

A kötetet a honvédek és szabadságharcos diákok névsorát tartalmazó adattár, valamint az 1848–49-es eseményekkel kapcsolatos képek egészítik ki. A tetszetős fedőlapot a Graficolors Kft. tervezte.

Úgy vélem, hogy az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc rendkívül gazdag szakirodalma egy tudományos szempontból kifogástalan és hiánypótló művel gazdagodott Tudományos színvonala a szerzők és a szerkesztő igényes munkáját dicséri, akik összegyűjtötték, átmentették és közreadták történelmünk sorsdöntő eseményének szóbeli és tárgyi emlékeit, emberközelbe hozva ugyanakkor 1848-hőseit. Külön érdemük, hogy bátran nyúltak még az oly kényes, de megkerülhetetlen kérdéshez is, mint a magyar-román viszony 1848–49-ben. Ugyanakkor hiánypótló, sőt úttörő vállalkozásról van szó, melyhez hasonlóról a többi erdélyi történelmi egyház részéről nincs tudomásom. De e most bemutatásra kerülő kötet túlnő a szűk felekezeti szempontokon. Erdélyi unitáriusokról ír, de az összmagyarsághoz szól.

Befejezésül *dr. Szabó Árpád* unitárius püspök a kötet ajánlásában leírt szavait idézem: „Ez a könyv tisztelgés akar lenni a múlt előtt, de ennél is több, biztatás a jelen küzdelmeihez, s reménységet adó erőforrás jövőnk távlatához. Mert ha a ma nemzedékében a szabadságszeretetnek s nemzetünk

iránti hűségnek ugyanaz az áldozatra kész lelke lobog, mint 1848 hőseiében, akkor a nehézségek nem megfutamítanak, gyakran kilátástalan küzdelmünk nem tesz közömbössé, hanem helytállásra, hűségre és áldozatra buzdítanak, hogy méltónak és érdemesnek találjassunk jövőnknkre.”

Dr. FAZEKAS ISTVÁN

Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége megbízásából szerkesztette: Kiss András, Kovács Kis Gyöngy, Pozsony Ferenc. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1999. 680 l.

Századunk elején honosodott meg Kolozsvárt is az a szokás, hogy a kerek szolgálati évfordulóhoz vagy születésnaphoz elérkező nagyhatású professzorokat emlékkönyvvel köszöntsék a kartársak és tanítványok. Így jelent meg a három orvosprofesszort (Purjesz Zsigmond, 1906; Lechner Károly, 1915; Szabó Dénes, 1919) negyedszázados, Haller Károly jogászprofesszort pedig 40 éves (1906) tanári jubileumán köszöntő emlékkönyv. A két világháború közötti Erdély egyetlen működő magyar egyetemi tanára Kristóf György volt. Neki 60. születésnapjára állítottak össze emlékkönyvet (1939). A második világháborút követően a katedra nélküli iskolaalapítót, Kelemen Lajost 70. születésnapján (1947) akarták először emlékkönyvvel megtisztelni a hálás tanítványok. Az akkori tervezett kötet alig néhány példányát lehetett egybekötteni. A 80. születésnapra aztán megszületett a Bolyai Egyetem legrangosabb kiadványa, a mindmáig gyakran idézett „Kelemen Lajos Emlékkönyv” (1957). A kommunista sajtóigazgatás ezt a kiadványtípust ellenségesen kezelte. (Ritka kivételnek számított a Nagy Gyula református püspök 25 éves főpásztori jubileumára 1987-ben összeállított emlékkönyv). A 90-es évek felszabadult sajtója újra tervbe vehette emlékkönyvek megjelentetését.

Elsőként az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelentkezett a Jakó Zsigmond 80. születésnapjára összeállított 600 lapos emlékkönyvvel. (1996). Ezt a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar nyelv és Kultúra Tanszékén szerkesztették. Szabó Zoltán 70. születésnapján tisztelgő 470 lapos Szöveg és stílus című emlékkönyv (1997) követte. Most újra az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában készült emlékkönyv Imreh István 80. születésnapjára.

Az emlékkönyv sokféle tartalmú lehet. Az utóbbiak a „legpuritánabb” típushoz tartoznak. Nincsenek bennük dicshimnuszok, visszaemlékezések. Egy életpályát is vázoló, köszöntő írás vezet be, s az ünnepelt műveinek könyvészete zárja őket. A kettő közé sorakoznak fel a tisztelgő tanulmányok.

Imreh István a kolozsvári egyetemen egykor tanító, ma már legendásnak tűnő történész tanári kar tagja volt. Mindnyájan lelkiismeretesen oktató és

rangos kutatók, tudósok voltak egyszemélyben. Tanítványok sokasága tekintti őket mintaképnek. S szinte valamennyien megegyeznek abban, hogy tanárként Imreh örvendett a legnagyobb népszerűségnek. Őt tekintették a legjobb előadónak.

A sepsiszentkirályi unitárius családból származó Imreh István felekezete leghíresebb tanintézetében kezdett tanulni: „Kolozsváron azután csodálatos iskolában diákoskodhattam. Az Unitárius Kollégium, a bentlakás évszázados rendtartásának önigazgató fegyelmébe fogottan ismerkedhettem a szellem szabadságával, értékelő nagybecsülésével. Csak azt említeném meg, hogy titkon már mi, az alsó négybéli fikák is folyóiratokat szerkesztettünk. Nem győztük kivárni, hogy a felsősök jogaival élhessünk. A kiváló linóleummetsző, miniatürista Tóth István, rajztanárom, engem művész-jelöltnek tekintett, és vittem is annyira, hogy újságban is felemlgettek: a Székelyföld küldi az őstehetségeket” – emlékezik vissza diákéveire (AETAS 1995. 1-2. sz. 233–239). Aggodalmaskodó, józan gondolkodású édesapja e sorokat olvasva arra gondol, hogy fia a bohémság útjára léphet, s gyorsan átfutja a közeli brassói Református Kereskedelmi Iskolába. Ott kap a fiatal Imreh indítást a falukutatásra. A bécsi döntés után lesz a kolozsvári egyetem közgazdász hallgatója.

Itt mélyülhet el a filozófiában, a szociológiában, statisztikában, néprajzban és tájtörténetben, bekapcsolódik az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) kutatómunkájába. Különösen a szociológus és statisztikus Venczel József van nagy hatással rá, részt vesz a bálványosváraljai falukutató programban is. A múlt megértése felé Kelemen Lajos egyengeti útjait. Így lesz belőle gazdaságtörténész. A székely közbirtokosságok történetéről írt dolgozatával szerzi meg 1944-ben a doktorátust. Az ETI munkatársaként kezdi pályafutását, s a kutatás mellett mind több és több szervezői feladat hárul rá e gyors átalakulást hozó években. Végigéli az ETI fokozatos felszámolását, utolsó ügyvezetője, a magyar nyelvű szabadegyetem felelőse, a Móricz Zsigmond Kollégium választott tanárigazgatója, 1950–1953 között pedig – az Erdélyi Múzeum-Egyesület felszámolását követően – ő a levéltár megbízott igazgatója. Ezek mellett 1948-tól a Bolyai Egyetem előadótanára is. Eleinte a jog- és közgazdaságtudományi, majd a történettudományi karon tanít. S mégis van ideje kutatni, nemcsak a levéltárakban, hanem a terepen is: falujegyzőkönyvek, falutörvények összegyűjtésére vállalkozik. E tárgykörből írja első rangos tanulmányát az 1947-es Kelemen Lajos Emlékkönyv számára: Székely falutörvények.

Az 1970-es évekre Imreh István a székely falu gazdaság- és jogtörténetének válik rangos szakemberévé. Különösen a feudalizmusról a kapitalizmusra való áttérés gazdasági-társadalmi vonatkozásait feltáró dolgozatai hozzák meg az elismerést. E téren olyan összegező köteteket tesz közzé, mint A rendtartó székely falu (1973), A törvényhozó székely falu (1983), Székelyek a múlt időben (1987). Az Erdélyi hétköznapiak (1750–1850) című könyv (1979) három év múlva románul is megjelenik, s megszerzi a szerzőnek a Román Akadémia Nicolae Bălcescu-díját.

Nem lesz hűtlen a Venczel József-i örökséghez sem. Tovább élteti a szociológia és a statisztika erdélyi hagyományait. A statisztika módszerét alkalmazza a gazdaságtörténetre a Csetri Elekkel közösen írt Erdély változó társadalma 1767–1821 című értekezés (1980). A szociográfiai tanulmányok első gyűjteményes Kriterion-kötetét ő gondolja (Változó valóság. 1978), s Venczel József dolgozatait is ő rendezi kötetbe. (Az önismeret útján. 1980.)

A rendszeres, kitartó munka, a több száz tanulmány, a rendre megjelenő tekintélyes kötetek meghozzák az összmagyarország elismerését Imreh Istvának. A magyar Néprajzi Társaság tiszteleti (1977), a Magyar Tudományos Akadémia külső (1990) tagsága mellett budapesti díszdoktorátus, tiszteletbeli professzori cím, Entz Géza-díj. EME tiszteleti tagság és a szétszóródott tanítványok szerető figyelme jelzi: jó úton járt, jól sáfarkodott tehetségével. A hála és elismerés talán legszebb megnyilvánulása a most megjelent, minden eddiginél terjedelmesebb, közel hétszáz lapos emlékkönyv.

A Kiss András, Kovács Kis Gyöngy és Pozsony Ferenc szerkesztette kötet túl szigorúan alkalmazkodik a kialakult szerkesztési elvekhez. Bevezető köszöntő írását Benkő Samu jegyzi A múltidéző titka: az élmény és a biztos tudás címmel. Nem életrajzot ad, inkább a szellemi-kutatói fejlődésvonal alakulását követi nyomon, azt, ahogyan az élményszerző tanulmányozáson, a művészi kivitelezésű cédulákon át eljut a tudós az igényes rostálásig, majd összegezésig. Jól egészíti ki az emberi egyéniségéről mondottakat az a mosolygós „munkaruhás” arckép, mely még az őt kevésbé ismerősökkel is megéreztetni, miért lehetett diákok százainak kedvenc professzora. Az Imreh István irodalmi munkásságának könyvészet címmű kötetzáró bibliográfiát Károlyiné Domahidi Jolán állította össze. Hét fejezetben, kerekén 400 tételben több mint 30 lapon közli a művek címét, adatait, nemkülönben az Imreh Istvánról szóló írások, megemlékezések, vele készített interjúk lelőhelyét. Indokolatlannak tűnik, hogy az első, 159 tételes fejezet a Könyvek, tanulmányok, adatközlések közös gyűjtőhelye. Az önálló kiadványként megjelent füzeteket, köteteket külön kellett volna választani, ha jól számoltuk, tíznél is többet tett közzé a szerző. Véleményünk szerint itt, a bibliográfia előtt hasznos lett volna egy életrajzi adattár: hadd legyen minden együtt az utókor részére, ha meg akar ismerkedni Imreh Istvánnal, az emberrel és a tudóssal.

Benkő Samu köszöntője és a bibliográfia közé illeszkedik be a tisztelegő 46 tanulmány. A szakma legnagyobb mai művelőitől, a kartársaktól és kortársaktól kezdve a szétszóródott, de a mester útmutatásaihoz hű maradt tanítványokig, a mai középgenerációig terjed a munkatársak skálája. Van közöttük nemzetközileg elismert akadémikus, főiskolai oktató, hivatásos kutató és vidéki tanár is. S elmondhatjuk, valamennyi dolgozat megüti azt a tudományos színvonalat, mely méltóvá teszi az e kötetben szereplésre. A szerkesztők abban is a hagyományokhoz ragaszkodtak, hogy igen demokratikusan betűrendbe szedték a szerzőket. Az átfogott tematika hihetetlenül sokrétű, az ókortól századunkig terjed, s a történettudománynak több mint tíz ágát öleli fel.

Az ünnepektől fő érdeklődési körébe vágó gazdaságtörténeti tanulmányt heten is közölnek. Van közöttük általános vonatkozású, mint a Bereczki Andrásé, aki az időszaki válságok szerepét vizsgálja a gazdasági életben, vagy a Szabad Györgyé, aki a faústatás XIX. századig terjedő törvénybeli szabályozásait veszi számba. A többiek konkrétabb kérdéseket ragadnak meg: a hajdúság fogalma, kereskedelmi szerepe, letelepítése, jogi állása (Rácz István), a kolozsváriak marhakereskedelme a XVI–XVII. században (Pap Ferenc). Ugocsa megye parasztságának rétegződése a XVIII–XIX. század fordulóján (Kovách Géza), a székelyföldi városok polgárságának gazdálkodása ugyanebben az időszakban (Pál Judit), a balászfalvi görög-katolikus érsekségi uradalom gazdasági élete a XIX. század közepén (Simion Retegan). Ezekhez kapcsolódnak a helytörténeti-jogtörténeti dolgozatok: Oláhfalú és Zetelaka fejedelmi kiváltságainak utóélete (Hermann Gusztáv Mihály), a mezővárosi önkormányzatok működése 1811–1835 között (Orosz István), a székely közigazgatás és törvénykezés intézményrendszere a XIX. század elejéig (Vofkori Mária), a székelyderzsi templomerőd szuszékhelyeinek használati szabályozása (Zepeczaner Jenő). Kiss András egy ma már teljesen feledésbe merült jogszokásnak, a tolvaj-kiáltásnak a törvénybeli szabályozását és aranyosszéki gyakorlatát mutatja be igen színes dolgozatában. A helytörténettel, vidéktörténettel kapcsolatos néhány demográfiai megalapozású tanulmány: Palkó Attila a Felső-Maros mente etnikai változásait követi nyomon a honfoglalástól napjainkig; Szabó Miklós a mezőszéki paraszt népesség összetételét vizsgálja a XVIII–XIX. században. Pál-Antal Sándor Marosszék népességének adatait elemzi egy 1831-es összeírás alapján. Kovacsics József a királykoronázó székváros, Székesfehérvár történetét írja meg a millennium alkalmából. Különös tekintettel a lakosság számának alakulására.

A kisebb közösségek, de néha egy egész ország rész történetéhez nyújt adalékot a családkutatás, geneológia. Ezt a közelmúltig háttérbe szorított tudományágat négyen is gyarapítják e kötetben: Jakó Klára (A Szalánczyak), Jakó Zsigmond (A Farnasi Veres család), Kósa László (A Bodokiak), Wolf Rudolf (Bethlen Miklós tordai ősei). Jeles személyiségek élettörténetének egy-egy vonatkoztatását emeli ki Camil Mureșan (Thomas Jefferson), Csetri Elek (Kőrösi Csoma Sándor), Csucsuj István (Mocsáry Lajos) és Sas Péter (Herepei János).

Az országos politika érdekes kérdésköreibe három dolgozat vezet le: Magyar András egy 1658–1660 közötti Habsburg-párti török-ellenes erdélyi szervezkedés eseménysorát göngyölíti fel: Szász Zoltán arra keres választ, hogy az 1860–1870-es évek balkáni háborúiban a magyarság miért a törökökkel, s nem az osztrákokkal szimpatizál. Glatz Ferenc egy előadását adja közre, melyben igen tanulságosan elemzi Trianon előzményeit és következményeit. A politikatörténettel rokon a hadtörténet. Cserey Zoltán arra mutat rá, miként próbált a katonai hatalom beavatkozni a székely önkormányzatba. Egyed Ákos a székely katonai őrség 1848-as megszűnésének körülményeit

vizsgálja, Spira György pedig Puchner altábornagy 1848-as főparancsnoki tevékenységének egy szakaszát tárja fel számos dokumentumidézettel. Dokumentumokat közöl Kovács Kis Gyöngy is: eseményközlő leveleket, s ezek műfaját elemzi. Néhány érdekes levél az 1798-as kolozsvári tűzvész lefolyását részletezi.

A nyelv és írástörténet terén két érdekes nyomozást kísérhetünk figyelemmel: Benkő Loránd egy székely nemzetségnevet elemezve bebizonyítja, hogy a székelység előbb Sopron vidékén élt, majd onnan költözött keletre az itteni határok őrzésére; Benkő Elek a bardóci középkori harang eddig titokzatosnak tűnő feliratát fejti meg analógiák segítségével, s rámutat annak szansz eredetére. Iskolatörténettel szintén ketten foglalkoznak: Balogh Béla a máramarosszigeti Református Líceum történetét kutatva arra figyel fel, hogy meglepően sok székely diák végezte itt tanulmányait 1850 előtt. Nagy György – utolsó, félbe maradt – dolgozatában egy eddig alig vizsgált kérdést közelít meg: milyen vonatkozásokban merült fel a kolozsvári egyetemlétesítés eszméje az 1848-as forradalom idején.

Van a kötetben ókor történeti (Bodor András), numizmatikai (Bura László), építéstörténeti (Kovács András), egyháztörténeti (Sípos Gábor), agrártörténeti (Niederhauser Emil), sőt ökológiai múltunkat tanulmányozó (R. Várkonyi Ágnes) dolgozat is. Köpeczi Béla az erdélyi diplomácia egy kevésbé ismert alakjának, Klement János Mihálynak a tragikus pályafutását rajzolja meg, Miskolczi Ambrus Eckhardt Sándor Michelet-értelmezését elemzi, Demény Lajos pedig eddig kiadatlan XVI. századi, a székelység múltját megvilágító összeírásokra hívja fel a figyelmet.

A kötet 48 munkatársa közül csak az idő közben elhunyt Bodor András professzor volt unitárius. Az egyedüli ókorra vonatkozó tanulmány szerzője. A rabszolgatartás szabályait, szokásait, erkölcsi vonatkozásait vizsgálja imponálóan gazdag korabeli latin és modern források egybevetésével. A dolgozat először angolul jelent meg Tokióban. Több tanulmány tartalmaz unitárius vonatkozásokat. Kettőnek a tárgya kifejezetten unitárius templomhoz kötődik. Kovács András az 1807-ben lebontott középkori eredetű unitárius templom fennmaradt emlékeit veszi számba, felhasználva Kozma Mihály lelkésznek Lázár István püspökhöz e tárgyban írt levelét is. Zepezaner Jenő a székelyderzsi unitárius templomkastélynak a történetét vázolja fel, majd a szuszékhelyek használatának a XIX. század elejétől született szabályzatait elemzi, kitér az építkezési munkákra és a szuszékhelyeken történt lopásokra s büntetésekre is. Pál-Antal Sándor Marosszék 1831-ben összeírt népességét vizsgáló dolgozata rámutat, hogy az összlakosság 9%-a volt unitárius, ezek 81 településen éltek. 17 templomuk és 11 lelkészük volt. A legnagyobb egyházközösségek: Szabéd 117, Szentgerice 102, Nyárádgálfalva 93, Csokfalva 88 családdal. Nagy György – félbe maradt – egyetemstörténeti dolgozata igen részletesen elemzi a református előzményeket. Az unitárius képviselőtanácsi és főtanácsi jegyzőkönyvekben szintén foglalkoznak a kérdéssel, ha valaki majd e dolgozat befejezésére vállalkozik, ezekre is ki kell térnie.

Seregszemle ez a kötet, mind szerzőit, mind pedig tárgykörét tekintve. Mi sem bizonyítja jobban az Imreh István iránti tiszteletet, mint az, hogy 80. születésnapja ennyi szerzőt megmozgatott. Nem kis teljesítmény az EME részéről sem, hogy begyűjtötte, kötetbe rendezte a tanulmányokat.

Dr. GAAL GYÖRGY

Hajós József: *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*. Művelődéstörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest-Kolozsvár, (1999) 429 l.

Hajós József legutóbbi 28 dolgozatot felölelő, több mint 400 oldalas kötete – egy szerény jegyzet szerint – épp a szerző 75. születési évfordulóján került nyomdába. A cím csak némileg utal a szerző és a könyvtárak viszonyára. Mert Hajós József már évtizedek óta mondhatni állandó „lakója”, sőt legjobb ismerője régi könyvtárainknak. Ezek segítségével lett ő az erdélyi filozófiatörténet rangos krónikása.

Egyik dolgozata bevezető, 1995-ben papírra vetett szellemes mottóját az egész kötet jellemzésére emelhetjük ki: „Érdemes koncepciózus művek iránt receptívnek lenni és recepciózus elmékben is meglátni a konceptivitást”. Mert a tanulmányok erre a két szempontra épülnek. Hogyan fogadtuk be a nagy bölcselek és polihistorok műveit, tanításait a reformkorig terjedő évszázadokban, s e befogadás miként tükröződik könyvtárainkban, illetve erdélyi tudósaink műveiben. A dolgozatok többsége a recepció-kutatás körébe sorolható, de nem merev a módszer alkalmazásában.

A tanulmányok 1973 és 1997 között születtek, s többnyire egy-egy kerek évfordulóhoz kötődnek. A szerző rendszerint felkutatja ilyenkor, hogy könyvtárainkban milyen eredeti, gyakran éppen első kiadású művek találhatóak az ünnepelt tudóstól. E kötetek possesszor-bejegyzéseit, történetét is számba veszi, aztán rátér az életpálya lezárulta utáni kiadásra, külön csoportosítva az esetleges magyarországi vagy éppen magyar nyelvű kiadásokat. Következnek a tanítványok, követők, szellemi örökösök művei (néha kéziratok is). Végül pedig a méltatások, értékelések a kortársaktól a múlt századi lexikonokéig. Descartes és Fichte esetében nagyjából érvényesíti azt az átfogó módszert, a többiekénél – gyakran objektív okokból – nem térhet ki valamennyi elemre.

Morus Tamás főművének, az Utópiának többnyire közvetett délkelet-európai hatását magyar és román kiadásait veszi számba. A Kopernikusz-tanulmány Dankanits Ádám egy cikkéhez és kötetéhez fűz kiegészítéseket. Míg az előbbi két tudósról mindenki hallott, a harmadik, a spanyol humanista Juan Luis Vives (1492–1540) neve alig ismert. Pedig műveinek egész

sora nem is egy kiadásban porosodik könyvtári polcainkon, s mindegyiknek van története. Hatásuk egykor kiterjedt Szenczi Molnár Albert, Alstedius és Comenius munkásságára is. A Ramus-tanulmány a bölcselő halálának 425. évfordulóján ismerteti Kolozsvárt található köteteit, s még inkább hatását gondolkodóinkra, mindenekelőtt Apáczai Csere Jánosra.

A francia eredetű németalföldi humanista tudós, Carolus Clusius (1526–1609), a magyar flóra első leírója, szintén több kötettel képviselteti magát a kolozsvári könyvtárakban. A róla (is) írt dolgozat azonban inkább a filologizálás, névelemzés irányában tért el, növénynevek, de különösen Clusius és Kolozsvár nevének hasonlósága gondolkoztatja meg a szerzőt. Clusius főművének 1583-as antwerpeni kiadású kolozsvári példányát még éppen a szúrágás mentén érintett szavak kapcsán mutatja be.

A Galilei, Gassendi, Pascal, Malebranche, Newton, Voltaire, Herder, Baumeister, Kant köteteit, hatását vizsgáló dolgozatok sorából a Lessingről szóló három írást kell kiemelnünk. Az első rövidebb, 250. születésnapján idézi fel emlékét, a német felvilágosodás betetőzőjeként méltatja, akinek végig felfele ívelt a pályája, s nem az utókornak, hanem kortársainak írt. A második Lessing hatásának titkát kutatja, magyar fordításait, a rávonatkozó irodalmat ismerteti. A harmadik pedig egy olyan vonatkoztatásra irányítja rá a figyelmet, amit eddig nem méltattak: Lessing írt a lengyel unitárius Vissováti (Wiszowaty) Andrásról, s kiadta a Kolozsvárt is megforduló Neuser Ádám egy levelét. A bevezetőben Lessing kitér Dávid Ferenc, Matthias Glirius, Jacobus Paleologus tanításaira, s megértéssel ír az unitáriusokról.

A kötet jellegét meghatározó európai rangú tudósok recepcióját vizsgáló dolgozatok mellett néhány hazai bölcsésztozlogató emlékét is felidézi Hajós József. Ők azok, akik többnyire külföldi tanulmányútjukon megvették, majd hazahozták, s olvasták a híres szerzőjű köteteket: néha csak tanításaikkal, máskor kéziratban fennmaradt vagy kinyomtatott műveikben visszahangozták azok eszméit. A már említett Dávid Ferencen és Apáczai Csere Jánoson kívül Pápai Páriz Ferenc sorolható ide. Az ő esetében fennmaradt könyvtárának jegyzéke, s így megfordítható a vizsgálódási szempont: milyen francia szerzők latin, illetve francia nyelvű munkái voltak meg gyűjteményében, s gyakorolhattak hatást rá. Az Európát bejáró első magyar útleíró, Szepsi Csombor Márton ugyan nem nevezhető filozófusnak, de mint az „Európa-szerelem” hazai megtestesítője beillik a kötet eszmerendszerébe.

Az erdélyi kollégiumok tudós professzorai századokon át tanították a bölcsészeti kurzuson a filozófiát. Többnyire polihisztorok voltak, s alig-alig érdemlik ki a filozófus minősítést. Hiszen egyik vagy másik európai bölcsész rendszerét vették át, továbbították. De már az is tettnek számított, ha bölcséleti munkát fordítottak, ha a haladóbb irányzatot választották. Polihisztor volt ilyen értelemben Benkő József, egy ideig székelyudvarhelyi professzor, aki a honismertetésben és a természettudományok művelésében jeleskedett. Csernátóni Vajda Sámuel szintén az udvarhelyi, majd a nagyenyedi kollégi-

um tanára. Két könyv őrzi emlékét: egy Leibnitz nyomán írt, 1791-ben Bécsben kinyomtatott „filozófiai kísérlet” és Karl Friedrich Flögel az emberi értelemről írt könyvének 1795-ben Kolozsvárt megjelentetett fordítása, melyhez előszót is kapcsolt. Körmöczi János unitárius kollégiumi igazgató, majd püspök „filozófálásáról” csak kéziratok tanúskodnak. Kivonatolta Thomas Paine radikális amerikai gondolkodó *Az ember jogai című*, 1792-ben megjelent kötetét, s részben tolmácsolta, kijegyzetelte a svéd Johan Henrik Kellgren (1751–1795) író-költő prózai írásainak 1801-ben megjelent német kötetét. Eszme-futtatások, szellemes aforizmák találhatók benne. A püspökségig vitte az evangélikusoknál a távoli Sopronban az a Kis János (1770–1846) is, akinek 76 műve között több bölcséleti szöveg tolmácsolása - Arisztotelésztől Fichtéig - található, s akit a nem „korszakos, de pallérozott és lankadatlan odaadással buzgólkodó” értelmiségiek közé sorol Hajós.

Kötetünk legterjedelmesebb, legalaposabban kidolgozott kétrészes tanulmánya 53 oldalon az 53 évet élt késmárki polihisztorról, Frölich Dávidról szól. Még születési évszáma is (1595) csak kikövetkeztethető, s életének kevés biztos adata maradt fenn. Tudjuk, hol tanult, hogy utána vagy 12 évig utazgatott. 1615-ben megmászta a Tátrát. 1630-ban pedig Kolozsvárt is megfordult: Szenczi Molnár Albert írt az emlékkönyvébe. Az 1630-as évek végén császári és királyi udvari matematikusi címet kapott. Hajós megcáfolta azt az elterjedt adatot, mely szerint 1648-ban bekövetkezett haláláig a késmárki iskola rektora lett volna. Művei alapján asztronómus és asztrológus, matematikus, történész, földrajztudós, filozófus volt egyszemélyben. Fő tevékenységének a naptárkészítés tekinthető. 1622-től halála évéig állította össze különböző városokban kinyomtatott latin, német, magyar, szlovák nyelvű naptárait. Többségükből elszórtan unikumpéldányok maradtak fenn. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban öt is található. A naptári részen kívül ezek hasznos csillagászati, orvosi, mezőgazdasági, történelmi és földrajzi ismereteket tartalmaznak. De Frölich nevéhez fűződik az első rendszeres magyarországi földrajzkönyv (1639), mely 16 lapot szán Erdélynek is. Tudja, hogy Kolozsvárt van Hunyadi Mátyás és Bocskay szülőháza, itt és Tordán unitáriusok élnek. Brassónál Honterust említi. Írt még egy kétrészes Ulmban kinyomtatott útikönyvet (1644), vándoroknak való útmutatót, összeállított egy Gnomológia (1646) című bölcs mondás (gnóma)-gyűjteményt. E könyvek és kolozsvári példányaik jellemzése után a második tanulmányrész a szerző utóéletét, műveinek visszhangját, a rá való hivatkozásokat, az 1990-es évekig terjedő értékeléseket veszi számba. Kiderül, hogy Kölcsey Ferenc is ihletődött tőle. Jókai pedig regényben szerepelteti.

A kötet két címszereplője szerint is unitárius vonatkozású dolgozata (*Lessing Dávid Ferencről, Kellgren és Körmöczi*) mellett rengeteg utalást találunk az unitáriusokra, főleg a könyvgyűjtőkre és bölcselőkre. Az egykori unitárius kollégiumi könyvtárat értékes – itt bemutatott – kötetekkel gyarapította egykor Árkosi Gelei Benedek. Dálnoki Nagy Lőrinc, Gedő József, Kolozsi Márton, Pálfi Zsigmond. Szó esik Abrug(y)i György kolozsvári

nyomdászkodásáról. A Fichte-tanulmány pedig kiegészíti a Kellgrennel kapcsolatosan kialakított Körmöczi-képet. Kiderül, hogy „a maga nemében főként bátorságában egyedülálló-csúcsteljesítmény” fűződik hozzá: 1797 végén lefordította Fichtének egy 1793-ban névtelenül megjelentetett merész művét *A gondolkodásbeli szabadságnak az európai fejedelmekről, kik azt eddigelé elnyomták visszakévánása* címmel. Bár kéziratban maradt, ez első Fichte-tolmácsolásunk. Kár, hogy eddig az unitarizmus kutatása nem vett tudomást Hajós eredményeiről.

A dolgozatokban bemutatott feldolgozott kötetek kéziratok a két legjelentősebb kolozsvári könyvtár birtokában találhatóak: az Erdélyi Múzeum-Egyesület örökébe lépő Egyetemi Könyvtárban és az Akadémiai kolozsvári fiókkönyvtárában. Ez utóbbi azonban több régi gyűjteményt is magába olvaszt: a három itteni felekezeti főiskola (unitárius, katolikus, református) tanári könyvtárait, a balázsfalvi tanintézetek, s a helybéli Ferenc-rendi kolostor gyűjteményeit. Néha utal a szerző a Protestáns Teológiai Intézet, illetve egykori iskolája, a Bethlen Kollégium könyvtárára, valamint a Teleki Tékára. Közvetett források alapján, persze említést tesz budapesti és bukaresti példányokról is. Kétségtelen, kiterjeszthette volna kutatásait egész Erdély területére, de el kell ismernünk: ez egy ember lehetőségeit jóval meghaladná.

Hajós József is egyszemélyes műhelyben, intézetben dolgozik. Nem adódott meg neki, hogy iskolát teremtsen maga köré. Így főleg tolla segítségével gyümölcsözteti tudását, kutatómunkáját. Közismert: egész pályafutását a filozófiatörténet, különösen az erdélyi vonatkozások vizsgálatának szentelte. Eredményei hézagpótlóak. Felkészültsége, szakértelme, kitartása e kötetben át is tiszteletre int. Mert nemcsak a filozófiai irányzatokat, kölcsönhatásokat ismeri, de ért görögül, latinul, németül, franciául. Néha még nyelvileg helyesbít is. Évszámokat pontosít, ellentétben. Ismeri a filológia, könyvtártudomány titkait. Különösen a tévedések, gyakran a szakirodalom által szentesített elírások, hibás adatok felkutatásához van érzéke. Rangos kötetek állításait sem fogadja el, s ha csak lehet, az eredetnél ellenőrzi őket. „A tévedések a haladás szerves részei. Sokuk érdekesebb mint számos kicsiny, lapos igazság” – állapítja meg.

Igen kedveli a meglepő összefüggések kimutatásait. Mondhatni minden névről, dátumról, szótőről eszébe jut valami. Így gyakoriak szövegében a – néha ki sem tett – zárójel, a beszűrt szófejtések, kommentárok. Szellemesek, alkalmissá oldják a száraznak tűnő adatsort, de néhol túlzottakká válnak. Elragadják az olvasó figyelmét a tárgytól. A szerző ezt „fűszernek” tekinti, de a túladagolt fűszerezés az ételnek is árthat. Különösen akkor visszások az ilyen szövegek, amikor a napi politikára utalnak. Egy-két emberöltő után érdektelenné válhatnak, már a határon túl sem biztos, hogy felfogják a célzást. Kár ezeket a jövő nemzedékek kutatóinak is szóló dolgozatokat – még gúny szintjén is – olyan nevekkel kapcsolatban hozni, mind „Hajdú Káin”, Tudor „WC” vagy Funar.

A tanulmányok kevés kivétellel először itthoni folyóiratokban, főleg a Korunkban, Utunkban és a Helikonban jelentek meg. Így érthetően alig tartalmaznak jegyzeteket. Illetve azt, amit mások lap alá utalnak. Hajós beledolgozza az alapszövegbe. Azért néhol az eredetileg „csak a beavatottaknak” szóló utalásokat, többnyire negatív jellegű hivatkozásokat nem ártott volna itt pontosítani. A le nem fordított szavak címek, magyar jelentését is jegyzetben lehetett volna közölni.

Az alcím szerint művelődéstörténeti tanulmányok gyűjteménye ez a kötet. A művelődéstörténeten belül jórészt a bölcsellettörténet és könyvtártörténet dominál. Az előszó meg rámutat: főként a gondolatszabadság képviselőire figyelmez a szerző. Jó megtudni, hogy ilyen sokan voltak széles ez Európában, s itt, szűkebb hazánkban is. És bizonyítéka ez a kötet annak, hogy a szerző akkor is megőrizte szabad és kritikus gondolkodását, amikor csak a marxizmus dicsőítésével lehetett filozófiai karriert befutni.

DR. GAAL GYÖRGY

Hantz Lám Irén: *Torockó*. Útikalauz. (Kiadja az Erdélyi Híradó Könyv és Lapkiadó), Kolozsvár, 1998. 144 l.+41. színes fénykép +térkép

Erdélyben kevés patinásabb, híresebb falu van, mint Torockó. Múltja a legendákba vész. Egyféleképp ismeri a kollektív emlékezet, mást mondanak az oknyomozó történészek. Így ihletődhetett belőle három népszerű regény is. Mindezek mellett valóságos kis unitárius sziget Torockó, iskolája egykor messze földről vonzotta ide a diákokat. festői völgyben fekszik, magas sziklafalak közt, úgyhogy turisztikai szempontból is figyelmet érdemel. Lakosága a közelmúltig megtartotta jellegzetes viseletét, népművészetét.

Mindezekről a kommunizmus évei alatt alig eshetett szó. Torockó is az egységesítés áldozatává vált. Még jó, hogy e korszak csak egy piactéri tömbház felépítésével változtatott a faluképen. Aztán 1990-től megkezdődött Torockó új korszaka. Ezt elsősorban Kolozsvárhoz való közelségének köszönhető. A jó útviszonyok mellett a 62 km-es távolságot aránylag hamar meg lehet tenni, s a környék minden szempontból egyedi élményeket kínál. Erre elsőként két iskola közössége figyelt fel: a kolozsvári Brassais Véndiák Alapítvány és a Báthory Líceum is házat vásárolt itt diáknyaraltatásra. A brassaisok valóságos szabadidőközpontot építettek ki 45 személynek biztosítva elszállásolási lehetőséget. E központ-teremtés fő mozgatója, lelkes szervezője Hantzné Lám Irén, a Brassai Líceum földrajztanárnője volt. Ő fedezte fel a családja révén torockói származású Tóbiás Károly amerikai professzort, aki jelentős összeggel támogatta a vendégház kiépítését, majd egy

képkiallítási terem, a Tobiás Éva Galéria létrehozását, s most e kötet megjelentetését is. Hantzné Lám Irén e munkájával kétségtelenül feltette a koronát mindarra, amit e faluért tett és tehetett, megérdemelné, hogy díszpolgárrá avassák.

A torockói útikalauz a műfaj szabályainak megfelelően mindazt tartalmazza, amit a helységről és környékéről egy turistának tudnia kell. Ráadásul a kötet anyaga könnyen áttekinthető, ki-ki azonnal rátalálhat az őt érdeklő fejezetre, kérdéskörré.

A könyv a *Bevezetés*en kívül tizenöt hosszabb-rövidebb fejezetből áll. A végén magyar–román illetve román–magyar földrajzi névmutató található, valamint irodalomjegyzék.

A *Torockó az évszámok tükrében* kétségtelenül a kötet egyik legérdekesebb fejezete. Tulajdonképpen kronológia Kr. u. 106-tól 1997 decemberéig. Kilencvennégy időpontot emel ki, s mondja el, néha csak két sorban, néha fél oldalon az ezekhez fűzhető eseményeket. Ami a századunk elejéig történt, az nyilván a korábbi irodalomból átvett adat. Kissé erőltetett ide beszorítani az unitárius hittételeket és itt közölni az iskolára vonatkozó - aránylag kevés - tudnivalót is. Ezek kétségtelenül egy önálló fejezetet érdemeltek volna a mai unitárius vonatkozásokkal együtt. Pontatlan a német bányászok 14. század eleji letelepítésére vonatkozó utalás. Az újabb kutatások szerint felsőmagyarországi német bányászcsaládokat telepíthettek ide a Thoroczkayak a bányászat fellendítésére. E családok hamar elmagyarosodtak, de neveik máig öröklődtek. Századunkra vonatkozóan hírt kapunk az első világháború 40, a második 20 hősi halottjáról, a románosítási törekvésekről, köztük a piactéri 1938-ban felhúzott ortodox templomról, a közigazgatási változásokról, a filmvetítésekéről és moziról, az RMDSZ itteni szervezetének megalakulásáról és a polgármester-választásról, az amerikai testvérgyülekezeti kapcsolat kialakításáról egészen a műemlékjellegű házak 1996-os felleltározásáig. Ezt azonban „Torockó újkori történetének legjelentősebb eseménye”-ként minősíti, alig másfél évvel később – túl merész állítás.

Jó ötlet volt külön fejezetet szentelni a torockói címereknek, jelvényeknek. Kevés maradt fenn belőlük, s így mindegyiküket számon kell tartani. Közülük kiemelkedik az egykori „bányaváros” ásós-ekevasas jelvénye és a Thoroczkay család négyes osztatú galambos díszű címere. A kötetben következetesen Thoroczkay-t ír a szerző, bár a család az utóbbi századokban a Thoroczkay írásmódot használta.

A *Torockó népi építészetét* bemutató fejezet hozza talán a legtöbb újdonságot. Furu Árpád építésmérnök felmérése alapján pontos adatokat közöl. A falut turistaként szemlélőnek meglepően hangzik a tény: a piactér körül katonásan felsorakozó, eléggé hasonlatosan épített fehér kőházak legfeljebb 80-100 évesek. Ugyanis 1870 tavaszán pusztította el az itteni - többnyire fából készült - házakat egy nagy tűzvész, s azután épültek a ma láthatóak. Ezeknél régebbi típusú, XVIII. század végi épület csak vagy tíz maradt meg. A falu épületállagának 33,6%-a kiváltképpen értékes, gondos megőrzésre méltó.

A következő, húszoldalas fejezet a *Séta a faluban* a kötet gerincét képezi. Ez a tulajdonképpeni falukalauz. Itt találhatóak a piacsor - és utcanevek, s a telkenkénti számozásnak megfelelően az épületekkel kapcsolatos tudnivalók. A tájékozódást segíti egy „településrajz”, de legalább a Piac tér telekkönyvi térképét érdemes lett volna ideiktatni. Az unitárius erődtemplomtól és a melléje épített iskolától – amelyben Brassai és Kriza János is tanult – kiindulva járhatjuk be az egész falut. A templom kapcsán szó esik a torockói varrottások két fő típusáról. Minden soron, minden utcában akad egy-két figyelemre méltó épület. Vagy külalakjával, szép fekvésével tűnik ki, vagy a benne lakók tették emlékezetessé, vagy pedig valamilyen szerepet játszott a falu életében. Volt itt posta és patika, épült község háza és művelődési ház, több kocsmá és üzlet. A 292. számot viselő legnagyobb, emeletes ház ma üres, a Székely-féle házra emléktáblát tehetnének, hogy ott szállt meg Dóczy né Berde Amál és Vass Albert, amikor torockói képeit festette. A 202. számú brassais vendégházon már van az adakozó Tobiásék nevét megörökítő tábla. Megtudjuk, hogy századunk elején még öt vízimalma volt a falunak, mára csak egy működik. Van viszont egy újabbkeletű fűrészmalom. A falu házában működő múzeum mellett két népművészeti magángyűjtemény is megtekinthető. A szerző gondosan utánajár az utcanevek eredetének, értelmének. A tereken található mosómedencét például vajornak hívják, ami a német Weiher (tavacska) szóból származik. Egy külön fejezet a Birgejt veszi számba. Ennek neve is német eredetű (Berg = hegy), a hegyoldalba ékelt temetőt jelöli. A XVII. században kialakult sírkertnél Vincze Zoltán kézíratos munkájából idéz a szerző. Különleges itt a temetkezés: kőbe vájt családi kriptablangokba helyezték a koporsókat. Megismerkedhetünk a Zsakó, a Borbély, a Sebes család felirataival, kiemelkedő, itt nyugvó képviselőivel. A leghíresebb torockói tanító, Sebes/s/ Pál kapcsán kis iskolatörténetet is kapunk.

Egy, a kettes számjegy torockói szerepével foglalkozó rövid ötlet-játék után *A mindennapok és az ünnepek Torockón* cím alatt közli a kötet a grafikonokkal is szemléltetett demográfiai, gazdasági, valamint néprajzi adatokat. 1876-ban éltek a legtöbben, 1810-en Torockón, a legnagyobb népességcsökkenés az 1940-es bécsi döntés után áll be: az 1940-es 1140 főről 784-re fogy a lakosság. Azóta 700-750 körül állandósult a falu népessége. A baj az, hogy napjainkra a felnőtt lakosság több mint fele nyugdíjas. A múlt század végéig a torockóiak főleg a vasérc kitermeléséből és feldolgozásából éltek. A kezdetleges módszerekkel végzett – hagyományörző – bányászat lassan ráfizetéses lett, s így a bányákat rendre bezárták. Minthogy a mezőgazdaság és az állattenyésztés nem biztosíthatta a megélhetést, a torockói férfiak századunkban jórészt ingázó alkalmi munkásokká váltak. Ez rendre felbontotta a hagyományos közösségi életmódot is. A kötet napjainkban, a kollektív gazdaság felbomlását (1991) követő évekig elemzi a falu helyzetét. Bemutatja a vásári szokásokat. Az ünnepek felsorolásával csak a konfirmációt emeli ki, itt még élnek a régi hagyományok, s ez az egyetlen alkalom, amikor megte-

kinthető a népviselet. A nem egyházi ünnepek közül a farsangtemetésnek van hagyománya Torockón. Ennek lefolyását Kun Kriza Ilona tanulmánya segítségével rajzolja meg a szerző.

Három művelődéstörténeti fejezet színezi a könyvet: *Akik nevével Torockón találkozunk; Akik festették...; Akik írtak róla....* Érzékeltetik, hogy Torockónak milyen jelentős a múltja, megragadó a környezete, nagy fiaival pedig az egész magyarságot szolgálja. A múlt és a művészet iránt fogékony szerző a csúcspokra figyelt. Brassai külön alfejezetet kapott. Nyilván, két-három oldalon csak pár érdekességet lehet elmesélni a százéves életútról. A dátumokra azonban vigyázni kell. Brassai születési éve vitatott. Leginkább az 1797 és az 1800 elfogadott. Helyes a 82. oldalon az 1979-es év használata, de a kronológiában is (15. l.) ezt kellett volna feltüntetni. A torockószentgyörgyi emléktáblát nem egy évvel Brassai halála után állították, hanem mindössze egy hónappal, 1897. július 18-án. Amint az a közölt fénykép feliratán is látható. A Gergely István-féle Brassai-portrét meg 1997-ben a Brassai-hét keretében, május 25-én leplezték le. Végül Brassai nem 1875-ben, hanem az egyetem megnyitásakor, 1872-ben lett egyetemi tanár. A másik alfejezet Kriza Jánosról, a népköltészeti gyűjtőről szól, akinek nevét 1996 óta a Művelődési Ház viseli. Tobiás Károly mint a brassais vendégház mecénása és névadója illeszkedik ide. A festők közül Vass Albert és Dóczyiné Berde Amál mint a táj szerelmesei feltétlenül megérdemlik a méltatást. Mindkettőjüknek emlékkiállítás is rendezett Hantzné Lám Irén.

Nehezebb értékelni az *Akik írtak róla...* című sűrített összefoglalót. Itt a szerző már nem ad életpályákat, hanem pár szavas kommentárral kísérve felsorolja az írókat és azokat a műveiket, amelyek Torockóra vonatkoznak. Orbán Baláztól Beke Györgyig vagy tíz szerző is foglalkozott a helység múltjával, jelenével, néprajzával. Különösen emelte Torockó hírért a három népszerű regény: Jókai Mór: *Egy az isten*; Gyallay Domokos: *Vaskenyéren*; Ignác Rózsa: *Torockói gyász művei*. Az összefoglalóból is ki lehetett volna legalább két nevet emelni. Borbély István (1886-1932) Torockó legnagyobb szülőtte. Vasműves családból származott. Az irodalomtudományok doktora, a kolozsvári Unitárius Kollégium magyar-német szakos tanára, három éven át igazgatója, majd teológiai tanár volt. Számos irodalomtörténeti munkája mellett két torockói tárgyú kötete is megjelent: *Torockó története 1848-49-ben*; *A régi Torockó*. Nevét emlékezetessé kéne tenni Torockón is! Gyallay Domokos (1880-1970) történelem-latin szakos tanár pályája elején, 1905-1918 között Tordán tanított, s ekkor ismerkedett meg Torockó múltjával. 1909-ben megjelentette – még Pap Domokos néven – a *Torda és környéke* című turistakalauzt, melynek IV. fejezete *Torockó és környéke* bemutatására vállalkozik. Tizenhét oldalon hat alfejezetben három fényképmelléklettel szól a faluról és közvetlen vidékéről. Sikerére jellemző, hogy 1913-ban második kiadására is sor kerül. A torockói téma jó évtizeddel később érlelődik regénnyé; a két világháború közötti korszak egyik legnépszerűbb magyar

történelmi regénye a *Vaskenyéren* (1925). A többi szerző esetében Torockó csak egy a feldolgozott témák közül.

Három rövidebb fejezet dicséretére válik a földrajzszakos szerzőnek. Szakterületére kalauzol el közérthető módon. Megismerhetjük a környező hegyek közzétípusait, s azt, hogy milyen kövekből építkeztek a torockóiak. A források, patakok feltérképezése, vízhozamainak jelölése a mellékelt térképpel együtt jó terepismeretre vall. A fák, virágok, gyógynövények, vadállatok számbavétele még a helybélieknek is hasznára szolgálhat.

A *Turistautakon* című fejezet Torockó környékére vezet el, szorosok, tetők, várromok szolgáltatják az úticélt. A nyolc túrajavaslatához több útvonalat is leír a szerző. A *Hasznos tudnivalók* közt apró kis adatokat kapunk az autótutakról, távolsági közlekedésről, szálláslehetőségekről, látnivalókról.

A kötet egyes fejezeteit versek, versidézetek illusztrálják. Gyulai Pál, Áprily Lajos, Reményik Sándor, László Marcella, Egyed Emese találó sorai hangulatot keltenek, összekötik a múltat a mával. Paskucz László illusztrációi és a fehér-fekete, valamint a színes felvételek most szemléltetnek, gyönyörködtetnek, de pár év múlva dokumentum-értékűek lesznek.

Hantz Lám Irén e könyvével szolgálatot teljesített. Ahogy évtizedeken át katedréről hirdette a tudást, úgy most egy könyv lapjain osztja meg ismereteit egy falu és látogatói, de lényegében minden magyar olvasó közösségével. Bárcsak minél több hasonló útikalauzt írnának.

Dr. GAAL GYÖRGY

Vallomások az anyanyelvről. Gyűjtötte Péterfy Mihály. Kiegészítette Lázár Oszkár ny. egyetemi tanár. Szerkesztette: Sztranyiczki Mihály. Gondozta: Tar Károly. A kötet megjelenését a Svédországi Magyarok Országos Szövetsége Anyanyelvünk Alapítványa és a Magyarok Világszövetsége támogatta. Gloria Kiadó. Kolozsvár, 1999. 96 old.

A *Vallomások az anyanyelvről* című idézetgyűjteményt bárki összeállíthatta volna, hisz – Illyés Gyulával szólva – „Alig van ország, ahol, mint nálunk, annyi szépíró műveiből lehetne külön könyvet vagy könyvecskét összeállítani ilyen címmel: *Anyanyelvemről.*” Csakhogy „magától” – a méhecske virágról-virágra szálló, szorgos gyűjtőmunkájára emlékeztető tevékenység nélkül – sohasem kerülne az olvasó kezébe egy ilyen, nálunk feltétlenül hézagpótlónak számító gyűjtemény, amely 237 (ebből 183 magyar és 54 nem magyar anyanyelvű) szerző gondolataiból kínál ízelítőt. (Hozzá hasonlítható gyűjtemény, tudomásom szerint, talán csak a Hernádi Sándor és Grétsy László által összeállított – igaz, jóval vaskosabb – *Nyelvédesanyánk* című kötet, amelyet húsz éve adtak ki Budapesten.)

A kötet összeállítója a szerzők sokaságát vonultatja fel. Az ókoriaktól kezdve egészen a kortársakig felsorakoztatott szerzők, természetesen különböző súllyal szerepelnek a gyűjteményben. Vannak, akik egyetlen, halhatatlannak bizonyuló gondolatot megfogalmazó mondattal kerültek a kötetbe; mások mennyiségileg is központi helyet foglalnak el benne, hisz költői vagy szépírói tevékenységük mellett – mintegy „mellékesen” – igencsak szívükön viselték nemzetünk és anyanyelvünk elválaszthatatlannak hitt sorsát, mint Kosztolányi Dezső, Németh László, Illyés Gyula vagy Sütő András. Végtére is – Bessenyei Györgyöt parafrázálva –: Minden nemzet – és minden ember – a maga nyelvéről ismertetik meg leginkább. Hogy neveznék az olyan nemzetet (és az olyan egyént), melynek (akinek) anyanyelve nem volna? Sehogya...

Hisszük, hogy aki ez idézetgyűjtemény szebbnél szebb gondolatait olvasza, arra szinte észrevétlenül is átragad valami a szerzőket – anyanyelvük iránt – betöltő szeretetből, csodálatból, rajongásból és felelősségből. Ez a reánk hagyományozott míves gond, szeretet és felelősség ugyanis változatlanul időszerű marad. Ezért is ajánljuk ezt a kötetet minden magyarnak; különösen azoknak, akiknek „munkaeszközük” az írott vagy beszélt nyelv, beleértve természetesen azokat is, akik – Sütő Andrással szólva – „a szavak miniszterei” (lelkészek és teológiai hallgatók!) Mindazoknak tehát, akik értik és felelősséggel vállalják is a költő intelmét: „Nem elég magyar anyanyelvűnek születnünk, tanulnunk kell magyarul a sírig.”

(Összevont számunk Esmék-gondolatok anyagát e kötetből válogatjuk!)

(koko)

Veress Károly: *Kisebbségi problémák*. Komp-Press kiadó 2000.

A szerző előszavában „kisebbségfilozófiai esszék”-nek nevezi írásait. A kisebbségi helyzet felméréséhez nem elegendő pusztán a szaktudományos – szociológiai, politológiai, antropológiai stb. – vizsgálódás, szükség van egy állandó kérdező attitűdre is, amellyel a dolgok, jelenségek lényegére, mögöttességére kérdez rá a megfigyelő. A filozófiai megalapozású kötet olyan, rendkívül aktuális kérdésekre keresi a választ, mint demokrácia és kisebbségi lét viszonya, az identitás kialakulása, sőt számba veszi legutóbbi egyetemvitáink tanulságait is. A kötet pontos, letisztult fogalmi nyelve lehetőséget biztosít a higgadt, szélsőségektől mentes elemzésre.

A kisebbségi lét – mondja Veress Károly – viszonylét: „nincsenek csak kisebbségben élő emberi lények oly módon, ahogy léteznek csak hímnemű vagy nőnemű emberi lények, vagy ahogyan létezhetnek csak a Nílus völgyében formálódó kultúrák vagy csak a földművelésből megélő emberi közösségek.” A kisebbségi lét csak a másokhoz, a többséghez való viszony révén

sajátos, egyszerre szubjektív és objektív léthelyzet, amely leginkább paradoxokon keresztül ragadható meg. Ezeket a paradoxokat vizsgálja részletesen Veress Károly a Komp-Press kiadó Ariadné sorozatában megjelent esszékötetében.

(–)

ESZMÉK – GONDOLATOK

Magától értetődővé, közvéleménnyé kell tennünk azt a magától értetődő gondolatot, hogy egyáltalán nem mehet értelmiségi számba az, aki anyanyelvén nem tudja magát hibátlanul kifejezni. (Szabédi László)

Egy mesterségére, üzleti hírnevére valamit is tartó iparos szerszáma tisztán csillogva veri vissza a napfényt, amikor a mester használni akarja; hogyne kellene tehát ragyognia a tisztaságtól annak a nyelvnek, amelyet mindennapi beszédünkben vagy írói foglalkozásunk közben drága eszközként magunk használunk! (Szabó T. Attila)

Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez. Jól beszélni és írni magyarul, ez tehát igazából: jellemkérdés. (Illyés Gyula)

Az ún. magas kultúra sem pótolja a viselkedéskultúrát. Hányadán is állunk ezzel a kultúrával: erről sokat elárul beszéd közben az ember. A kultúrált ember minden esetben udvariasan beszél. Beszéljünk helyesen, szépen. Ha nem megy, meg kell tanulnunk. Műveltségünk ezzel kezdődik.

(Tar Károly)

A nyelvhez való viszonyunk olyan, mint a gyermekeinkhez való viszonyunk. Érte is küzdünk, vele is küzdünk – és mégis elfogultan szeretjük. (Sinkó Zoltán)

A tudományos felfogás szerint nincs semmiféle rangkülönbség a nyelvek között. Minden nyelv a természet, az emberi lélek csodálatos műve... Nem hirdetjük, hogy a mienk a legszebb, a legkülönb... Édesanyánkról se mondjuk, hogy ő a legszebb asszony az asszonyok között. Nem mérjük sem a szépségversenyek győzteseihez, sem a mozicsillagokhoz. Ez illetlenség volna és ízléstelenség.

Csak azt mondhatjuk róla, hogy ő az egyetlen, hogy ő az édesanyánk, s azért szeretjük. (Kosztolányi Dezső)

Az anyanyelv nem pusztán az emberek közötti érintkezés eszköze, jelentősége nemcsak gyakorlati, hanem hagyományaink közvetítője, egyéniségünk, gondolkodásunk, lelkiségünk hordozója s egyben tükörképe is.

(Szabó Ilona)

Az egészséges nemzetiségnek pedig egy főkísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él, bármi sínylődve is sokszor – mint erről

számos a példa – de ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfűt terem a hon, mely a voltakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait.

(Széchenyi István)

Erős várunk a nyelv. (Illyés Gyula)

A legfrappánsabb összehasonlítást – amit csak el lehet képzelni – a nyelv működése és egy sakkjátzsma között tehetnénk.

A hasonlat csak egy ponton hibás: a sakkjátékos szándékosan viszi végbe az elmozdítást és gyakorol hatást a rendszerre; a nyelvben viszont semmi sincs előre megfontolva; a figurái spontán és véletlen módon mozdulnak el – vagy inkább: változnak meg... (Ferdinand de Saussure)

Nyelv nélkül nem képzelhető bölcsészeti, sőt egyáltalában emberi tudat, s azért lehetetlen, hogy a nyelvet tudatosan alkották. Mégis, mennél jobban belehatolunk a nyelvbe, annál világosabban látjuk, hogy mélysége a legtudatosabb alkotását is messze túlhaladja. Úgy járunk a nyelvvel, mint az organikus lényekkel általában: azt hisszük, vaktában szülemenek, s mégsem tagadhatjuk képződésükben a bölcs célszerűséget. (Schelling)

Az idegen szó dédelgetése nem szókincsbeli gazdagodást, hanem éppen ellenkezőleg, szegényedést jelent. Egy sereg magyar szót hagyunk figyelmen kívül, mikor idegen szót használunk. (Szabó T. Attila)

Nyelvünk legfőbb baja az idegen hatás befogadására való nagy készségünk... Azt a szellemi tunyaságunkat fájjalom, hogy sokszor nem a magunk nyelvén gondolkozunk, amely rendkívül gazdag, és a legnagyobb finomságok kifejezésére is alkalmas. (Szinnyei József)

A nyelvkincs egyúttal gondolatkincs. Akinek több szava van, több ismerete van. Sőt, mivel a rokon értelmű szavak sohasem egyértelműek, akinek több szava van egy dologra, több gondolata is van róla. (Babits Mihály)

Nemcsak a gondolkodás hat vissza a nyelvre, hanem a nyelvtudás is visszahat a gondolkodásra. (Kosztolányi Dezső)

Az anyanyelvet valóban el lehet felejteni. De nemcsak külföldön, idegen nyelvek uralkodó légkörében vagy szomszédságában – el lehet felejteni idehaza is. Ha nem arra használjuk, amire való, a nyelv meghanyatlik. Ha nem azt fejezzük ki vele, s ha nem a legsürgetőbb, legizzóbb álmainkat bizzuk rá, elsorvad, mint szerelem híján élő nők. (Csoóri Sándor)

Egyházi Képviselő Tanács

Egyházi Képviselő Tanács február 3-án tartott rendkívüli ülést, amelyen a lelkészek javadalmazását tárgyalták meg. Első negyedévi rendes ülését március 23-án tartotta. Az ülésen a lelkészképzéssel kapcsolatos ügyeket tárgyalták meg, jelentés hangzott el a Testvéregyházközi Tanács üléséről, elhangzott Pálfi Domokos brassói énekvezér javaslata egyházunk orgonáinak számbavételéről, előterjesztés történt a pénzügyi ellenőri állás betöltéséről, előterjesztés hangzott el a püspöki javadalmazás rendezése tárgyában, előterjesztésre kerültek az Egyházi Nyugdíjintézet kérdései, megtárgyalták a valláserkölcsi neveléssel kapcsolatos kérdéseket, valamint megtárgyalásra kerültek egyházunk gazdasági-pénzügyi kérdései.

Esperesek és egyházköri jegyzők január 13-án közös ülésen tárgyalták meg és készítették el a 2000. évi ülésezési tervet.

Június 16-án az Egyházi Képviselő Tanács rendkívüli ülést tartott, amelyen elhatározta a torockószentgyörgyi Rudnyánszky ház megvásárlását.

Július 6-án tartotta a II. negyedévi, szeptember 28-án III. évnegyedi és november 16-án a IV. évnegyedi rendes ülését.

Lelkészköri értekezletek

Március 6-14. között tartották meg az I. évnegyedi lelkészköri értekezleteket a következők szerint: kolozs-tordai egyházkörben március 6-án Kolozsváron, a marosi egyházkörben március 14-én Nyárádszentlászlón, a kükküllői egyházkörben március 13-án Dicsőszentmártonban, a székelykeresztúri egyházkörben március 7-én Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházkörben március 8-án Székelyudvarhelyen, a háromszék-felsőfehéri egyházkörben március 9-én Brassóban. Az értekezleteken Fóris F. Rita tanügyi előadótanácsos: A valláserkölcsi nevelés helyzete kérdőíves felmérés alapján és Pap Mária szentivánlaborfalvi lelkész tartott előadást: Ember a hatalomban címen.

A II. évnegyedi lelkési értekezleteket június 5–15. között tartották meg. Az értekezleteken dr. Csanády András és Pap Mária tartottak előadást. A kolozs-tordai egyházkörben június 5-én Mészkon, a marosi körben június 14-én Szovátán, a kükküllői egyházkörben június 8-án Medgyesen, a székelykeresztúri egyházkörben június 6-án Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházkörben június 7-én Homoródszentmártonban, a háromszék-felsőfehéri egyházkörben június 15-én Brassóban. Az értekezleteken egyházi

központunk részéről dr. Szabó Árpád püspök, dr. Rezi Elek főjegyző és András György előadó-tanácsos vett részt.

A III. negyedévi lelkészi értekezleteket október 3–11. között tartották: kolozs-tordai egyházkörben október 11-én Kolozson, a marosi egyházkörben október 10-én Nyárádszentlászlón, a kükküllői egyházkörben október 9-én Bethlenszentmiklóson, a székelykeresztúri egyházkörben október 3-án Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházkörben október 4-én Gyepesben, a háromszék-felsőfehéri egyházkörben október 5-én Brassóban. Az értekezleteken Molnár B. Lehel levéltáros: A vallási türelem előzményei Erdélyben, és Kovács Sándor teológiai tanár Az 1568. évi tordai országgyűlési határozat utóélete címmel tartott előadást.

A IV. évnegyedi értekezleteket november 7-14. között tartották: kolozs-tordai egyházkörben november 6-án Kolozsváron, a marosi egyházkörben november 4-én Szentgericén, a kükküllői egyházkörben november 13-án Magyarsároson, a székelykeresztúri egyházkörben november 7-én Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházkörben november 8-án Homoródszentmártonban, a háromszék-felsőfehéri egyházkörben november 9-én Brassóban. Az értekezleteken Kovács István sepsiszentgyörgyi lelkész: Az egyház társadalmi szolgálata és felelőssége és Józsa Lajos kökösi lelkész: Péterfi Dénes élete és munkássága címmel tartott előadást.

Egyházi Főtanács

Július 28-29-én tartotta évi rendes ülését Kolozsváron. Egyházi Főtanács alkalmával tartott istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Bíró Barna városfalvi lelkész végezte, a Főtanács alkalmával rendezett közebéden a Berde-serleggel Fekete János, a székelykeresztúri Unitárius Kollégium igazgatója, főtanácsi tag mondott pohárköszöntőt.

Millenniumi Emlékszinatot tartott Egyházunk november 25-én, Kolozsváron. A Zsinat alkalmával tartott istentiszteleten a lelkészi szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte, a kolozsvári Unitárius Kollégium énekkara Majó Julianna énektanárnő vezényletével a Szózatot adta elő, Balogh Ferenc főgondnok nyitotta meg az ünnepi Zsinatot, Máthé Sándor esperes-lelkész: Millennium és kereszténység címen tartott előadást, András György előadó-tanácsos felolvasta a Zsinat ünnepi nyilatkozatát, ezt követően ünnepi műsorra került sor: Molnár Bögözi Erzsébet orgonaművész: Bach-, Stradella- és Terényi Ede műveket adott elő, énekelt Borsos Edit; a székelykeresztúri gimnázium unitárius ifjúsága irodalmi összeállítást, a kolozsvári Unitárius Kollégium énekkara kóruszámokat adott elő. A Zsinatot dr. Kisgyörgy Árpád főgondnok zárta be. Ezt követően dr. Szabó Árpád püspök felavatta a kolozsvári Unitárius Kollégiumban elhelyezett Millenniumi emléktáblát. A Zsinat szeretetvendégséggel zárult.

Millenniumi ünnepséget tartott egyházunk június 2–3-án Tordán és Kolozsváron. Tordán június 2-án de. 11 órakor ökumenikus istentisztelettel

kezdődött az ünnepség, a római katolikus templomban: Fazakas Ferenc unitárius és György Ferenc római katolikus lelkészek megnyitó beszédet mondtak, Jakabházi Béla és Orbán Erika bibliaolvasását követően dr. Szabó Árpád unitárius püspök, dr. Csiha Kálmán református püspök, Mózes Árpád evangélikus püspök, Csúri István református generális direktor és Tempfli József római katolikus püspök mondtak beszédet. Az egyházfők beszédei között a kolozsvári Unitárius Kollégium énekkara egyházi énekeket és zsolnárokat adott elő. Balogh Ferenc főgondnok köszöntötte a gyülekezetet, majd András György előadó-tanácsos felolvasta Orbán Viktor Magyarország miniszterelnökének levelét, a Határon Túli Magyarok Hivatalát Báthori János elnökhelyettes képviselte, beszédet mondott Bogdan Cerghizan Kolozs megye prefektusa, Takács Csaba a RMDSZ ügyvezető elnöke és Patrubány Miklós a Magyarok Világszövetségének elnöke. Az ünnepi beszédek után sor került a tordai országgyűlés emlékére elhelyezett emléktábla leleplezésére és megkoszorúzására. Az ünnepség délután Kolozsváron előadásokkal folytatódott: dr. Benkő Samu: A tordai országgyűlésen kihirdetett vallásszabadsági törvény jelentősége és hatása a sajátos erdélyi szellemiség kialakításában és megélésében, dr. Balázs Mihály professzor: „A hit vallásból lészön” (Megjegyzések a tordai törvény eszmei háttéréhez), Molnár B. Lehel levéltáros: A vallási türelem előzményei Erdélyben, Kovács Sándor teológiai tanár: A tordai országgyűlés vallásügyi törvényének utóélete címmel tartott előadást. Este a kolozsvári templomban ünnepély és hangverseny volt. Bálint B. Ferenc áhítatot tartott, a „Concordia” vonósnégyes zeneszámokat adott elő, Ruha István hegedűművész, dr. Kovács László Attila teológiai rektor-organaművész, Albert Júlia színművésznő és a kolozsvári Unitárius Kollégium énekkara lépett fel. Június 3-án a belvárosi unitárius templomban istentiszteletet tartottunk, amelyen a lelkészi szolgálatot dr. Rezi Elek főjegyző végezte, a küküllődombói énekkar énekszámai után köszöntőbeszédet hangzottak el: dr. Kisgyörgy Árpád főgondnok, dr. Egyed Judit kormányfőtanácsos, Barabás T. János attasé, Rázmány Csaba lelkész, John Clifford lelkész, dr. Gellérd Judit és dr. Gyarmathy György tanár mondtak beszédet. Az istentisztelet a magyarsárosi egyházközség énekkarának számaival fejeződött be.

Gondnok-presbiteri konferenciák

A Gondnok-presbiteri konferenciákat február 21-26. között tartották meg a következők szerint: a kolozs-tordai február 21-én Kövenden, a marosi egyházkörben február 22-én Marosszentgyörgyön, a küküllői egyházkörben február 23-án Dicsőszentmártonban, a székelykeresztúri egyházkör február 25-én Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházkörben február 24-én Székelyudvarhelyen, a háromszék-felsőfehéri egyházkörben február 26-án Brassóban. A konferenciákon dr. Szabó Árpád püspök is részt vett.

Egyházköri közgyűlések

A kolozs-tordai egyházkör július 1-én tartotta évi rendes közgyűlését. A közgyűlésen választásokra került sor: esperes Székely Miklós, köri felügyelő gondnok Székely Botond és Pálfi Sz. Ferenc, egyházköri jegyző Pálfi Dénes.

A háromszék-felsőfehéri egyházkör július 1-én tartotta évi rendes közgyűlését Sepsiszentgyörgyön. A megtartott választások eredményeként Máthé Sándort esperesnek, Török Istvánt egyházköri jegyzőnek, Sándor Gyulát és dr. Gyerő Dávidot felügyelőgondnokoknak választották meg.

A marosi egyházkör június 23-án tartotta évi rendes közgyűlését Nyárad-szentmártonban. A közgyűlésen a választások után esperes Török Elek, felügyelő gondnokok: Fekete Árpád és Szász Dénes, egyházköri jegyző Szén Sándor, közügyigazgató Varga M. Sándor.

A kükküllői egyházkörben az egyházköri közgyűlést június 24-én tartották Dicsőszentmártonban. A közgyűlés megválasztotta az egyházkör új vezetőit: esperes: Fazakas Endre dicsőszentmártoni lelkész, köri felügyelő gondnokok: Gagyí Béla és ifj. Bordi András, egyházköri jegyző Nagy Endre magyarsárosi, közügyigazgató Péterfi Sándor kükküllődombói lelkész.

A székelykeresztúri egyházkörben az egyházköri közgyűlést június 30-án tartották Csekefalván. A választások eredménye: esperes Szombatfalvi József, köri felügyelő gondnokok: Csáka József és Csészár Lajos, egyházköri jegyző: Kiss Gergely, közügyigazgató Farkas László.

A székelyudvarhelyi egyházkörben június 24-én tartották az egyházköri közgyűlést Székelyudvarhelyen. A választások eredménye: esperes Kedei Mózes, köri felügyelő gondnokok: Dombi Dezső és Márton Dénes, egyházköri jegyző Barabás Áron, közügyigazgató Keresztes Sándor.

Az egyházköri közgyűléseken dr. Szabó Árpád püspök, András György és Mikó Lőrinc előadó-tanácsosok vettek részt.

Dávid Ferenc Egylet

A Dávid Ferenc Egylet január 30-án tartott felolvasó ülésén Kovács Sándor teológiai tanár Kanyaró Ferencről tartott előadást, Brahms Három magyar táncát Dallos Csilla hegedűn és Cipriana Bagrisiu zongorán adta elő, szavalt Orbán Erika II. éves teológiai hallgató.

A február 21-én tartott felolvasó ülésen Fekete János székelykeresztúri igazgató Orbán Balázusra emlékezünk címmel tartott előadást, a „Camerata Napocensis” együttes François Couperin „Le Parnasse” című művét (Mihaela Leroy, Lucia Marius, Adrian Cuica és Rónai Ádám) adta elő, szavalt Csoltkó Kinga és Rácz Norbert. A március 19-én tartott felolvasó ülésen dr. Vekov Károly tanár tartott előadást: A kereszténységre való áttérés és a magyar állam kialakulása címen, Majó Juliánna énektanárnő növendékei gregorián-énekeket adtak elő, Orbán Erika, Szombatfalvi József és Szilágyi

Annamária teológiai hallgatók Szent István intelmeiből olvastak fel részleteket.

Április 16-án tartott felolvasó ülésén Fekete János a székelykeresztúri Gimnázium igazgatója tartott előadást: A magyar királyok és egyházpolitikájuk a XVI. századig címmel, a „Camerata Napocensis” (Lucia Marius, Szövérdi Csilla, Rónai Ádám) zeneszámokat adtak elő, szavalt Bálint B. Réka és Gál Tünde X. osztályos tanulók.

A május 14-én tartott felolvasó ülésen Molnár B. Lehel levéltáros: A vallási türelem hagyományai Erdélyben címmel tartott előadást, a „Sotto Voce” kórus énekszámokat adott elő, szavalt Orbán Erika II éves teológiai hallgató.

A június 18-án tartott felolvasó ülésen Kovács Sándor teológiai tanár tartott előadást: Habsburg uralom és vallási türelmetlenség, Galanton Péter XI. osztályos zeneiskolás Chopin-műveket adott elő, szavalt Gál Tünde XI. osztályos tanuló.

Az október 15-én tartott felolvasó ülésen dr. Fazakas István tanár tartott előadást: A felvilágosult abszolútizmus egyházpolitikája címmel, a november 19-én tartott felolvasó ülésen Kovács Sándor teológiai tanár tartott előadást: Az Unitárius Egyház a XIX. században címmel, a december 10-én tartott ülésen dr. Szabó Árpád püspök: Az erdélyi magyar egyházak kálváriája a XX. században. – Magyar egyházak kisebbségi létben címmel, az előadásokat minden esetben zeneszámok és szavaltatok egészítették ki.

Testvéregyházközi Tanács

A Testvéregyházközi Tanács január 12-én tartott ülést Kolozsváron. Az ülésen az egyházkörök képviselői beszámoltak a testvéregyházi kapcsolatokról. A Tanács tagjai március 20 – április 7. között az Amerikai Egyesült Államokban közös ülésen vettek részt az ottani tanáccsal. Az ülésen részt vett: Kriza János kolozs-tordai, Sándor Szilárd amarusi, Mezei Csaba kükküllői, Dancs Lajos székelykeresztúri, Kelemen Levente székelyudvarhelyi és Kiss Alpár háromszék-felsőfehéri képviselő.

Személyi változások

Lakatos Gyula homoródkarácsonyfalvi lelkész január 1-től nyugdíjba vonult. 1933. április 3-án született Recsenyéden, középiskolai tanulmányait a székelykeresztúri Gimnáziumban végezte 1952-ben. 1952-1956 között végezte a teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. 1956-ban tett teológiai szakvizsgát. 1956-1964 között Székelykálban, 1964-től nyugdíjbamenetelig Homoródkarácsonyfalván végzett lelkészi szolgálatot.

Kibédi Pál január 1-től nyugalmába vonult. 1938. október 8-án született Medeséren, középiskolai tanulmányait 1955-ben végezte a székelykeresztúri Gimnáziumban, teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai

Intézetben végezte 1957–1961 között, 1961-ben tett teológiai szakvizsgát. 1961–1967 között Verespatakon, 1967–1978 között Abásfalván, 1978-tól nyugdíjbameneteligéig Gagyban volt lelkész.

Kibédi Pálné, szül. Nagy Ibolya gagy énekvezér január 1-től nyugalomba vonult. 1945. június 22-én született Lécfalván, középiskolai tanulmányait 1960–1964 között végezte a sepsiszentgyörgyi 2. sz. Leánygimnáziumban, 1968-ban tett énekvezérképesítő vizsgát, Abásfalván majd Gagyban teljesített énekvezéri szolgálatot.

Benedek Sándor a Kolozsvár 2. sz. írisztelepi egyházközség lelkésze 2000. december 31-től nyugdíjba vonult. 1932. december 10-én született Homoródújfaluban, középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi Fémipari Műszaki Középiskolában végezte 1952-ben, teológiai tanulmányait a Protestáns Teológiai Intézetben végezte 1952–1956 között, 1956–1957-ben Csegezben, 1957–1975 között Bágyonban, 1975-től nyugalomba vonulásáig Kolozsváron volt lelkész, 1973–1992 között a kolozs-tordai egyházkör eszperese volt. Lelkészi és eszperesi szolgálatát komolysággal és felelősségtudattal töltötte be. Lelkészi munkájának köszönhetően az írisztelepi egyházközség megszilárdult.

Bíró József kadácsi lelkész több mint négy évtizedes lelkészi szolgálata után nyugdíjba vonult 2000. december 31-től. 1931. december 22-én született Szentgericén, középiskolai tanulmányait Székelykeresztúron végezte 1952-ben, 1952–1956 között végezte teológiai tanulmányait a kolozsvári Teológiai Intézetben, 1956–1959 között Tordátfalván, 1959–1973 között Csokfalván, 1973-tól nyugdíjbavonulásáig Kadácson végezte lelkészi szolgálatát türelmes és szeretetteljes békességgel.

Fazakas Ferenc tordai lelkész több mint négy évtizedes lelkészi szolgálata után nyugdíjba vonult 2000. december 31-én. 1933. december 3-án született Székelykeresztúron. Kolozsváron érettségizett 1952-ben. 1952–1956 között végezte tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben, 1956–57-ben Komjászegen, 1957–1968 között Tordatúrban, 1968-tól nyugdíjbavonulásáig Tordán teljesített lelkészi szolgálatot. Lelkészi munkáját egyházunkhoz való hűséggel, töretlen lelkesedéssel, hívei iránti szeretettel és felelősséggel végezte. Lelkészi munkája mellett két éven keresztül részt vett a lelkészi képzésben is.

Simén Domokos csíkszeredai lelkész 2000. december 31-én ment nyugdíjba. 1928-ban született Homoródalmáson. Középiskolai tanulmányait a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban végezte 1947-ben. 1951-ben végezte el teológiai tanulmányait Kolozsváron. 1951–1952 között Küküllőszéplakon, 1952–1955 között Székelykálban, 1955–1977 között Ádámoson, 1977-től nyugdíjbavonulásáig Csíkszeredában teljesített lelkészi szolgálatot. Nevéhez fűződik a csíkszeredai egyházközség megszervezése. Lelkészi szolgálata során egyházához és vallásához való ragaszkodásáról tett tanúbizonyságot, mindig és mindenhol hirdette és megélte unitárius hitét „alkalmas és alkalmatlan időkben” és helyen egyaránt.

Nyugalomba vonult lelkészeinknek, énekvezéreinknek erőt, egészséget kívánunk és várjuk, hogy gazdag tapasztalataikkal továbbra is vegyenek részt egyházunk szolgálatában.

Máthé Ernő marosvásárhelyi gyakorló segédlelkész szeptember 1-től áthelyezést nyert a dunántúli szórványegyházközségbe.

Szeptember 1-től gyakorló segédlelkészi kinevezést nyert: Pitó Attila Zoltán Sepsiszentgyörgyre, Fazakas Lajos Levente Bözödre, Szilágyi Annamária Marosvásárhelyre, Cseh Dénes Firtosmartonosra, Jenei László Csaba Pipe-Szásznádasra és Pavelka Attila az egyházi központba segédlevéltárosi minőségben.

Benedek Mihály bözödi lelkész július 1-től választás útján áthelyezést nyert a homoródkarácsonyfalvi egyházközségbe.

Lelkész- és énekvezérképzés

A teológiai hallgatóink I. félévi vizsgáikat február 4-én fejezték be. Február 11–12-én tartották meg a csendesnapokat. Ez alkalommal az unitárius hallgatók részére dr. Szabó Árpád püspök tartott áhítatot, Simén Domokos csíkszeredai lelkész előadást tartott: Hitvédelem és szórványgondozás címen, du. Molnár Tünde marosvásárhelyi orgonaművész tartott előadást: Az egyházi ének és zene helye és szerepe valláserkölcsei életünkben és istentiszteletünkben címmel, az esti áhítatot Léta Sándor petrozsényi lelkész tartotta. 12-én a reggeli áhítatot Simén Domokos végezte, előadást tartott Léta Sándor: Egyház és számítógép; lehetőségek és kihívások az ezredfordulón címen, du. a közös előadást dr. Jakubinyi György római katolikus érsek tartotta: A Szentírás-fordítás nehézségei példákkal megvilágítva. A csendesnapok áhítattal fejeződtek be.

Teológiai hallgatóink április 23–25. között húsvét ünnepén legációk szolgálatokat végeztek, június 11–13. között pünkösdi ünnepén szintén legációk szolgálatokat teljesítettek egyházközségeinkben. A Protestáns Teológiai Intézetben a II. félévi előadások május 26-án fejeződtek be, a vizsgák május 29–június 30. között voltak megtartva. A tanévzáró istentiszteletet Kovács István teológiai tanár tartotta július 2-án, a belvárosi templomban.

A Teológiai Intézetben szeptember 7–11. között tartották meg a felvételi vizsgát: Ilkei Ildikó, Solymosi Alpár, Gál Zoltán, Tóth Ferenc, Tőkés Lóránt, Pál János, Bató Zsuzsanna, Barabás Zsolt, Nagy Endre, Buzogány István és Kardos József iratkozhattak be az I. évfolyamra.

A Teológiai Intézetben október 1-én nyitották meg a 2000–2001. tanévet. A templomban tartott évnyitó istentiszteleten a lelkészi szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte.

Lelkészképesítő vizsgát tett október 17–18-án Demeter Erika magyarzsákodi, Simó Rozália sepsiszentgyörgyi, Simó Sándor homoródjánosfalvi és Berei István kissolymosi gyakorló segédlelkészek.

Fazakas Ildikó homoródszentmártoni és Jenei László Márton dicsőszentmártoni afiai június 6-án énekvezérképesítő vizsgát tett.

Lelkészbekiktatók

Rüsz Fogarasi Tibor lelkész beiktató ünnepélyét tartotta január 23-án a Kolozsvár 3. sz. monostori egyházközség. A lelkészi kinevezést Bálint Imre alsófelsőszentmihályi lelkész olvasta fel, Székely Miklós esperes felkérte a lelkészt, hogy tartsa meg beköszöntő beszédét, majd dr. Szabó Árpád püspök mondott beiktató beszédet. Esperes beiktatja a lelkészt és üdvözli a püspököt. A gyülekezet nevében Csomós Gizella keblitanácsos, volt gyülekezte, Tordatúr nevében Józán Erzsébet mondott köszöntőt. Lelkész az üdvözetekre válaszolt. A beiktatót követően az egyházközség fogadást rendezett.

Jenei Sándor lelkész beiktatóját tartotta a szabédi egyházközség június 17-én. A beiktatón jelen volt dr. Szabó Árpád püspök.

Koppándi Botond lelkész beiktató ünnepélyét tartotta a torockó-szentgyörgyi egyházközség. Az ünnepi istentiszteletet Székely Miklós esperes nyitotta meg, Pálfi Dénes egyházköri jegyző felolvasta a püspöki kinevezést, lelkész megtartotta beköszöntő istentiszteletét, beiktató beszédet dr. Szabó Árpád püspök mondott, esperes üdvözli a püspököt és beiktatja a lelkészt, a beiktatást követően üdvözlő beszédek hangzottak el, amelyekre lelkész válaszolt. Az ünnepség szeretetvendégséggel ért véget.

Lőrinczi Lajos lelkész beiktatóját tartották október 14-én a csehétfalvi egyházközségben. A beiktatón részt vett dr. Szabó Árpád püspök.

Benedek Mihály lelkész beiktatóját tartotta november 4-én a homoródkarácsonyfalvi egyházközség. Az ünnepélyes beiktatón dr. Szabó Árpád püspök vett részt.

Különféle rendezvények és közéleti események

■ Január 1-én dr. Szabó Árpád püspök fogadást tartott a püspöki lakáson. A fogadáson a püspök üdvözölte a megjelent vendégeket, és beszámolt egyházunk elmúlt évi tevékenységéről. Püspök afiát egyházunk nevében Balogh Ferenc főgondnok üdvözölte, A fogadáson részt vettek a kolozsvári egyházközségek lelkészei és hívei, valamint Egyházi Központunk tisztviselői.

■ Az Országos Nőszövetség január 31- február 4 között kézimunka-tanfolyamot szervezett Kolozsváron.

■ A kolozsvári Unitárius Kollégium diákjai március 15-én ünnepélyel emlékeztek az 1848-as szabadságharcra. Az ünnepélyen Solymosi Zsolt V. éves teológiai hallgató tartott áhítatot, a kollégium énekkara kóruszámokat adott elő, dr. Fazakas István történelemtanár tartott előadást és a diákok irodalmi összeállítást adtak elő.

■ Dr. Szabó Árpád püspök április 8–14. napjain részt vett az IARF Végrehajtó Bizottságának Oxfordban tartott ülésén.

■ Dr. Rezi Elek főjegyző április 14–17. napjain az Angol Unitárius Egyház Londonban tartott Főtanácsán képviselte egyházunkat, ezt követően április 17–20. között az ICUU Végrehajtó Bizottságának oxfordi ülésén vett részt.

■ A küüllödombói énekkar 150. éves évfordulóját ünnepelte április 30-án, az ünnepélyen jelen volt dr. Szabó Árpád püspök.

■ A korondi templom építésének 250. évfordulóját ünnepelték május 7-én. Az istentiszteleten a lelkési szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte, a templom építésének történetét Farkas László ismertette, a testvérgyülekezet üdvözlését David A. Johnson lelkész tolmácsolta, Balogh Ferenc főgondnok üdvözölte a gyülekezetet. A nőszövetség és a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet műsora egészítette ki az istentiszteletet, majd Szombatfalvi József esperes és dr. Kisgyörgy Árpád főgondnok leleplezték a templom bejáratánál elhelyezett emléktáblát.

■ A hagyományos Brassai hetet május 8–13-án szervezték meg. A rendezvényeken az Unitárius Kollégium diákjai is tevékenyen részt vettek.

■ A petrozsényi egyházközség június 4-én ünnepelte templomának 100 éves évfordulóját. Az ünnepélyen részt vett dr. Szabó Árpád püspök.

■ Öregek Házát avattak Lókodon június 1-én.

■ Az Unitárius Kollégiumok ballagási ünnepségére Kolozsváron június 10-én, Székelykeresztúron június 9-én került sor. Az ünnepélyeken egyházunkat dr. Szabó Árpád püspök képviselte.

■ „Magyar-házát” avattak Medgyesen június 25-én, az avató ünnepélyen egyházunkat Balogh Ferenc főgondnok képviselte.

■ A Szejke-fürdői Unitárius Világtalálkozót augusztus 12-én tartották meg.

■ Évzáró és kibocsátó istentiszteletet tartottak július 2-án a kolozsvári belvárosi templomban. Az istentiszteleten a lelkési szolgálatot Kovács István teológiai tanár végezte. Unitárius végzős hallgatók: Fazakas Levente, Cseh Dénes, Pavelka Attila, Pító Attila Zoltán, Jenei Csaba Levente, Szilágyi Annamária. A végzősöket Solymosi Zsolt teológiai hallgató üdvözölte, az üdvözlésre Pavelka Attila végzős hallgató válaszolt.

■ A Teológiai Intézetben július 2-án délután tartották meg az évzárót.

■ Milleniumi istentiszteleteket tartottak egyházközségeinkben július 16-án. Az istentiszteletek alkalmával úrvacsoraosztás is volt.

■ Falutalálkozót tartottak Homoródszentmártonban július 16-án. A találkozón jelen volt dr. Szabó Árpád püspök.

■ A Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet július 10–17. között szervezte meg a szórványgyermek tábort Homoródszentmártonban.

■ A kolozsvári és a székelykeresztúri kollégiumok július 18-án tartották a felvételi vizsgákat.

■ Az Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége július 27–28-án tartotta évi rendes konferenciáját Kolozsváron.

■ Papnétalálkozót tartottak Kolozsváron július 27–29. napjain.

■ Budapesten tartott Szent István-napi ünnepségen egyházunkat dr. Szabó Árpád püspök képviselte, augusztus 20-án.

■ A Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet Országos konferenciáját augusztus 24–27. között tartotta Vargason.

■ Ifjúsági színjátszó-találkozót tartottak augusztus 4–6. között Fiafalván.

■ Az Unitárius Nők Országos Szövetsége szeptember 1–3. között tartotta évi konferenciáját Magyarorsáron.

■ Unitárius Kollégiumainkban szeptember 4-én tartották meg az évnyitót.

■ Koppándi Botond torockószentgyörgyi lelkész és Gyerő Dávid ifjúsági titkár az Amerikai Egyesült Államokban folytatják tanulmányaikat. Csete Árpád ravai lelkész Angliában tanul tovább.

■ Falutalálkozót tartottak szeptember 9-én Homoródalmáson, a találkozón részt vett dr. Szabó Árpád püspök.

■ Millenniumi ünnepséget rendeztek Székelykeresztúron szeptember 10-én. Az ünnepség alkalmával kopjafát avattak a lelkészi lakás udvarán.

■ Dr. Szabó Árpád püspök október 1–10. között látogatást tett az Amerikai Unitárius Univerzalista Egyházban.

■ Ökumenikus istentisztelet keretében emlékeztek meg október 6-ára a kolozsvári Szent Mihály templomban, egyházunkat dr. Rezi Elek főjegyző képviselte.

■ Az 1956-os forradalomra emlékeztek Budapesten. A megemlékezésen részt vett dr. Szabó Árpád püspök.

■ IARF regionális konferenciát tartottak október 25–29. között a németországi Klingbergben. A konferencián részt vett: dr. Szabó Árpád püspök, dr. Rezi Elek főjegyző, András György előadó-tanácsos, Székely Miklós esperes, Székely Kinga homoródszentpéteri lelkész és Bartha Zsuzsa mészköi lelkész.

■ Dávid Ferenc emlékünnepélyt tartottak Pestszentlőrincen, az ünnepélyen dr. Szabó Árpád végzett szószéki szolgálatot, az ünnepségen részt vett Mádl Ferenc államelnök.

■ A Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet Dávid Ferenc-emlékünnepélyt tartott november 11-én Déván.

■ A székelykeresztúri Unitárius Kollégium X. osztályos tanulói látogatást tettek a kolozsvári Unitárius Kollégiumban november 17–19. között.

■ Templomjavítási és harangjavítási ünnepélyt tartottak Marosvásárhelyen, november 19-én. Az ünnepélyen jelen volt dr. Szabó Árpád püspök és dr. Kisgyörgy Árpád főgondnok.

Halottaink

Székely Gergely ny. lelkész 80. éves korában, január 29-én Mészkon elhunyt. 1921. január 21-én született Magyarországon, 1940-ben érettségizett a kolozsvári Unitárius Kollégiumban, teológiai tanulmányait a Kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián végezte, 1944-ben tett teológiai szakvizsgát. 1944–1946 között Kocsordon, 1946–1949 között Verespatakon, 1949–56-ig Tordatúrban, 1956–1987-ig Mészkon volt lelkész. 1987-ben nyugalomba

vonult. Január 31-én temették a mészköi unitárius templomból a mészköi temetőbe. A temetésen a lelkészi szolgálatot Bartha Károlyné Gyerkes Zsuzsánna végezte, egyetemes egyházunk nevében dr. Szabó Árpád püspök, a kolozs-tordai egyházkör nevében Székely Miklós esperes, a lelkésztársak nevében Benedek Sándor írisztelepi lelkész búcsúztatta, a sírnál a helybeli lelkész és püspök afia mondtak beszédet.

Mester Ákos ny. lelkész 78. éves korában, február 9-én Székelyudvarhelyen elhunyt. 1921. szeptember 18-án született Székelymúzsán, 1948-ban elvégezte a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémiát, majd 1976-ig a tarcsafalvi egyházközség lelkésze volt. 1976-ban betegnyugdíjba, majd öregségi nyugdíjba ment. Február 11-én temették a székelyudvarhelyi unitárius templomból a székelymúzsnai temetőbe. A temetésen a lelkészi szolgálatot Kedei Mózes székelyudvarhelyi esperes végezte.

Bálint Benczédi Ferencné sz. Benczédi Réka, Kolozsvár belvárosi lelkész felesége, életének 46. évében, február 24-én Kolozsváron elhunyt. 1954. október 6-án született Küküllődombón, középiskolai tanulmányait 1973-ban végezte a dicsőszentmártoni 2. sz. középiskolában, 1976-ban felsőfokú egészségügyi iskolát végzett Székelyudvarhelyen, 1976-tól különböző egészségügyi intézetekben dolgozott. 1995-től a kolozsvári belvárosi unitárius egyházközség pénztárosa volt. Február 26-án temették a kolozsvári Házsongárdi Temető kápolnájából. A temetésen a lelkészi szolgálatot Kriza János lelkész végezte, a désfalvi egyházközség nevében Szentgyörgyi Sándor désfalvi lelkész mondott beszédet, majd a küküllődombói és a désfalvi énekkar énekelt. Február 27-én helyezték örök nyugalomra a székelyudvarhelyi temetőbe. A sírnál Kedei Mózes székelyudvarhelyi lelkész búcsúztatta, férje évfolyamtársai nevében Szombatfalvi József székelykeresztúri lelkész mondott beszédet.

Nyitrai Csongorné sz. Németh Ildikó kobátfalvi lelkészné 58 éves korában, április 15-én Székelyudvarhelyen elhunyt. Április 17-én temették a székelyudvarhelyi Bethlen-negyedi templomból a székelyudvarhelyi temetőbe. A temetésen a lelkészi szolgálatot Rüszt Domokos székelyudvarhelyi lelkész végezte, a sírnál Rüszt Domokos és Kedei Mózes székelyudvarhelyi lelkészek, valamint Szombatfalvi József székelykeresztúri lelkész mondtak búcsúbeszédet.

Sebe Ferenc ny. előadó-tanácsos, lelkész 85 éves korában július 16-án Kolozsváron elhunyt. 1915. augusztus 10-én született Pipén, középiskolai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Kollégiumban végezte 1934-ben, 1939-ben tett teológiai szakvizsgát a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián, középiskolai vallásstanári vizsgát tett 1944-ben, 1939-ben Székelykeresztúron felügyelő tanár, 1940-ben Erzsébetvároson gyakorló segédlelkész, majd Tordán segédlelkész, 1941–1945 között kadácsi rendes lelkész, 1945–1946 között Magyarzákodon, 1946–61 között Kolozsváron volt lelkész, 1962–63-ban a kolozs-tordai egyházkör esperese, 1963–1982 között előadó-tanácsos. Nyugdíjbamenetele után hosszú éveken át a kidei egyházközség beszolgáló

lelkészeként, a besztercei és nagybányai leányegyházközségeket, valamint a kidei egyházközségekhez tartozó szórványokat gondozta. Július 20-án temették Kolozsváron a Házsongárdi Temetőbe, a temetésen a lelkészi szolgálatot Bálint B. Ferenc kolozsvári lelkész végezte, egyházi központunk nevében dr. Szabó Árpád püspök, a lelkészek nevében Lőrinczi Károly aranyosrákosi lelkész búcsúztatta.

Kovács Istvánné sz. Albert Erzsébet, Kovács István teológiai tanár és lelkész felesége, életének 42. évében, október 25-én Kolozsváron elhunyt. 1958. május 23-án született Bözödön. 1980–1991 között homoródújfalvi lelkészné, 1992–1996 között egyházi központunk pénztárosa volt. Október 31-én temették a Házsongárdi Temetőbe. A temetési szertartáson részt vettek a családon és hozzátartozókon kívül az egyetemes egyház vezetői, a teológiai intézet tanárai, lelkészek, teológiai hallgatók, egykori tanítványok, valamint a homoródújfalvi gyülekezet híveinek egy csoportja. A magyarországi lelkészkar képviselőjében Kászoni József és Rázmány Csaba voltak jelen. A lelkészi szolgálatot Bálint B. Ferenc kolozsvári lelkész végezte. A sírnál Ilkei Árpád homoródújfalvi lelkész és Kászoni József budapesti lelkész búcsúztatta.

Emlékük legyen áldott, pihenésük csendes!

